

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДРАГАН ІГОР ВАЛЕНТИНОВИЧ

УДК 340.132.1:343.222

ДИСЕРТАЦІЯ
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ
РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ
УКРАЇНІ

081 – «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **І.В.Драган**

Науковий керівник: **Гвоздік Олег Іванович**, доктор філософських наук,
професор

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Драган І.В. Філософсько-правові засади реформування механізму реалізації кримінальної відповідальності в сучасній Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 «Філософія права». – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2020.

У дисертації здійснено філософсько-правове дослідження проблем ефективності кримінальної відповідальності та механізму її реалізації. Розглянуто сутність та функції позитивної (перспективної) і негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності. Запропоновано шляхи реформування механізму застосування кримінальної відповідальності, зокрема вітчизняного інституту покарань.

Представлено цілісне бачення структури та функцій елементів механізму реалізації кримінальної відповідальності (далі – МРКВ). Механізм застосування кримінальної відповідальності поділяється на:

- початковий блок (блок кримінальних норм);
- блок кримінально-процесуальних норм і Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»;
- блок кримінально-виконавчих, цивільно-процесуальних норм, норм цивільного права, Закону України «Про виконавче провадження» та Закону України «Про пробацію».

Кримінальна норма є нормативно-правовим фундаментом, на якому в подальшому спрацьовує вся сукупність норм права, що забезпечують реалізацію кримінальної відповідальності. Компонентами, що пронизують функціонування МРКВ на кожній стадії кримінального процесу, є правова свідомість та культура осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні.

Визнано, що правова свідомість людини, яка звертається до органів держави з приводу вчинення протиправного діяння, оперативно-розшукові заходи, слідчі

(розшукові) дії, спрямовані на розкриття кримінального правопорушення, а також слідчі дії, призначені для отримання необхідних доказів, є невід'ємними компонентами механізму застосування кримінальної відповідальності.

Відзначено, що поведінка учасників кримінально-правових відносин має визначальний вплив на ефективність МРКВ на стадії досудового розслідування та судового розгляду.

Проаналізовано вплив соціальних, культурних, політичних і економічних чинників на формування поведінки учасників кримінальних правовідносин. Визнано, що невідповідність між бажаним та дійсним рівнем задоволення особистих потреб та інтересів, соціальна дезадаптація, низький рівень правової свідомості та культури, зневага до моральних та етичних цінностей є тими соціальними явищами, що сприяють пошуку особою, яка скоїла кримінальне правопорушення, можливості уникнення кримінальної відповідальності шляхом переховування від слідства, приховування і фальсифікації важливих доказів, надання неправдивих свідчень та скоєння інших дій, що порушують кримінальні та кримінально-процесуальні норми. Негативний вплив соціокультурних факторів призводить до замовчування свідками протиправного діяння відомостей, що мають важливе значення для встановлення істини та доказування вини в ході кримінального провадження.

Запропоновано:

– доповнити ст. 51 Кримінального кодексу України «Види покарань» п.13 «Примусове лікування від наркотичної та алкогольної залежності»;

– внести зміни до п.2 ст. 52 КК України «Основні та додаткові покарання» з «Додатковими покараннями є позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та конфіскація майна» на «Додатковими покараннями є позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, примусове лікування від наркотичної та алкогольної залежності та конфіскація майна».

Зазначено, що значну роль при застосуванні кримінальних і кримінально-процесуальних норм відіграє український правовий менталітет. Виражений

класовий характер інституту покарання, що діяв на території сучасної України впродовж багатьох років, масові порушення прав людини в ході виконання кримінальних покарань, призвели до спотвореного суспільного уявлення щодо сутності та напрямків призначення кримінальної відповідальності як інструменту насильства та утиску прав людини для задоволення корисливих інтересів корумпованої владної верхівки суспільства та громадян з високим рівнем матеріального статку та соціального статусу. Застосування кримінальних покарань в умовах класової нерівності та порушень засад справедливості обумовили формування зневіри до норм права, переважно емоційного сприйняття правової реальності. Негативне розуміння функцій кримінального покарання має наслідком виникнення проблем ефективності виконання завдань кримінальної відповідальності.

Визнано, що обов'язковою умовою усунення негативного впливу деформованого розуміння функцій кримінального покарання є неухильне дотримання принципу справедливості, вимоги правильного застосування норм права та основоположного принципу реалізації кримінальної відповідальності.

Додержання засад справедливості потребує усунення шкідливих наслідків вчинення протиправного діяння та застосування покарання, що відповідає тяжкості скоєного кримінального правопорушення. Реформування МРКВ в умовах проведення політики європейської інтеграції потребує впровадження дієвого механізму захисту тих прав і свобод людини і громадянина, яким завдано шкоди в результаті скоєння протиправного діяння. Тому однією з функцій кримінальної відповідальності повинна стати відновлювальна функція, яка полягає у відшкодуванні потерпілому спричиненої фізичної, матеріальної та майнової шкоди та відновленні порушених скоєним кримінальним правопорушенням прав.

Запропоновано доповнити КК України:

– статтею 88-1 «Умови погашення судимості», відповідно до якої «Особа визнається такою, що не має судимість, за умови закінчення строків погашення судимості, передбачених ст. 89 КК України, лише в разі відшкодування шкоди,

завданої кримінальним правопорушенням, а також сплати несплачених сум податків, штрафів та інших обов'язкових платежів до бюджетів та державних цільових фондів»;

– ст. 91 КК України «Зняття судимості» п.4 «Зняття судимості допускається лише після відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також сплати несплачених сум податків, штрафів та інших обов'язкових платежів до бюджетів та державних цільових фондів», п.4 ст.91 КК України «Порядок зняття судимості встановлюється Кримінальним процесуальним кодексом України» вважати п.5 ст.91 КК України.

Чинником проблем дієвості відновлювальної функції кримінальної відповідальності є низька спроможність посадових осіб, юридичних осіб відшкодувати спричинену шкоду у випадку скоєння кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності та злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Запропоновано впровадження в Україні суміжної кримінально-правової відповідальності юридичних осіб та посадових осіб цих юридичних осіб, доповнити статтю 18 КК України «Суб'єкт злочину» пунктом 3. «Суб'єктом злочину є юридична особа, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку». У разі притягнення до кримінальної відповідальності, у випадку несплати юридичною особою несплачених сум податків, штрафів та інших обов'язкових платежів, покарання у вигляді їх сплати, покладається на посадову особу підприємства, установи або організації. За умови невиконання обвинувального вироку суду в питанні виконання майнових зобов'язань посадовою особою юридичної особи, до фізичної особи юридичної особи повинно застосовуватися покарання у вигляді позбавлення волі.

Запропоновано збільшення діючих штрафів у разі скоєння злочинів, спрямованих на отримання прибутків у великих розмірах:

- проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян;
- у сфері господарської діяльності;

– сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Відзначено, що правова свідомість і правова культура є визначальними чинниками, що сприяють настанню обов'язкових умов реалізації кримінально-правової відповідальності, якими є:

– звернення особи, по відношенню до якої скоєно кримінальне правопорушення, до державних органів або самостійне виявлення факту протиправного діяння посадовими особами органів держави;

– розкриття злочину;

– встановлення всіх обставин скоєного кримінального правопорушення та отримання достатніх доказів вини злочинця.

Недоліком кримінального процесу визнано відсутність стадії порушення кримінальної справи, що призводить до перенавантаження слідчих матеріалами Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР). Надмірна кількість матеріалів кримінальних проваджень знижує ймовірність швидкого, повного і всебічного досудового розслідування.

Запропоновано реформування штатної структури Національної поліції, створення на базі підрозділів слідчих та кримінальної поліції підрозділу, повноваження посадових осіб якого поєднують повноваження слідчих та оперативно-розшукових співробітників.

Ключові слова: соціокультурні чинники, правосвідомість, правова культура, механізм реалізації кримінальної відповідальності, культурно-ціннісні орієнтації, інститут покарання, кримінально-виконавча система.

SUMMARY

Dragan I. V. Philosophical and legal basis of reforming an implementation mechanism of criminal liability in modern Ukraine. – Qualification scientific work as the manuscript.

The thesis for Candidate of Law Sciences degree in 12.00.12 "Legal philosophy".

– National Academy of Internal Affairs, Kiev, 2020.

In the thesis philosophical and legal research of problems of criminal liability efficiency and its implementation mechanism is performed. The essence and functions of positive (perspective) and negative (retrospective) criminal and legal liability are considered. Ways of reforming a mechanism of using the criminal liability, in particular domestic institute of punishments are proposed.

Complete vision for the structure and functions of elements in the implementation mechanism of criminal liability (further – IMCL) is provided. A mechanism of using the criminal liability includes:

- initial block (block of criminal regulations);
- block of criminal procedure regulations and Law of Ukraine "On Operational and Search Activity";
- block of criminal justice and enforcement regulations, civil procedure rules, regulations of civil law, Law of Ukraine "On Enforcement Proceedings", and Law of Ukraine "On Probation".

Criminal regulation is the normative and legal base on which all set of the rules of law providing implementation of criminal liability works further. Components that penetrate functioning of IMCL at each stage of criminal procedure are legal consciousness and legal culture of the persons participating in criminal proceedings.

It is recognized that legal consciousness of a person that addresses to state authorities concerning commission of an illegal act, operational search measures, crime investigation in action directed to disclosure of the criminal offense, and investigative actions intended to obtain necessary proofs are integral components of a mechanism of using the criminal liability.

It is noted that a behavior of participants in criminal legal relationships has a defining influence on IMCL efficiency at stage of preliminary investigation and stage of judicial proceedings.

Influence of social, cultural, political and economic factors on forming a behavior of participants in criminal legal relationships is analyzed. It is determined that discrepancy between the desirable and valid levels of personal needs and interests

satisfaction, social disadaptation, low levels of legal consciousness and legal culture, neglect to moral and ethical values are the social phenomena, that contribute the person who commit crime to search possibilities of criminal liability avoidance by hiding from the investigation, concealment and falsification of important proofs, perjury and commission of other actions breaking criminal and criminal procedure regulations. The negative sociocultural factors impact leads to concealment by witnesses of non legal act of data which are important for establishing the truth and proving guilt during criminal proceedings.

Propositions that are offered:

– add paragraph 13 "Forcing into drug and alcoholic abuse treatment" into Art. 51 of Criminal Code of Ukraine "Types of punishments";

– make changes into paragraph 2 of Art. 52 of Criminal Code of Ukraine "Primary and additional legal punishments" from "Additional punishments are deprivation of a military or special degree, title, rank or qualification class, and confiscation of property" to "Additional punishments are deprivation of a military or special degree, title, rank or qualification class, forcing into drug and alcoholic abuse treatment, and confiscation of property".

It is noted that Ukrainian legal mentality is of the essence at using the criminal and criminal procedure regulations. The pronounced class nature of the institution of punishment that has long existed in the territory of modern Ukraine, and mass human rights violations when the execution of criminal sanctions take place, caused distorted public perception concerning essence and aim directions of criminal liability as an instrument of violence and infringement of human rights to satisfaction the mercenary interests of corrupt ruling elite and citizens with a high level of material wealth and social status. The use of criminal sanctions in conditions of class inequality and violations of justice concepts was caused by forming the despondency of legal rules, and preferential emotional perception of legal reality. The negative understanding of criminal sanction functions leads to problems with efficiency to accomplish the criminal liability problems.

It is recognized that required conditions of elimination the negative impact of the

criminal sanction functions deformed understanding are a strict observance of the principles of justice, demands the correct use of legal rules, and fundamental principle of a criminal liability implementation, too.

Observance of the principles of justice requires eliminating the harmful effects of perpetration of illegal act and using a punishment that corresponds to seriousness of the criminal offense committed. Reforming IMCL in conditions of the European integration policy carrying out requires implementing the efficient mechanism for protecting rights and freedoms of human and citizen, who have suffered damage as a result of committing an illegal act. Therefore recovery function, which consists in compensation to the victim of the done physical, material and property harm and recovery of the rights broken by the perfect criminal offense, shall become one of criminal liability functions.

It is proposed to add into Criminal Code of Ukraine:

– Art. 88-1 "Conditions of cancelling a criminal record" according to which "The person is recognized such who has no criminal record, on condition if cancelation periods of the criminal record provided by Art. 89 of Criminal Code of Ukraine are expired, but only in case of the indemnification caused by criminal offense, as well as in case of a payment of outstanding amount of taxes, penalties and other mandatory payments to budgets and state trust funds";

– Art. 91 of Criminal Code of Ukraine "Removal of criminal record", paragraph 4 "Removal of criminal record is only allowed after the indemnification caused by criminal offense, as well as in case of a payment of outstanding amount of taxes, penalties and other mandatory payments to budgets and state trust funds", and replace paragraph 4 of Art. 91 of Ukraine "The order of removing a criminal record is established by Criminal Procedure Code of Ukraine" to paragraph 5 of Art. 91 of Criminal Code of Ukraine.

Low capability of officials and legal entities to indemnify the loss caused by committing criminal offenses in the field of business activities, and crimes in the field of official activities and professional activities related to providing public services is identified as a factor in the effectiveness problems of criminal liability recovery function.

It is proposed to add into Criminal Code of Ukraine Art. 18 "The subject of crime" with paragraph 3 "The subject of crime is a legal entity created and registered in order established by law" for implementation in Ukraine adjacent criminal and legal liability of legal entities and their officials. In case of criminal liability by the prosecution, and in case of non-payment by a legal entity outstanding amount of taxes, penalties and other mandatory payments, punishment in the form of their payment shall be imposed on an official of enterprise, institution or organization. If the court's conviction is not fulfilled in the matter of fulfilling property obligations by an official of legal entity or a natural person of legal entity, custodial sentences will be applied.

Increase in the existing penalties in case of committing the crimes aimed at making a profit and earnings in large amounts is proposed:

- against the domination of state authorities, local self-government bodies and associations of citizens;
- in the field of business activities;
- in the sphere of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors.

It is noted that legal consciousness and legal culture are factors defining the occurrence of mandatory conditions for implementation of criminal and legal liability, which are:

- addressing to state authorities by the person, in relation to whom a criminal offense was committed, or independent identification of the illegal act fact by officials of state authorities is made;
- disclosing crime;
- establishing attendant circumstances of a criminal offense committed, and obtaining sufficient evidence of the criminal's guilt.

A lack of initiation stage of the criminal case is recognized as a lack of the criminal procedure that leads to overloading investigators with the materials of Pre-judicial Investigations Unified Registry (further – PIUR). The excessive amount of criminal proceedings materials reduces probability of rapid, complete and comprehensive pre-judicial investigation.

Reforming the staff structure of National Police, and forming the division based on investigations divisions and criminal police divisions, in which powers of officials combine powers of investigators and operational officers are proposed.

Keywords: sociocultural factors, sense of justice, legal culture, implementation mechanism of criminal liability, cultural and valuable orientations, institution of punishment, corrections and criminal justice system.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Драган І.В. Ефективність механізму реалізації кримінальної відповідальності: соціокультурний аспект. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 1. С. 191–201.

2. Драган І.В. Правосвідомість як визначальний компонент механізму реалізації кримінальної відповідальності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. № 1. С. 226–236.

3. Драган І.В. Інститут покарання в культурно-ціннісному вимірі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2018. № 1. С. 198–208.

4. Драган І.В. Соціально-політична динаміка як чинник трансформацій інституту покарання та механізму його реалізації. *Європейський політико-правовий дискурс*. 2018. № 3. С. 81–88.

5. Драган І.В. Проблемні питання реформування механізму реалізації кримінальної відповідальності в Україні в контексті політики європейської інтеграції. *Європейський політико-правовий дискурс*. 2019. № 4. С. 113–120.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Драган І.В. Роль правосвідомості при застосуванні норм кримінального права. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права*: матеріали III-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) (Кременчук, 4-5 грудня 2015 р.). Кременчук, 2015. С. 62–67.

7. Митрофанов І.І., Драган І.В. Проблеми покарання за корупційні злочини. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права*: матеріали III-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) (Кременчук, 4-5 грудня 2015 р.). Кременчук, 2015. С. 116–120.

8. Драган І.В. Проблемні питання та перспективи впровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні. *Правова система держави: сучасні тенденції та фактор розвитку*: матеріали науково-практичної

конференції (Івано-Франківськ, 5-6 квітня 2019 року). Івано-Франківськ, 2019. С. 79–83.

9. Драган І.В. Роль економічних чинників ревізій національної системи покарань та механізму її реалізації в умовах європейської інтеграції України. *Пріоритетні напрямки модернізації системи права*: матеріали науково-практичної конференції (Одеса, 17-18 травня 2019 року). Одеса, 2019. С. 68–72.

10. Драган І.В. Релігія як ідеологічний чинник оптимізації національної системи покарань. *Стратегічні пріоритети розвитку економіки, обліку, фінансів та права в Україні та світі*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 23 січня 2020 року). Полтава, 2020. С. 54–56.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	16
ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕМИ.....	26
1.1. Зміст проблеми ефективності механізму реалізації кримінальної відповідальності та її філософсько-правовий аспект	26
1.2. Основні напрямки вивчення механізму реалізації кримінальної відповідальності в класичній та сучасній науці.....	49
1.3. Методологія дослідження теми	61
Висновки до розділу 1	66
РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ РЕФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	69
2.1. Структурно-функціональний аналіз механізму реалізації кримінальної відповідальності в системі правового регулювання та основні критерії його дієвості	69
2.2. Правосвідомість як визначальний компонент та засіб реформування механізму реалізації кримінальної відповідальності.....	93
2.3. Культурно-ціннісні детермінанти оновлення механізму реалізації кримінальної відповідальності.....	116
2.4. Соціально-політична динаміка як чинник трансформацій інституту покарання та механізму його реалізації	139
Висновки до розділу 2.....	147
РОЗДІЛ 3. РЕФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ.....	150

3.1. Внутрішні та зовнішні чинники інноваційних змін у національній системі покарань.....	150
3.2. Вплив процесів євроінтеграції на спрямованість реформ у механізмі здійснення кримінальної відповідальності в Україні	170
3.3. Нормативно-правове забезпечення кримінальної відповідальності та проблеми його гармонізації з європейським законодавством.....	193
Висновки до розділу 3.....	210
ВИСНОВКИ	214
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	219
ДОДАТКИ	253

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- АРК – Автономна Республіка Крим
- ВЗО – вищий заклад освіти
- ЄКЗТ – Європейський комітет із запобігання тортурам
- ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань
- ЄС – Європейський Союз
- ЗМІ – засоби масової інформації
- ЗУпКВ – Закон України «Про кримінальну відповідальність»
- КВК – Кримінально-виконавчий кодекс
- КК – Кримінальний кодекс
- КМІС – Київський міжнародний інститут соціології
- КПК – Кримінальний процесуальний кодекс
- КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу
- МВС – Міністерство внутрішніх справ
- МКПВ – механізм кримінально-правового впливу
- МКПР – механізм кримінально-правового регулювання
- МРКВ – механізм реалізації кримінальної відповідальності
- МРПКВ – механізм реалізації перспективної кримінальної відповідальності
- НТП – науково-технічний прогрес
- ОЗГ – організована злочинна група
- ООН – Організація Об'єднаних Націй
- РЄ – Рада Європи
- СІЗО – слідчий ізолятор
- СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
- США – Сполучені Штати Америки
- УВП – установа виконання покарань
- УДЗ – умовно-дострокове звільнення
- УПС – Угода про партнерство і співпрацю
- УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
- ЦК – Цивільний кодекс

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Побудова розвиненої, з високим рівнем добробуту громадян, держави можлива лише у правовому суспільстві, у якому права і свободи людини і громадянина мають належний правовий захист, а суспільні правовідносини побудовані з дотриманням принципів верховенства права та законності.

Водночас, вчинення протиправних діянь завдає шкоди правам людини, інтересам держави та суспільства. Скоєння кримінальних правопорушень становить найбільшу небезпеку суспільним цінностям та громадському порядку, які охороняє закон. Від кримінальних проявів зазнає значної шкоди весь спектр суспільних відносин.

Одним із найбільш важливих правових заходів боротьби зі злочинністю є притягнення особи, що вчинила кримінальне правопорушення, до кримінальної відповідальності. Тому першорядного значення для забезпечення високого рівня захисту прав людини і громадянина від протиправних посягань набуває висока ефективність виконання завдань, покладених на інститут кримінальної відповідальності.

Цілком очевидно, що структура, функції та механізм реалізації такої відповідальності тісно корелюють з особливостями організації й розвитку соціальної, правової та політичної сфер. Тож ті трансформації у згаданих сферах, які наразі відбуваються в Україні у зв'язку зі здійсненням політики європейської інтеграції, потребують відповідного реформування інститутів права, у тому числі й механізму застосування кримінальної відповідальності.

Успішність проведення реформ та втілення європейських стандартів суспільно-правових відносин значною мірою залежать від стану наукових досліджень проблематики, пов'язаної з цими процесами. Розробка теоретичних положень кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права покликана забезпечити концептуальний та нормативно-правовий фундамент для високої дієвості кримінальної відповідальності.

Особливої уваги потребує дослідження проблем ефективності МРКВ як фундаментальної складової механізму кримінально-правового регулювання (далі – МКПР), залежності цієї ефективності від політичних, економічних, соціальних, культурних та інших чинників дієвості норм права.

Разом із тим, у науковій літературі наразі відсутня єдність поглядів щодо шляхів вирішення цих питань. Зокрема, особливої гостроти набуває проблема визначення напрямів реформування вітчизняного кримінального законодавства в контексті тенденцій динаміки змін у сферах політичного, соціального, правового та культурного життя сучасного українського суспільства. Тож наразі дедалі актуальнішою стає потреба у всебічному дослідженні впливу політичних, економічних, соціальних, культурних та інших факторів на ефективність МРКВ та трансформації його складових елементів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження відповідає Плану законодавчого забезпечення реформ в Україні, схваленого Постановою Верховної Ради України від 4 червня 2015 р. № 509-VIII, Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», затвердженій Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015, Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 – 2020 рр., схваленій Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015, Пріоритетним напрямом розвитку правової науки на 2016 – 2020 рр., затвердженим постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р., Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015 – 2019 рр., затвердженому наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275. Тему дисертаційного дослідження затверджено рішенням вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 25 жовтня 2016 р. (протокол № 21) та уточнено рішенням вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 30 травня 2017 р. (протокол № 15/3-8).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у з'ясуванні ролі соціокультурних, політичних, економічних факторів у ході вибору

доцільних напрямків реформування МРКВ в сучасній Україні в контексті нинішніх євроінтеграційних процесів.

Для досягнення зазначеної мети у процесі написання дисертаційного дослідження постають наступні **завдання**:

- визначити ключові філософсько-правові аспекти проблеми ефективності механізму реалізації кримінальної відповідальності;
- виявити основні суперечності та прогалини в класичних та сучасних дослідженнях проблематики, пов'язаної з оптимізацією інституту покарання;
- визначити методологію дослідження теми;
- на основі структурно-функціонального аналізу механізму реалізації кримінальної відповідальності в системі правового регулювання з'ясувати критерії його дієвості;
- обґрунтувати визначальну роль правосвідомості як компонента механізму реалізації кримінальної відповідальності та засобу реформування цього механізму;
- продемонструвати кореляцію інституту покарання з динамікою культурно-ціннісних основ життя суспільства;
- дослідити залежності трансформацій інституту покарання та механізму його реалізації від соціально-політичних чинників;
- визначити внутрішні та зовнішні фактори інновацій у національній системі покарань в Україні;
- обґрунтувати доцільні напрямки реформ механізму здійснення кримінальної відповідальності в Україні в контексті процесів євроінтеграції;
- дослідити основні проблеми нормативно-правового забезпечення кримінальної відповідальності та визначити напрямки його вдосконалення в руслі гармонізації з європейським законодавством.

Об'єктом дослідження є механізм реалізації кримінальної відповідальності в сучасній Україні.

Предметом дослідження є філософсько-правові засади реформування механізму реалізації кримінальної відповідальності в сучасній Україні.

Методи дослідження. Основним принципом дисертаційного дослідження став принцип соціального детермінізму, який полягає в розкритті чинників, що обумовлюють проблеми ефективності МРКВ із позицій їх соціально-причинної обумовленості.

У ході наукової розробки використано ряд наукових загальних підходів та методів. Так, за допомогою *соціокультурного підходу* були проаналізовані суспільно-буттєві детермінанти специфіки та ефективності МРКВ (підрозділи 1.1, 2.2), соціальні чинники, що істотно впливають на напрями розвитку інституту покарання (підрозділи 2.3, 2.4, 3.1). *Аксіологічний підхід* дав можливість дослідити роль суспільних цінностей у формуванні поведінки учасників кримінальних правовідносин (підрозділи 1.1, 2.2), а також у визначенні напрямів реформування національної системи покарань (підрозділи 2.3, 2.4). *Історичний підхід* дозволив розглянути історичні передумови формування українського правового менталітету (підрозділ 1.1) та виявити тенденції попереднього та подальшого розвитку інституту покарання (підрозділ 2.3). *Етносоціальний підхід* дозволив дослідити вплив українського правового менталітету на розвиток інституту покарання (підрозділ 2.3). *Цивілізаційний підхід* дав змогу проаналізувати еволюцію правової свідомості в контексті глобального розвитку сучасного світу (підрозділ 2.2). На базі *структурно-функціонального методу* проаналізовано основні компоненти механізму застосування кримінальної відповідальності (підрозділ 2.1). *Герменевтичний метод* був покладений в основу тлумачення ключових термінів («реалізація», «настання», «охорона», «відновлення», «гуманізм», тощо) та уточнення їхнього змісту (підрозділи 2.1, 3.1). *Метод статистичного аналізу* дозволив дослідити проблеми ефективності кримінальної відповідальності та механізму її реалізації в ході аналізу статистичних даних (підрозділ 1.1), соціальні детермінанти розвитку системи покарань (підрозділ 2.4).

Поєднання вищевказаних загальнонаукових підходів та методів стало умовою успішного виконання визначених в дисертаційному дослідженні завдань.

Емпіричну базу дослідження склали дані соціологічних досліджень, проведених за підтримки Програми розвитку ООН в Україні Фондом

«Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва за ініціативою Уповноваженого з прав людини та ГО «Центр інформації про права людини» за 2017 рік, опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» 22-31 травня 2017 року, Київським міжнародним інститутом соціології за період 2016-2019 рр., статистичні дані Міністерства юстиції України щодо звернення до виконання рішень судів у частині майнових стягнень за перше півріччя 2016, статистичні дані МВС та Генеральної прокуратури України за 2010-2016 рр., дані судової статистики за 2016 рік, дані анкетування, проведеного Н.С.Карповим та О.І.Габро у 2007 р. серед працівників правоохоронних органів.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що за своїм предметом дисертація є першим комплексним дослідженням філософсько-правових засад реформування механізму реалізації кримінальної відповідальності в сучасній Україні, у якому проаналізовано ключові чинники ефективності механізму застосування кримінальної відповідальності, визначені шляхи реформування МРКВ в контексті євроінтеграційних процесів в Україні.

уперше:

– обґрунтовано, що реформування вітчизняного механізму реалізації кримінальної відповідальності потребує поглибленого філософсько-правового аналізу чинників та напрямів згаданого реформування у структурно-функціональному, культурно-ціннісному та суспільно-політичному аспектах;

– з'ясовано специфіку та роль правосвідомості учасників кримінально-правових відносин на кожній стадії кримінального процесу, а також доведено, що якісні характеристики суб'єктивного ставлення до права знаходяться у стійкому взаємозв'язку з кількісними параметрами регулятивного потенціалу правових механізмів. При цьому обґрунтовано, що правосвідомість (насамперед, професійна) є визначальним компонентом МРКВ і, водночас, головним засобом його реформування;

– визначено, що необхідними умовами настання кримінальної відповідальності є не лише фактичне розкриття злочину та наявність достатньої

доказової бази для встановлення істини по справі, але й доведення вини суб'єкта злочину, здійснення карних санкцій та відновлення соціальної справедливості;

– сформульовано критерії ефективності МРКВ, до яких віднесено: а) міру взаємної відповідності та функціональної злагодженості складових цього механізму; б) міру сприяння наявної системної організації МРКВ виконанню його охоронної, регулятивної, каральної, відновлювальної, запобіжної та заохочувальної функцій; в) динаміку рецидивної злочинності;

– аргументовано, що однією з основних перешкод на шляху реформування МРКВ в сучасній Україні є вельми поширене суспільне несприйняття ряду демократичних реформ інституту покарання, зумовлене тривалим культом силової диктатури в межах суто репресивної системи організації цього інституту в СРСР;

удосконалено:

– концептуалізацію мети й завдань кримінальної відповідальності як інструмента боротьби зі злочинністю в умовах реалізації політики євроінтеграції; при цьому наголошено на доцільності зміщення акценту від домінанти каральної функції такої відповідальності до превалювання її відновлювальної та заохочувальної функцій;

– систематизацію структури МРКВ, до якої запропоновано віднести окрім норм кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права також правові норми, що закріплюють порядок відшкодування спричиненої скоєним кримінальним правопорушенням шкоди, та положення Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 02.08.2018 року;

– визначення умов збалансованого та ефективного функціонування кримінально-виконавчої системи (класифікувавши їх на внутрішні та зовнішні) і, відповідно, шляхів оптимізації цієї системи, спрямованих на взаємоузгодження згаданих умов;

– концепцію гуманізації інституту кримінальної відповідальності: обгрунтовано, що вона має передбачати не лише пом'якшення кримінально-правових санкцій та дотримання прав людини у поводженні з засудженими, але й,

насамперед, у забезпеченні по відношенню до останніх умов їхньої позитивної соціалізації;

дістало подальшого розвитку:

– класифікація пріоритетних напрямів реформування вітчизняної системи покарань: до неї долучені пропозиції щодо застосування примусових медичних заходів до осіб, що страждають на алкоголізм та наркотичну залежність;

– систематизація чинників дієвості норм права, що є складовими елементами МРКВ: такі чинники класифіковані на об'єктивні (детерміновані буттєвими умовами) та суб'єктивні (зумовлені специфікою свідомо-вольових установок людини); при цьому між першими та другими виявлено низку кореляційних залежностей;

– ідея запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб: обґрунтовано економічну та юридичну доцільність такого інституту, а також запропоновано внести відповідні зміни до чинного законодавства (доповнення п.3 до ст. 18 КК України «Суб'єкт злочину»);

– уявлення про початок і кінець кримінальної відповідальності (шляхом визначення міри доцільного розширення її часових меж);

– тлумачення принципу справедливості в ході виконання кримінального покарання. У цьому відношенні продемонстровано, що критеріальні виміри справедливості мають не тільки свої «константи», але й низку «змінних параметрів», залежних від динаміки культурно-ціннісних пріоритетів суспільства; зокрема, в умовах сучасних демократизаційних процесів цей принцип вже не передбачає верховенства державних інтересів над інтересами інших суб'єктів при призначенні й виконанні покарань;

– нормативне регулювання умов зняття судимості: запропоновано доповнити КК України статтею 88-1 «Умови погашення судимості» та ст. 91 КК України пунктом 4, що передбачає відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також сплати несплачених сум податків, штрафів та інших обов'язкових платежів до бюджетів та державних цільових фондів.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що в матеріалах дисертаційної роботи досліджуватиметься взаємозв'язок між соціокультурними, політичними, економічними чинниками та МРКВ, роль правової свідомості в МРКВ, а також вплив правосвідомості та правової культури на застосування норм кримінального права.

Результати дослідження можуть бути використані у:

– *законотворчому процесі* – при розробці та прийнятті змін і доповнень до Закону України про кримінальну відповідальність (далі – ЗУпКВ), кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства, при підготовці пропозицій до проекту Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»;

– *практичній діяльності* правоохоронних органів України – під час розроблення методичних рекомендацій щодо службової діяльності органів досудового розслідування та суду в ракурсі застосування матеріального, виконавчого та процесуального кримінального законодавства;

– *в освітньому процесі* – у ході викладання й вивчення дисциплін «Філософія права», «Теорія держави і права», «Кримінальне право», «Кримінальний процес». Для проведення навчально-методичної роботи навчальних закладів України, підготовки методичних рекомендацій щодо напрямків покращення рівня правової свідомості, правової культури та правового виховання, у подальших наукових дослідженнях ролі правосвідомості при застосуванні норм кримінального права та при читанні лекцій «Кримінально-правова відповідальність» і «Вплив соціокультурних чинників на реформування кримінального законодавства».

Апробація результатів дисертації. Наукові положення, висновки та результати дисертаційного дослідження апробовано на всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях, серед яких: Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права: матеріали III-ї Всеукраїнської міжнародно-практичної конференції (м. Кременчук, 4-5 грудня 2015 р.), Правова система держави: сучасні тенденції та фактори розвитку: матеріали науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 5-6 квітня 2019 р.), Пріоритетні

напрями модернізації системи права: матеріали науково-практичної конференції (м. Одеса, 17-18 травня 2019 р.), Стратегічні пріоритети розвитку економіки, обліку, фінансів та права в Україні та світі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 23 січня 2020 року).

Публікації. Основні положення, висновки та пропозиції дисертації викладені у 10 наукових публікаціях, із них 3 – статті, опубліковані в наукових фахових виданнях України, 2 – статті, опубліковані в наукових періодичних виданнях іноземної держави, 5 – тези доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять десять підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (332 найменувань на 33 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 262 сторінки, із яких основний текст – 218 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕМИ

1.1. Зміст проблеми ефективності механізму реалізації кримінальної відповідальності та її філософсько-правовий аспект.

Вчинення кримінального правопорушення спричиняє шкоду інтересам суспільства, держави, громадянина, унаслідок чого з метою відновлення соціальної справедливості та накладення на правопорушника відповідного покарання, виникає необхідність кримінально-правового регулювання тих правовідносин, які зазнали шкідливих наслідків в результаті скоєння протиправного діяння. Реакція держави на вчинений злочин призводить до виникнення кримінально-правових відносин між людиною, яка скоїла злочин, державою в особі уповноважених державних органів, що забезпечують реалізацію кримінальної відповідальності, та іншими учасниками кримінального процесу. Кримінальні правовідносини регулюються кримінальними, кримінально-процесуальними, кримінально-виконавчими нормами та нормами інших галузей права.

Норми права, які регулюють кримінально-правові відносини, становлять основу МКПР. Цілком слушно В.К.Дуюнов указує на механізм кримінально-правового впливу (далі – МКПВ) як на процес практичної реалізації реакції держави на вчинення кримінальних правопорушень. Установлення кримінально-правової норми становить основу такого механізму, є першою реакцією держави на суспільну небезпеку протиправних діянь та наступну реакцію на конкретні факти вчинення кримінальних правопорушень [58, с. 12].

Разом із тим, сама по собі наявність нормативної бази кримінально-правових відносин ще не є гарантією належного упорядкування останніх. Для цього потрібні, з одного боку, ефективні засоби їхньої реалізації, а з іншого – узгодженість цих норм із соціокультурним контекстом їхнього функціонування.

Складовою механізму кримінально-правового впливу є реалізація кримінальної відповідальності, яка полягає в накладенні на правопорушника обов'язку понести призначене судом покарання та відшкодувати завдану скоєним злочином шкоду. Рішення суду визначає також розмір спричиненої шкоди, порядок її відшкодування та правові заходи, що призначені для поновлення порушених прав.

Ми дотримуємося тієї позиції, згідно з якою настання кримінальної відповідальності визначає дієвість та кінцевий результат застосування норми кримінального права. На наш погляд, із метою вивчення МРКВ та проблем його ефективності необхідно передусім розглянути сутність та функціональні характеристики окремих видів кримінально-правової відповідальності.

У науці кримінального права найбільш поширеною класифікацією кримінальної відповідальності є її розподіл на позитивну (перспективну) та негативну (ретроспективну). Обидва види відповідальності мають єдину мету – це охорона й захист правопорядку та виховання у громадян поваги до норм права, прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, але їм притаманні різний зміст та механізм реалізації.

У соціальному аспекті перспективна та ретроспективна відповідальність взаємопов'язані та доповнюють одна одну. Чим вищий рівень позитивної відповідальності в суспільстві, тим нижчий прояв негативної, і навпаки. Високий показник негативної відповідальності свідчить про розквіт злочинності, зневажливе ставлення до права та домінування протиправної поведінки; на противагу, переважання позитивної відповідальності означає дотримання законності та високий ступінь поваги до права.

Позитивна відповідальність має вираження у виконанні суб'єктами права передбачених кримінальним законодавством обов'язків, додержанні заборон та має об'єктивні й суб'єктивні ознаки. Цей вид кримінальної відповідальності ще називають перспективною з тієї причини, що вона виникає з юридичного обов'язку відповідних суб'єктів здійснювати позитивні, корисні для суспільства функції й реалізується в регулятивних правовідносинах [278, с.105]. Кримінально-

правові настанови у вигляді дозволів і заборон та правомірна поведінка становлять об'єктивні ознаки, а юридичний обов'язок суб'єкта права щодо дотримання кримінальних норм становить суб'єктивні ознаки позитивної відповідальності [54, с.192].

Регулятивна функція позитивної кримінально-правової відповідальності полягає у впорядкуванні поведінки суб'єктів права шляхом наділення їх юридичними правами та обов'язками. Вимоги зобов'язувальних кримінальних норм, що покладають на громадян обов'язки виконувати певні дії (сплачувати податки, збори, інші обов'язкові платежі, аліменти на утримання неповнолітніх дітей і т.д.) та заборонних норм, що вказують на необхідність утримуватися від суспільно-небезпечних, протиправних дій, призводить до стимулювання правомірної поведінки.

Соціально-психологічний аспект перспективної кримінальної відповідальності полягає в тому, що людина, яка за своєю природою наділена розумом та морально-вольовими якостями, позитивно ставиться до власного обов'язку щодо дотримання кримінально-правових заборон, поваги до державних та суспільних інтересів, власних прав та прав і свобод інших членів суспільства [54, с.193].

Тож високий рівень правової свідомості та культури, усвідомлення суспільної небезпеки протиправного діяння є визначальним чинником здійснення перспективної відповідальності. Відповідно, зневажливе ставлення до кримінально-правових норм призводить до виникнення суттєвих перешкод на шляху реалізації такої відповідальності.

Протиправна поведінка є прикладом порушення норм кримінального права для осіб, які за індивідуальними якостями схильні до вчинень злочинних дій, та процесом, у ході якого «напрацьовується» протиправний досвід осіб, що скоювали злочини в минулому. Такий досвід виконує роль своєрідного «багажу знань», який може бути використаний для практичної реалізації протиправних намірів правопорушника. Тому доволі актуальною є проблема шляхів та засобів стимулювання перспективної відповідальності, яка передбачає відсутність події

злочину.

Проте, у наукових працях вчених механізм реалізації позитивної кримінально-правової відповідальності належного вивчення не отримав, чому є цілком зрозуміле пояснення. Правомірна поведінка не спричиняє суспільну шкоду, тому, із точки зору вчених, є самодостатньою як в суспільному, так і в правовому значенні. Наслідком такого розуміння є відсутність уваги дослідників до правового механізму, що забезпечує процес реалізації перспективної відповідальності.

На наш погляд, кінець позитивної відповідальності настає з моменту втілення в правову реальність суспільно корисних наслідків правомірних дій.

Негативний вплив ряду соціокультурних чинників, серед яких низький рівень правової свідомості, культури та правового виховання, призводить до реалізації негативної кримінальної відповідальності. Такий вид кримінально-правової відповідальності ще називають ретроспективною, тому що вона реалізується внаслідок діяння, скоєного раніше. Ретроспективна кримінальна відповідальність настає у випадку вчинення людиною дій, що мають всі кваліфікуючі ознаки складу злочину та порушують відповідну кримінальну норму.

Негативна відповідальність передбачає для правопорушника накладення відповідного покарання у вигляді неприємних обмежень особистого, майнового та іншого характеру, а також зобов'язання відшкодувати завдану матеріальну та моральну шкоду. Вид і розмір покарання закріплені у санкції відповідної кримінально-правової норми.

Варто відзначити, що суспільна детермінація злочинного діяння є свідченням визначального впливу соціальних та культурних факторів також і при реалізації кримінальної відповідальності. Тож ряд вчених акцентували увагу на соціокультурному аспекті кримінально-правового регулювання.

Заслуговує на увагу позиція Т. О. Огаренко, яка вказує, що регулювання в правовій системі України потребує не тільки суто правових методів, а включає й фактори соціального порядку [192, с.28].

Цілком слушно О.Ф.Скаун висловлює думку, що «... чинники, від яких залежить ефективність правового регулювання, можна поділити на три групи: 1) стан нормативної основи правового регулювання, її досконалість...; 2) стан правозастосовної діяльності, її якість...; 3) стан правової свідомості і культури суспільства... [227, с. 271].

У 1988 році в місті Брайтон (Великобританія) відбувся XVIII Всесвітній філософський конгрес, на якому була акцентована увага на антропологічному підході як основоположному у вивченні свідомості [261, с.5]. Антропологічний загальний підхід, призначений для пізнання юридичних явищ через призму людини як соціальної істоти, розглядає право як компонент суспільного середовища, у якому центральне місце посідає людина та громадянин. Відповідно до антропологічного підходу, суб'єктивний людський чинник становить основу нормотворчості та правореалізації у всіх сферах суспільних відносин.

Адже право не є самоцільним феноменом. Воно створюється людиною і спрямовується на задоволення людських потреб та оптимізацію людських відносин.

Цілком слушно Г.Гегель казав: «У праві людина повинна знайти свій розум, повинна, отже, розглядати розумність права» [36, с. 57]. «Мета розуму – істина, і необхідно встановити істину про право... Адже право у своєрідній формі виражає природу людини як духовної істоти, правові вчинки та інститути в певному розумінні можна розглядати як об'єктивацію духовного космосу людини, і глибоке дослідження права має розширити уявлення людини про саму себе...» [28].

На наше переконання, ризики виникнення соціальних процесів, які є чинниками погіршення дієвості застосування норм кримінального права, обумовлені недосконалістю чинного законодавства, низьким рівнем соціального захисту та погіршенням рівня матеріального статку громадян. Зниження ролі моральних цінностей, що є наслідком економічної, політичної кризи й суперечностей громадських настроїв, призводить до свідомого ігнорування приписів норм кримінального права та норм інших галузей права, що

забезпечують реалізацію кримінально-правової відповідальності.

Утрата застарілих та відсутність нових ціннісних орієнтирів обумовлюють довільне трактування норм моралі. Це призводить до того, що в ході суспільних відносин корисливий мотив домінує над почуттям обов'язку, а пріоритетним чинником формування поведінки громадян є бажання задовольнити власні корисливі інтереси. У разі, якщо егоїстичні мотиви є домінантними, поведінка учасників кримінальних правовідносин спрямовується на пошук можливих шляхів уникнення кримінальної відповідальності шляхом вчинення корупційних та інших протиправних дій. Певна річ, за таких умов суттєво ускладнюється процес підтримання правопорядку в суспільстві та, зокрема, функціонування МРКВ.

Отже, сприйняття норми права як перешкоди, яку треба подолати або проігнорувати, невдоволення власним соціальним статусом та рівнем матеріального статку створюють сприятливі передумови для свідомого ігнорування законних вимог посадових осіб спеціальних органів держави в процесі кримінально-правових відносин і пошуку можливості уникнення кримінального покарання, наслідком чого може бути виникнення проблем у процесі здійснення кримінально-правової відповідальності.

Заслужовує на увагу соціальний аспект формування законодавства України про кримінальну відповідальність. На наш погляд, будь-яке негативне соціальне явище, що здатне дезорганізувати встановлений порядок суспільних правових відносин, спричинити шкоду інтересам суспільства й людини, відіграє роль подразника, який обумовлює потребу вдосконалення систем кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права. Необхідність боротьби зі злочинністю призводить до потреби трансформації кримінального законодавства у відповідності до криміногенної ситуації в суспільстві. Це означає, що становлення й функціонування кримінального закону відбувається під впливом соціальних, культурних, економічних, політичних та інших процесів, що відбуваються в суспільстві.

Такий підхід вказує на визначальну роль соціокультурних чинників на

становлення українського правового менталітету та розвиток кримінального законодавства. «Під правовим менталітетом розуміються історично сформовані специфічні, найбільш типові й стійкі для певної соціальної або національно-етнічної спільності, системи світоглядних уявлень, оцінювань і реагувань на об'єкти державно-правової дійсності» [106, с. 102].

Дослідник українського правового менталітету О.Ю.Кульчицький указує, що природа північних регіонів України сприяла формуванню в людей почуття обережності, підозрливості, терпимості та очікування, налаштувала на боротьбу за життєвий простір та існування. Лісостепова природна зона відіграла важливу роль у тому, що люди, які тут жили, відрізняються мрійливістю, чутливістю, пасивністю, безтурботністю та прагненням до волі та анархії. Степ налаштував людей на безмежність, рух у нікуди й одночасно відмову від руху зовсім. Усе це разом викликає в людини відчуття відчаю, розчарування, безнадії. Зміна настроїв стала основою розвитку імпульсивності, непередбачуваності, вибухового характеру українців [141, с.85].

На наше переконання, почуття відчаю, розчарування та зміни настроїв сприяло формуванню такої риси українського менталітету, як «домінування емоційної складової над раціональною». Із такої точки зору М.Б. Смоленський зазначає що «домінуюча емоційна складова здійснила суттєвий вплив на формування правової культури і свідомості та призвела до того, що в українському суспільстві має місце «виразний пріоритет моралі та моральності як соціального регулятора по відношенню до права, що означає, в кінцевому рахунку, дефіцит правосвідомості, підміну його деформованою моральною свідомістю, етикоцентризмом як принципову рису правового менталітету» [231, с.73].

Іншим фактором, який обумовив формування вираженого «емоціоналізму», стало застосування кримінальної відповідальності в умовах соціальної нерівності протягом історичного часу розвитку кримінального законодавства. У разі, якщо права людини не отримували належного правового захисту, людина в процесі пошуку шляхів відновлення справедливості схильна опиратися не на раціональне

осмислення правових норм, а на почуттєве переживання порушених норм моралі.

Домінування моралі над правом у ході кримінального процесу обумовлює вибір того варіанту поведінки, що спрямований на захист переважно моральних цінностей та ідеалів, водночас цінності, що є значущими з точки зору кримінальних правовідносин, мають другорядне значення.

Потребує вивчення також історичний аспект формування суспільної культури і свідомості. Зокрема, населення, яке проживало на території сучасної України, в умовах соціальної та класової нерівності, тривалий час зазнавало гноблення й утисків, потерпало від братовбивчих війн і чвар усередині суспільства. На наш погляд, постійна боротьба за виживання в умовах соціальної несправедливості та загрози покарання обумовили формування таких рис українського правового менталітету, як підвищена здатність пристосовуватися до різноманітних життєвих обставин, у тому числі шляхом порушення норм кримінального права, зневіра у справедливість та дієвість системи права. Цілком слушно В.С.Кобко-Одарій пише, що «...особливістю українського правового менталітету є неповажне ставлення до права взагалі та закону зокрема. Право не сприймається населенням, як якась цінність. Для більшості українських громадян характерне неповажне відношення до закону, прагнення обійти його, скористатися прогалинами і недоліками законодавства, скористатися зв'язками та потрібними людьми і т.д. Українець подумки перебуває над правом. Він усвідомлює необхідність і неминучість регулювання тих або інших правовідносин законодавством, але при цьому сприймає це, як якусь умовність. Закон не зводиться ним в ранг цінності» [80, с.12].

Значний вплив на формування соціальних та культурних характеристик українського «етносу» спричинило перебування України у складі Російської імперії, а згодом Союзу РСР. О.Герцен писав, що «повна нерівність перед судом знищила в російському суспільстві всяку повагу до законності. Росіянин, якого б він звання не був, обходить або порушує закон скрізь, де тільки це можна вчинити – безкарно... і так само чинить уряд» [38, с.251].

«Від Яна Казимира до Й. Сталіна і Л. Брежнєва домінували авторитарні

методи керівництва, що супроводжувалися обмеженням демократії і грубим порушенням прав громадян», – зазначає у своїй роботі «Етногенез та менталітет українського народу», виданій у Чернівцях в 1997 році М.Ф. Юрій. – «Зневажалися ідеї захисту честі і гідності особи, незалежність судів, презумпція невинуватості та інші правові цінності. Усе це завдало й завдає великої шкоди суспільству і призводить до падіння престижу закону, уседозволеності, масового зростання злочинності» [290, с.12-54].

На наше переконання, очевидною рисою української нації, як такої, що історично набута за часів поневолення, є відчуття страху та беззахисності перед спеціальними органами державної влади. Такий суспільний стереотип сприяє формуванню своєрідного «психологічного синдрому», відповідно до якого, отримати допомогу у вирішенні особистої проблеми можливо лише за умови надання хабара або залучення знайомих. Історичні корені вказаної тенденції перекочували в сучасність та обумовлюють появу таких суспільних явищ, що призводять до виникнення проблем ефективності реалізації кримінально-правової відповідальності, як корупція, приховування злочинів, зневіра у справедливість рішення суду та доцільність кримінально-правового впливу. Уповноважений Верховної Ради України в щорічній доповіді про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2017 рік вказує, що « не можна залишити поза увагою й те, що близько 58 % українців вказали, що навіть при порушенні їх прав вони ніколи не намагались ці права захистити. Якщо ж говорити про тих, хто вирішив боротись за свої права, то значна частка опитаних (більше 23 %) серед усіх наявних засобів захисту обрали пошук потрібних знайомих та звернення до родичів. Такий показник, на превеликий жаль, створює суспільний попит на корупцію...» [287, с.11].

Зрозуміло, що такий «дисонанс» західноєвропейського та вітчизняного правових менталітетів справляє відчутний гальмівний вплив на реформування українського інституту кримінальної відповідальності та механізму її реалізації в напрямку їх адаптації до стандартів ЄС.

Отже, хоча такі поняття, як «реалізація кримінальної відповідальності»,

«механізм реалізації кримінальної відповідальності» та «застосування норми кримінального права» мають єдине трактування для всіх держав світу, однак відмінності їх практичного використання визначаються історично сформованими характерними особливостями соціокультурного середовища кожного окремого народу, суспільства. Це означає, що соціальні, культурні та політичні чинники визначають необхідні напрямки реформування МРКВ у сучасній Україні [54, с.196].

Загалом, зміст проблеми ефективності МРКВ визначається умовами оптимізації здійснення основних функцій цього механізму. Із метою розробки шляхів вдосконалення останнього виникає потреба дослідження соціальних факторів, що впливають на дієвість заходів кримінально-правового впливу. Ми погоджуємося з І.І.Митрофановим, який, надаючи визначення превентивної та виховної функції кримінального права, пише, що «...попереджувальна роль полягає у застосуванні ЗКВ (закону про кримінальну відповідальність) на практиці до конкретних осіб, які вчинили злочини, та у необхідних випадках покладення заходів кримінальної відповідальності. «...Сам факт існування закону про кримінальну відповідальність, не говорячи вже й про застосування його норм до конкретних осіб, виховує у членів суспільства впевненість у захисті їх особистості, прав, свобод, власності, безпеки та невідворотності кримінально-правового реагування щодо осіб, які порушують кримінально-правові заборони» [118, с. 16].

Водночас, викликає сумнів ефективність попереджувальної і виховної функції норм кримінального права, адже правопорушник сприймає вимоги правової норми як перешкоду, яку треба оминати з метою уникнення покарання [54, с. 196].

На нашу думку, процес перевиховання злочинця в закладах виконання покарань зазнає негативного впливу через низку соціальних та культурних чинників. Соціальне середовище в місцях позбавлення волі характеризується стійкими протиправними установками. У ході відбування визначеного судом строку позбавлення волі засуджений змушений пристосовуватися до

навколишнього соціального оточення та сприймати спосіб життя та правові погляди осіб зі сформованою протиправною поведінкою. Це призводить до усвідомлення злочинної поведінки як норми особистої поведінки.

У випадку накладення покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, правопорушник продовжує перебувати в тому ж соціальному середовищі зі стійкими протиправними установками, у якому виник злочинний намір та умови, сприятливі для вчинення злочину.

Злочинний досвід і свідомі протиправні установки, призвели до виникнення в місцях позбавлення волі системи звичаїв, що притаманні представникам кримінальної субкультури. Такі звичаї існують у вигляді неписаних правил поведінки, встановлюються традиціями кримінального середовища та зазвичай зорієнтовані на порушення норм права. Тому можливість перевиховання злочинця в місцях позбавлення волі видається досить сумнівною.

Кримінальні звичаї здійснюють регулятивний вплив на поведінку осіб, що схильні до скоєння злочинів. У випадку спрямування такої поведінки в напрямку вчинення протиправних дій, об'єднання осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень у злочинні групи, що характеризуються чітко налагодженою субординацією та підпорядкуванням, з'являється ризик виникнення організованої злочинності.

Організована злочинність становить суспільне явище, яке полягає в чітко вираженій протиправній спрямованості членів злочинних груп. Така поведінка є причиною зниження ефективності перспективної відповідальності.

На наше переконання, створення організованої злочинної групи (далі – ОЗГ) призводить до виникнення свідомих мотивів щодо підкупу представників державної влади з метою покривання злочинної діяльності. У разі, якщо протиправна діяльність спрямована на отримання неправомірного прибутку, організована злочинність обумовлює появу корупційних зв'язків між членами ОЗГ і посадовими особами спеціальних органів держави. Це призводить до корупції в органах державної влади, що, як зазначалося вище, сприяє виникненню проблем реалізації ретроспективної кримінальної відповідальності.

Також доволі сумнівним є поняття «невідворотності» кримінально-правового реагування. Кримінально-правова відповідальність не реалізується, а правопорушник уникає покарання в разі:

- скоєння латентного (прихованого) злочину;
- якщо злочин залишається нерозкритим, а особа, яка його вчинила, невстановленою;
- неможливості встановити істину по справі в ході кримінального провадження. У такому разі людина, яка скоїла кримінальне правопорушення, є ідентифікованою, але відсутність необхідних доказів призводить до неможливості відтворити реальну картину події злочину, довести вину злочинця та притягнути його до кримінальної відповідальності. Про проблеми ефективності діяльності органів дізнання та прокуратури на стадії досудового розслідування, а також судів на стадії судового розгляду свідчать статистичні дані Генпрокуратури України щодо здійснення кримінальних проваджень. Так, у 2016 році (у показниках за 11 місяців) засуджено було лише 27,1% від виявлених правоохоронними органами осіб, які вчинили злочини [14, с.209].

Постають такі питання: чи достатньо передбачених кримінальним правом засобів та заходів кримінального впливу для ефективного виконання превентивної функції кримінальної відповідальності? Яким чином кримінально-правова відповідальність спроможна виконувати попереджувальну функцію на стадії стагнації можливих кримінальних проявів у суспільстві?

На наш погляд, громадянин, який має протиправні установки, під час перебування в соціумі становить потенційну небезпеку для суспільства. Але КК України закріплює принцип відповідальності особи лише за наявності її вини з урахуванням положень Конституції України. Так, ст. 62 Конституції України проголошує, що «особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду відповідно до закону» [103]. Отже, у випадку скоєння суспільно небезпечного діяння негативна кримінальна відповідальність реалізується лише з часу набрання законної сили обвинувальним

вироком суду [54, с. 196]. Це вказує на наявну потребу розробки нових підходів щодо вироблення заходів кримінально-правового впливу, які спрямовані на попередження злочинності та виховання в громадян поваги до діючого права.

На наше переконання, позиція В.В.Сташиса, який стверджує, що «...кримінальне законодавство в цілому має на меті не лише позитивний вплив на ту чи іншу особу, винну у вчиненні злочину, а й спрямоване на досягнення ще однієї перспективної мети – знизити ймовірність злочинних діянь у соціумі за допомогою застосування закону або погрози, що дозволяє розглянути його превентивні можливості з точки зору як загально-соціального, так і спеціально-кримінологічного запобігання злочинності» [235, с.43–44], визначає динаміку злочинності як критерій ефективності запобіжної функції кримінальної відповідальності.

Водночас, статистичний аналіз криміногенної ситуації в Україні свідчить про поступове зростання кількості вчинених злочинів. За 11 місяців 2016 року було зареєстровано 584,8 тис. злочини, тоді як за аналогічний період 2015 року – 515,5 тис. без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим (далі – АРК) та окремих районів Донецької та Луганської областей. Це – найвищий показник, починаючи з 1997 року, коли після тривалого зростання й піку злочинності у 1995 році (641,8 тис. злочинів) було виявлено 589,2 тис. злочинів та засуджено 237,8 тис. осіб. При цьому зростання злочинності відбувається на тлі планомірного зниження ефективності діяльності як щодо їх розкриття, так і запобігання [214].

Ріст злочинності вказує на низький рівень ефективності перспективної відповідальності, а також попереджувальної та виховної функції негативної кримінальної відповідальності. Це означає, що з метою розробки програми, спрямованої на проведення реформ МРКВ, виникла необхідність дослідження функціональних характеристик системи кримінально-правових заходів, які забезпечують виконання зазначених функцій.

Заслужовують на увагу кримінальні норми, які заохочують правомірну поведінку і спрямовані на попередження можливого вчинення кримінального

правопорушення. Так, відповідно до ч.4 ст.307 КК України «особа, яка добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконне їх виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання» [125, с.137]. Згідно ч.4 ст.309 та ч.4 ст. 311 КК України, особа звільняється від кримінальної відповідальності за вказаними статтями КК України, а ч.3 ст.263 цього Кодексу передбачає звільнення від кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами у випадку, якщо особа, яка вчинила злочин, добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої [125, с.117]. Кримінально-правові норми, які стимулюють правомірні дії, також закладені в ст.ст. 111 ч.2, [125, с.55], 114 ч.2 [125, с.55], 175 ч.3 [125, с.79], 212 ч.4,5, [125, с.96], 212-1 ч.4 [125, с.97], 255 ч.2 [125, с.112], 258 ч.6 [125, с.113], 258-3 ч.2 [125, с.114], 258-5, ч.4 [125, с.115], 260 ч.6 [125, с.116], 289 ч.4 [125, с.128], 263 ч.3 [125, с.117], 321 ч.5 [125, с.143 – 144] КК України.

На наш погляд, обов'язковою умовою високої ефективності заохочувальних кримінальних норм є високий рівень правової свідомості, культури та виховання. Почуття власного правового обов'язку в поєднанні з вільною волею обумовлюють свідомий вибір варіанту правомірної поведінки. В іншому випадку протиправні спрямування обумовлюють використання заохочувальних норм ЗУпКВ з метою виправдання власних протиправних дій, заперечення злочинного умислу та уникнення кримінальної відповідальності. Однією з ознак низького рівня дієвості заохочувальної функції є погіршення криміногенного стану в суспільстві. Такий підхід вказує на те, що соціальні та культурні чинники мають суттєвий вплив на ефективність реалізації кримінально-правової відповідальності, тому що відіграють фундаментальну роль у формуванні правової поведінки учасників кримінально-правових відносин.

Отже, очевидною є потреба вивчення впливу детермінантів соціального середовища на виконання функцій кримінальної відповідальності.

Складний криміногенний стан у державі та низький відсоток розкриття злочинів вказує на необхідність дослідження сутності, функцій ретроспективної відповідальності та цілісного поняття правового механізму, що задіюється з метою її реалізації. На нашу думку, визначення кримінальної відповідальності І. Г. Богатирьова та А.В. Савченко як «багатофункціонального явища, яке разом з іншими видами юридичної відповідальності виконує регулятивну, превентивну, каральну, відновлювальну та виховну функції» ... [18, с. 133], описує ідеальну модель кримінальної відповідальності, але низька дієвість правового механізму, що забезпечує реалізацію кримінальної відповідальності, призводить до низької ефективності виконання зазначених функцій.

Зокрема, нарізлюю є необхідність дослідження правового механізму, що забезпечує відшкодування завданої скоєним кримінальним правопорушенням майнової шкоди та поновлення пошкоджених прав. (Детальніше про це йдеться в підрозділі III.3). Адже належний стан такого механізму в Україні є однією з умов її інтеграції до європейського політико-правового простору, а тому являє собою орієнтир у плані реформування вітчизняної системи кримінальної юстиції.

Захист прав громадян від злочинних посягань потребує вирішення проблеми низької ефективності відшкодування спричиненої скоєним кримінальним правопорушенням шкоди. Заслуговує на увагу позиція В.К.Дуюнова, який указує на необхідність створення повноцінної системи заходів кримінально-правового впливу, здатної забезпечити гнучкий, доцільний підхід до реагування на кожен випадок вчинення злочинів, де кожний захід – «...на своєму місці, як палець на руці, і немає в зазначеній системі ні прогалин, ні зайвих компонентів» [59, с. 140].

Водночас, на нашу думку, застосування кримінально-правових заходів, що передбачені діючим кримінальним законодавством, не забезпечує повноцінне усунення проблем ефективності МРКВ.

У випадку вчинення кримінального правопорушення, яке залишається нерозкритим, кримінальна відповідальність не настає, механізм її реалізації не спрацьовує, особа, яка вчинила злочин, уникає покарання та, як зазначалося вище,

порушені права потерпілого не відновлюються. У такому випадку завдання ЗУпКВ залишаються невиконаними.

Аналіз статистичних даних МВС та Генеральної прокуратури свідчить про стабільне зниження рівня розкриття злочинів протягом 2010 – 2015 років. Якщо у 2010 р. було розкрито 226,3 тис. злочинів, то у 2014 р. – 199,2 тис., у 2015 р. – 188,1 тис., а за 11 місяців 2016 р. – 147,1 тис., що менше, ніж за аналогічний період 2015 р., на 30,3 тис. [214].

Необхідною умовою розкриття злочину є збір достатніх доказів вини особи з метою з'ясування обставин скоєння злочину. На нашу думку, соціальні чинники (такі як правова свідомість, культура та виховання, а також існуючі правові установки) справляють визначальний вплив на ефективність діяльності органів держави, що спрямована на пошук та отримання необхідних доказів для встановлення істини по справі в ході досудового розслідування. Це означає, що фактори, які впливають на ефективність розкриття злочинів, відіграють фундаментальну роль для забезпечення ефективності МРКВ.

Протиправні свідомі установки, що закладені в соціальному середовищі, сприяють приховуванню необхідних для розкриття злочину речових доказів та документів, фальсифікації показань та висновків експертів, унаслідок чого зводять нанівець результат виконання слідчих (розшукових) дій, що визначені ст. 223 КПК України та спрямовані на отримання, дослідження та перевірку доказів у кримінальному провадженні.

Іншою формою прояву негативного впливу соціальних чинників на дієвість МРКВ є замовчування відомостей, які мають значення для з'ясування істини в ході кримінального провадження. Свідоме небажання громадян надавати необхідні свідчення щодо обставин скоєного протиправного діяння становить фактор, який сприяє зниженню рівня розкриття злочинів та зростанню кількості справ, у яких через відсутність достатніх доказів неможливо довести вину злочинця та оголосити підозру. Це призводить до збільшення кількості скоєних злочинів, у випадку вчинення яких кримінальна відповідальність не реалізується.

У щорічній доповіді уповноваженого з прав людини Верховної Ради

України про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина за 2017 рік зазначено: «Європейський суд із прав людини у своїх рішеннях стосовно України неодноразово зазначав, що для того, щоб розслідування могло вважатися ефективним», воно має, у принципі, вести до встановлення фактів у справі та встановлення і покарання винних осіб. Органи досудового розслідування повинні вживати всіх заходів для отримання всіх наявних доказів, які мають відношення до події, показань очевидців та експертних висновків тощо. Проте, як свідчить практика, органи досудового розслідування, всупереч вказаній вимозі закону щодо повного та неупередженого проведення досудового розслідування, не вживають належних заходів для дослідження всіх аспектів вчиненого кримінального правопорушення, а обмежуються лише формальним встановленням обставин [287, с.154].

Уникнення кримінального покарання сприяє формуванню у злочинця стереотипу безкарності та вседозволеності. У випадку скоєння повторних злочинів, правопорушник, який уникає покарання, усвідомлює можливість свідомого нехтування приписів норм права, що спрацьовують у ході реалізації кримінально-правової відповідальності.

Іншим правовим явищем, яке призводить до неможливості реалізації кримінально-правової відповідальності та спричиняє суспільно шкідливі наслідки, є «латентна злочинність» (від лат. *latens (latentis)* - прихований, невидимий) – частина злочинності, яка з різних причин не знаходить відображення в державному обліку вчинених злочинів... [289, с.72]. Приховування протиправного діяння призводить до того, що реакція держави на вчинений злочин не реалізується, права людини й громадянина, яким спричинено шкоду, залишаються поза захистом держави та суспільства.

Одним з чинників, що сприяють виникненню латентної злочинності, є негативний вплив таких соціокультурних факторів, як свідоме ігнорування кримінально-правового регулювання державних органів і нехтування закріпленим у законодавстві порядком поновлення порушених прав, відшкодування завданої в результаті вчинення злочину шкоди та накладення на правопорушника

відповідного кримінального покарання.

Наслідки вчинення латентного злочину для досягнення мети кримінальної відповідальності ідентичні тим, які настають внаслідок скоєння нерозкритих кримінальних правопорушень. Суспільна небезпека прихованої злочинності полягає в тому, що, по-перше; кримінальна відповідальність у разі вчинення латентних злочинів не реалізується; по-друге майнова шкода, завдана протиправними діями, не відшкодовується; по-третє, завдана шкода сприяє виникненню мотивів свідомого зведення рахунків між правопорушником і людиною, права якої порушено шляхом вчинення протиправних дій, що мають ознаки складу кримінального правопорушення; по-четверте, кількість прихованих злочинів неможливо підрахувати, тому що прихована злочинність є тим негативним суспільним явищем, яке унеможлиблює визначення реального рівня злочинності в державі.

Уникнення покарання призводить до формування суспільної зневіри щодо спроможності спеціальних органів державної влади забезпечити безпеку правам і свободам людини, інтересам держави та суспільства, а також гарантії відновлення соціальної справедливості. Сформована зневіра є тим соціальним чинником, що обумовлює небажання громадян звертатися до органів держави з приводу скоєння кримінальних правопорушень, що призводить до виникнення тієї ж латентної злочинності та зниження рівня розкриття злочинів.

У науковій літературі проблема усунення негативного впливу наслідків вчинення нерозкритих та латентних злочинів на здійснення кримінальної відповідальності залишається не дослідженою. На наш погляд, дослідження зазначеної проблеми потрібно проводити в ракурсі соціального аспекту кримінальної відповідальності.

У суспільному середовищі кожна людина оточена певними соціальними умовами та підтримує взаємозв'язки з іншими членами суспільства. Взаємні відносини обмежують ймовірність досягнення індивідом бажаного результату в питанні реалізації власних інтересів. На рівень суспільної адаптації та професійної реалізації справляє вплив низка чинників, а саме: соціальних,

економічних, політичних та ін. Досягнення бажаного соціального статусу та задоволення власних суспільних потреб одним членом суспільства обмежує можливість досягнення високого соціального статусу та рівня суспільного добробуту іншим громадянином. У такому разі, як зазначалося вище, протиправне діяння є тим засобом, який надає особі додаткові можливості в задоволенні особистих потреб. Умовою, що визначає зацікавленість особи в вчиненні протиправних дій, є та обставина, що протиправна поведінка не обмежена заборонами кримінально-правових норм. У ході вчинення кримінального правопорушення злочинець ігнорує необхідність виконання передбачених кримінальним правом обов'язків та додержання заборон, внаслідок чого має більший вибір можливих варіантів поведінки з метою досягнення особистих корисливих цілей. Цілком слушно італійський юрист Чезаре Беккарія в праці «Про злочини і покарання» стверджує, що злочини зумовлюються зіткненням особистих інтересів і збільшуються відповідно до вигод, які кожен для себе має на фоні суспільної неупорядкованості [11, с.95–96]. Це означає, що в ході суспільних відносин кожна людина зазнає спокуси вчинення протиправних, кримінально-караних діянь з корисливою метою.

У разі вчинення злочину, зацікавленість особи в задоволенні власних егоїстичних інтересів спрямовує її поведінку на пошук можливих шляхів уникнення кримінальної відповідальності шляхом порушення кримінальних та кримінально-процесуальних норм. Чинником, який відіграє роль запобіжника від можливого прояву злочинної поведінки, є високий рівень суспільної, зокрема правової свідомості та культури. Вочевидь, окремим членам суспільства притаманний як високий, так і низький рівень правової свідомості, культури та виховання. Тому в соціальному середовищі, одночасно з правомірною поведінкою, формується протиправна поведінка, а негативний вплив ряду соціокультурних чинників обумовлює неминучість злочинності як суспільно небезпечного, протиправного явища державно-правової дійсності.

Це означає, що злочинність являє собою цілісний соціальний феномен, який виникає внаслідок певних причин та неминуче призводить до настання суспільно

шкідливих наслідків. У такому випадку кримінальна відповідальність повинна забезпечити високу ефективність досягнення завдань ЗУпКВ у питанні усунення не лише наслідків вчиненого кримінального правопорушення, а й причин, що призвели до його вчинення.

На нашу думку, потреба кримінально-правового впливу на детермінанти злочинності призводить до необхідності розробки нових пріоритетних напрямків призначення кримінальної відповідальності. В іншому разі низька ефективність попереджувальної та виховної функції обумовлює зростання злочинності, а також високий відсоток латентних і нерозкритих злочинів. Це наводить на висновок, що недоліки діючого МРКВ обумовлені недостатністю правових заходів, що забезпечують кримінально-правове регулювання суспільних відносин.

У випадку вчинення кримінального правопорушення, правовий вплив уповноважених державних органів спрямовується на захист тих прав і свобод людини та громадянина, яким заподіяно шкоди внаслідок вчинення особою конкретного протиправного діяння. У ході кримінального провадження об'єктом державно-владного впливу постають суспільно шкідливі наслідки вчиненого кримінального правопорушення, а причини його вчинення, які становлять потенційну суспільну небезпеку, залишаються поза межами кримінально-правового впливу. Виконання призначеного обвинувальним вирокком суду покарання, без усунення причин вчиненого правопорушення, не усуває конфлікт між волею правопорушника та правовою вимогою, закріпленою в нормах ЗУпКВ. У подальшому зазначений конфлікт, який залишається не вирішеним після виконання кримінального покарання, становить фактор, який сприяє вчиненню нових протиправних діянь. Причина вчинення кримінального правопорушення після виконання покарання не усувається, й у випадку виникнення сприятливих обставин, які обумовлені відповідними соціальними чинниками, реалізується у вигляді повторно скоєного злочину.

Схема взаємозв'язку факторів, які сприяють зниженню ефективності кримінальної відповідальності та зростанню злочинності, виглядає так:

– поєднання причин, що сприяють вчиненню злочину, з умовами

соціального середовища призводить до скоєння протиправного, суспільно-небезпечного діяння, яке має всі ознаки складу кримінального правопорушення;

– реалізація ретроспективної кримінальної відповідальності, що полягає в накладенні на правопорушника визначеного законом покарання, відновленні прав, які зазнали порушення внаслідок вчинення кримінально-караного діяння та відшкодуванні завданої матеріальної і моральної шкоди;

– одночасно з накладенням кримінального покарання причини, які сприяли вчиненню злочину залишаються не усуненими, і в разі поєднання зі сприятливими умовами втілюються в повторне скоєння злочину, наслідком чого є зростання рівня рецидивної злочинності та погіршення криминогенного стану.

Викладений схематичний ланцюг визначає ріст злочинності як наслідок проблем ефективності превентивної та виховної функцій кримінально-правової відповідальності. У такому разі низький рівень дієвості застосування кримінальних, кримінально-процесуальних та кримінально-виконавчих норм у питанні попередження протиправної поведінки обумовлений недосконалістю системи заходів правового впливу, що призначені для усунення детермінантів злочинності.

Соціальні детермінанти злочинності призводять до виникнення такого суспільно небезпечного явища, як рецидивна злочинність, що обумовлює виникнення проблем ефективності МРКВ. Криминологічний аналіз стану злочинності в Україні протягом 2010–2016 років свідчить про те, що в структурі загальної злочинності вагомим є показник рецидиву. Так, серед усіх виявлених осіб, які вчинили злочини, близько третини вже притягалися до кримінальної відповідальності. Приблизно 50% з останніх на момент вчинення злочину мали непогашену або незняту судимість. 13,5% виявлених осіб вчинили злочин у стані алкогольного сп'яніння; 62,7% на момент кримінальної активності ніде не працювали й не навчалися, 14,1% мали офіційний статус безробітного. Таким чином, близько 75% усіх злочинів вчинили так звані «виключені», тобто соціально дезадаптовані особи, що не мають налагоджених суспільно корисних зв'язків, визначеного місця в структурі соціодинаміки [14, с.211].

Особа, яка має більш ніж одну судимість, отримує в процесі вчинення кримінального правопорушення та відбування покарання набутий у питанні вчинення протиправних дій злочинний досвід і досвід кримінально-правових відносин зі спеціальними органами держави. Отриманий у ході кримінального провадження та виконання покарань «багаж знань» може бути використаний для маніпуляцій необхідними доказами, спотворення показань свідків та ін., з метою викривлення істини в ході розслідування та уникнення кримінальної відповідальності. Практичні навички вчинення протиправних дій, що отримані в ході злочинної діяльності, обумовлюють виникнення проблем позитивної кримінальної відповідальності.

Відсутність належного правового впливу на причини, що обумовлюють вчинення злочинів, окреслює назрілу необхідність розробки нових підходів щодо напрямків призначення кримінально-правових заходів. Вагомим кроком, який визначає шляхи вирішення вказаної проблеми, потрібно визнати прийняття Верховною Радою Закону України «Про пробацію» від 05.02.2015 року (№ 160-VIII). Відповідно до статті 11 ЗУ «Про пробацію», «пенітенціарна пробація – це підготовка осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового й побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання» [71]. Згідно зі ст. 10 ЗУ «Про пробацію», «наглядова пробація - це здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів» [71].

Указані норми права призначені для усунення негативного впливу ряду соціокультурних чинників, які сприяють вчиненню повторних злочинів, зокрема

суспільній реінтеграції правопорушника. Але суттєвим недоліком у застосуванні завдань пробації є відсутність налагодженого механізму її здійснення.

В Україні функції служби пробації виконує кримінально-виконавча інспекція, до завдань якої не входить реалізація правових заходів, що спрямовані на попередження повторних злочинів та захист суспільних інтересів на стадії розслідування злочину. Це означає, що під час проведення слідчих дій спеціальними органами держави не забезпечується збір інформації про соціальні мотиви вчинення злочину. Це призводить до неможливості прогнозування подальшої поведінки особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, визначення найбільш дієвого для кожної окремої особи виду покарання та програми виправлення у місцях позбавлення волі чи на свободі, а саме під час виконання покарання, не пов'язаного з перебуванням у в'язниці.

Кримінально-виконавча інспекція здійснює заходи пробації лише після винесення судом обвинувального вироку, що призводить до низького рівня соціально-психологічної роботи із засудженими, неможливості сприяння соціальній адаптації злочинця в суспільстві, виховання в нього поваги до соціальних норм та моральних устоїв на стадії досудового розслідування.

Недостатність соціально-виховних заходів впливу на особистість злочинця призводить до проблем у ході забезпечення його інтеграції в ролі соціально пристосованого члена суспільства, інтереси та особисті спрямування якого відповідають суспільним уявленням щодо схваленої поведінки.

Отже, сучасний етап суспільно-політичного розвитку України дедалі чіткіше виявляє й загострює суперечності вітчизняного механізму реалізації кримінальної відповідальності, посилюючи тим самим потребу його докорінного реформування. До таких суперечностей слід віднести, передусім, невідповідність ключових спрямувань цього механізму низці основоположних правових цінностей європейської спільноти, на інтеграцію з якою взято курс нашою державою; доволі низький коефіцієнт його дієвості в плані досягнення цілей кримінально-правових заходів на тлі високого рівня корупції практично в усіх ланках системи забезпечення кримінальної відповідальності; суттєві розбіжності в

нормативно-правових основах функціонування інституту покарання в Україні та країнах ЄС тощо.

Соціокультурні чинники, які сприяють виникненню проблем у ході реалізації кримінально-правової відповідальності, ідентичні тим, що обумовлюють процеси дезорганізації інших сфер людської діяльності. Це означає, що фактори, які негативно впливають на дієвість застосування норм кримінального права та чинники, що сприяють домінуванню процесів руйнації та занепаду у всіх сферах життєдіяльності суспільства, та в державі зокрема, потрібно розглядати в єдності. В іншому випадку, підвищення ефективності кримінальної відповідальності та механізму її застосування стане досить проблемним.

Для визначення головних напрямків реформування розглядуваного механізму вбачається за доцільне вивчення залежностей його ефективності, з одного боку, від внутрішньої структурно-функціональної узгодженості його компонентів, а з іншого – від специфіки зовнішнього (культурно-історичного та суспільно-політичного) контексту його функціонування. Саме такі залежності мають бути покладені в основу критеріальних вимірів адекватності нормативно-правової бази, що регулює як кримінально-правові відносини загалом, так і діяльність органів кримінальної юстиції зокрема.

1.2. Основні напрямки вивчення механізму реалізації кримінальної відповідальності в класичній та сучасній науці

Питання реалізації кримінальної відповідальності тривалий час перебувало поза увагою вчених, унаслідок чого поняття МРКВ та чинників, які впливають на його (МРКВ) ефективність, залишаються недостатньо вивченими. Недостатність наукових розробок є причиною відсутності єдиної позиції щодо розуміння сутності, функціональних характеристик та складових елементів правового механізму, що спрацьовує з метою застосування кримінальної відповідальності.

Стан вивчення МРКВ у класичній та сучасній науці характеризується низкою проблем, що пов'язані насамперед із невизначеністю часових меж негативної кримінально-правової відповідальності. Питання початку ретроспективної відповідальності є досить спірним та дискусійним. Ряд учених, серед яких М.С.Алексєєв [3, с. 361], Л.В.Багрій-Шахматов [7, с.73-75], Б.Т.Базилев, В.І.Курляндський [134, с.32-34], Н.С.Лейкіна [136, с. 130], В.Г.Лукашевич [143, с.55], І.І.Митрофанов [118, с.213], А.А.Піонтковський [199, с.12], О.Л.Ременсон, М.Н.Становський, М.С.Строгович [233, с.132] визначають початком реалізації кримінальної відповідальності момент встановлення юридичного факту вчиненого злочину, в той же час, такі вчені, як Я.М.Брайнін, О.Л.Ривлін – притягнення до відповідальності особи в якості обвинуваченого [21, с.27], М.І.Загородніков, О.Є.Наташев, М.О.Стручков – винесення судом обвинувального вироку [66, с.44], В.Г.Смірнов [230, с.159], О.Є.Лейст [137, с.192] – час вступу вироку суду в законну силу, М.А.Огурцов, А.В.Наумов – застосування до особи, яка вчинила злочин, державного примусу, що виявляється в покаранні чи заходах кримінально-процесуального впливу [194, с.164].

У наукових працях також відсутнє єдине розуміння кінця негативної відповідальності. Заслуговує на увагу думка Л.І.Шеховцової, яка пише, що припиняється кримінальна відповідальність, як і кримінально-правові відносини, за загальним правилом, з моменту погашення або зняття судимості [280, с.329]. Є.С.Гнатенко зазначає, що після того, як особа відбула покарання, кримінальна відповідальність реалізується в межах кримінально-правових відносин за умови, що особа перебуває у стані судимості. І лише за умови її погашення або зняття кримінальна відповідальність завершується в повному обсязі. Це останній етап кримінальної відповідальності [40, с.138]. Схожу позицію висловлюють Л.В.Багрій-Шахматов [7, с.73-75], М.І.Загородніков [65,с.44], В.Г.Смірнов [230, с.159], Н.С.Лейкіна [136, с.31], М.Н.Голоднюк, А.Н.Тарбагаєв [243, с.104], які вказують на те, що кримінальна відповідальність закінчується з погашенням чи зняттям судимості.

На нашу думку, такий підхід є прийнятним із точки зору загальновідомої

істини, що кримінальна відповідальність реалізується в рамках кримінальних правовідносин, проте має недоліки. Після відбування покарання та закінчення строків судимості, які визначені у ст. 89 КК України [125, с.39-40], особа є такою, що не має судимості. Але в разі, якщо завдана вчиненим кримінальним правопорушенням майнова шкода залишається не відшкодованою, правові відносини можуть продовжуватися в рамках виконавчого провадження. Це означає, що межі кримінально-правових відносин є ширшими за межі кримінальної відповідальності, а ототожнення цих двох взаємопов'язаних правових явищ є помилковим.

Заслуговує на увагу підхід Я.М.Брайніна, який стверджує, що кримінальна відповідальність остаточно реалізується у формі судового вироку [21, с.27]. На наше переконання, позиція М.М.Становського, який зазначає, що моментом припинення кримінальної відповідальності є момент вступу в законну силу вироку суду [233, с.137], є хибною. Такий підхід не відповідає розумінню мети кримінальної відповідальності, яка визначена у ст.1 КК України. На нашу думку, набрання законної сили обвинувальним вироком суду означає настання кримінальної відповідальності, а остаточно виконання рішення суду та погашення судимості є моментом закінчення негативної відповідальності. Справедливість та повноцінне виконання вироку суду є визначальними умовами, що забезпечують високу ефективність досягнення мети кримінальної відповідальності.

Заслуговує на увагу підхід В.І.Курляндського, А.А.Піонтковського та А.А.Ременсона, які висловлюють думку, що кінець реалізації кримінальної відповідальності – це відбуття покарання [199, с.12]. Як зазначалося вище, після виконання покарання кримінальна відповідальність може реалізовуватись у рамках кримінальних правовідносин до моменту погашення судимості. У разі, якщо покарання є виконаним, не погашена судимість накладає на судиму особу обмеження загальноправового характеру та враховується слідством як обтяжуюча обставина у випадку вчинення нового злочину, тому визначення моменту закінчення покарання як моменту закінчення кримінальної відповідальності є хибним.

Недоліком стану вивчення МРКВ у класичній та сучасній науці є також відсутність єдиної думки щодо розуміння мети кримінальної відповідальності. Найбільш поширеною є позиція, яка полягає в тому, що метою кримінально-правової відповідальності є виконання завдань ЗУпКВ, що закріплені у ст. 1 КК України. Такої думки притримується ряд вчених, зокрема В.Р.Вереша, [27, с. 32] І.І.Митрофанов [118, с. 16].

І.Г.Богатирьов і А.В.Савченко будують власний підхід щодо розуміння мети та функцій кримінальної відповідальності та вказують, що кримінальна відповідальність являє собою комплексний і системний феномен, її головне завдання вбачаємо у використанні в повному обсязі регулятивної, превентивної, каральної, відновлювальної та виховної функцій з метою реалізації заходів кримінально-правового впливу [18, с. 134]. На нашу думку, така позиція найбільш повно відображає бажаний стан покладених на кримінально-правову відповідальність функцій, але її недолік полягає в тому, що дієвість правового механізму, який забезпечує ефективність практичної реалізації визначених завдань, є доволі низькою. Заслуговує на увагу визначення кримінальної відповідальності як комплексного, системного феномену, але таке тлумачення водночас містить справедливий натяк на складність і недостатність наукового вивчення правового явища кримінально-правової відповідальності.

Відсутність загальноприйнятого розуміння сутності та функцій кримінальної відповідальності обумовлює складність вироблення єдиного підходу щодо визначення системи кримінально-правових заходів, що призначені для виконання завдань кримінального права. Такий недолік становить проблему для реформування МРКВ.

На наше переконання, відсутність єдиного визначення початку й кінця ретроспективної відповідальності пояснюється тим, що серед науковців немає цілісного розуміння поняття «кримінальної відповідальності». Найбільш поширеним у юридичній літературі є визначення кримінальної відповідальності як обов'язку правопорушника перетерпіти заходи кримінально-правового впливу, у тому числі неприємні наслідки особистого, майнового чи іншого характеру.

Виходячи з такої позиції, Я. М. Брайнін, П. А. Воробей, А. І. Санталов, І. С. Самощенко, М. Й. Коржанський, П. С. Матишевський, М. Д. Шаргородський визначають межі кримінальної відповідальності як межі обов'язку [137, с.137]. У той же час такі вчені, як Р.В.Вереша, О.О. Дудоров не погоджуються з таким твердженням. Зокрема, Р.В.Вереша вказує на те, що правовий обов'язок не може ототожнюватися з правовою відповідальністю. Правовий обов'язок особи, засудженої за вчинення злочину, реалізується в примусовій формі всупереч волі зобов'язаної особи [26, с.98]. О.О.Дудоров висловлює думку, що обов'язок правопорушника зазнати неприємних наслідків настання кримінальної відповідальності не відповідає сутності реагування державних органів на вчинене протиправне діяння [115, с.326-327].

Л.В.Багрій-Шахматов, С.Г.Келіна і П.С.Дагель висувають власне бачення розуміння сутності кримінально-правової відповідальності, указуючи, що «кримінальна відповідальність – це врегульовані кримінально-правовими нормами суспільні відносини» [114]. На нашу думку, така позиція є помилковою, тому що, як зазначалося вище, ототожнення понять кримінальних правових відносин та кримінальної відповідальності є доволі суперечливим.

Ми погоджуємося з позицією Н.В.Чернишової, яка розглядає кримінально-правову відповідальність як відповідальність за вчинене суспільно небезпечне, винне, передбачене КК України діяння, вчинене суб'єктом злочину, до якого за це застосовується покарання, що визначається судом в обвинувальному вирокі і, відбуваючи це покарання, винний зазнає відповідних обмежень [270, с.33].

Схожу позицію висловлюють А.І. Бойцов, В.С. Прохоров, І.С. Ной, К.Ф. Тихонов, А.Н. Тарбагаєв, які розглядають кримінальну відповідальність як реальне застосування до винної особи заходів державного примусу, реальних певних обмежень і позбавлень, пов'язаних з фактом осуду, призначенням покарання чи без такого [152, с.24–25]. Ю.В.Баулін визначає кримінальну відповідальність як вимушене зазнавання особою, яка вчинила злочин, державного осуду, а також передбачених КК обмежень особистого, майнового або іншого характеру, що визначаються обвинувальним вирокіом суду і покладаються

на винного спеціальними органами держави [10, с.42]. Такий підхід найбільш повно відображає сутність та ознаки кримінально-правової відповідальності.

На нашу думку, викладені твердження ґрунтуються на низці обґрунтованих положень ЗУпКВ та суміжних галузей права, але різні методологічні підходи в дослідженні обраної тематики зумовлюють дискусійність у визначенні сутності та функцій «кримінальної відповідальності».

Відсутність єдиної точки зору щодо розуміння кримінально-правової відповідальності має цілком логічне та історичне пояснення. У КК УРСР, який вступив у силу з 1 липня 1927 року, термін «кримінальна відповідальність» ототожнювався з поняттям «заходів соціального захисту». Заходи соціального захисту мали виражену каральну спрямованість, унаслідок чого трактування сутності та функцій кримінальної відповідальності звужувалося до розуміння сутності та функцій кримінального покарання.

У прийнятих Верховною Радою СРСР 25 грудня 1958 року Основах кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, а також Закону «Про кримінальну відповідальність за державні злочини», Закону «Про кримінальну відповідальність за військові злочини», розуміння кримінальної відповідальності вперше було відокремлено від понять «покарання» або «вини».

28 грудня 1960 року Верховна Рада УРСР прийняла Кримінальний кодекс УРСР, до якого увійшли Основи кримінального законодавства Союзу СРСР і союзних республік, Закон «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» та Закон «Про кримінальну відповідальність за військові злочини».

У затвердженому 28.12.1960 року КК УРСР були закріплені такі фундаментальні положення ЗУпКВ, як принцип відповідальності особи лише за наявності її вини, принцип справедливості (індивідуалізації) кримінальної відповідальності, принцип невідворотності кримінально-правового реагування держави на вчинення злочину, принцип гуманізму. Це означає, що прийняття ВР СРСР законів 1958 року можна вважати початковим етапом становлення вчення про кримінальну відповідальність у галузі кримінального права.

Аналіз змісту Загальної частини дозволяє дійти висновку, що в КК УРСР від

28.12.1960 р. відсутній опис істотних ознак, за якими поняття «кримінальна відповідальність» відрізняється від понять «покарання» або «караності». Відповідно до ст. 22 КК УРСР, «Покарання не тільки є карою за вчинений злочин, але й має на меті виправлення і перевиховання засуджених у дусі чесного ставлення до праці, точного виконання законів, поважання правил соціалістичного співжиття, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так й іншими особами» [122]. Зі змісту статті стає зрозумілим, що на кримінальне покарання покладені функції кримінально-правової відповідальності. Таке визначення справедливо визначає покарання як найпоширеніший правовий захід боротьби зі злочинністю, що призначений на виконання завдань ЗУпКВ.

Відсутність наукових розробок та закріпленого в законодавстві визначення кримінальної відповідальності призвели до того, що проблеми кримінально-правової відповідальності почали вивчатися вченими лише після прийняття зазначених нормативно-правових актів у 1960 році, але з самого початку наукових досліджень до нашого часу виникали різні підходи щодо вивчення розглядуваних питань.

Загальною рисою КК УРСР від 1927 року, КК СРСР, який затверджений у 1960 році, та КК України від 2001 року є відсутність визначення кримінальної відповідальності як правового феномену, що призвело до його довільного розуміння. Довільне трактування, яке мало місце на ранніх стадіях становлення вчення про кримінальну відповідальність, є причиною появи розбіжностей у поглядах вчених на сутність та ознаки кримінально-правової відповідальності.

У подальшому дослідженням проблем кримінальної відповідальності займалися такі вчені як А.В. Андрєєва, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.М. Бурдін, І.Г.Богатирьов, В.І. Борисов, В.К. Грищук, Т.А. Денисова, О.О. Дудоров, С.Г. Келіна, О.М. Костенко, М.Й. Коржанський, Л.Л. Кругліков, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, Т.О. Леснієвські-Костарева, П.С. Матишевський, В.О. Меркулова, М.І. Мельник, І.І.Митрофанов, П.П. Михайленко, А.А. Музика, В.О. Навроцький, А.В. Наумов, М.І. Панов, А.А.

Піонтковський, Ю.А. Пономаренко, А.В.Савченко, В.В.Сташис, А.Х.
Степанюк, М.І. Хавронюк, В.Я.Тацій, А.Н. Трайнін, В.М. Трубніков, В.І.
Тютюгін, Є.В. Фесенко, В.М. Хомич, В.І. Шакур, М.Д. Шаргородський та ін.

Відмінність наукових підходів щодо визначення меж, мети та сутності кримінальної відповідальності призвели до відсутності єдиного підходу щодо вивчення поняття МРКВ. Наукові розробки вчених здебільшого спрямовані на вивчення самого феномену кримінальної відповідальності та істотних ознак окремих складових елементів МРКВ, у той же час єдина теоретична модель МРКВ залишається недослідженою.

У наукових працях ряду вчених, серед яких Є.В.Благов, Ю.В.Баулін, В.К.Дуюнов, В.П.Коняхін, М.М.Кропачев, Н.О.Лопашенко, М.І.Мельник, В.О.Навроцький В.С.Прохоров, Г.О.Петрова, що проводили вивчення механізму кримінально-правового регулювання та механізму кримінально-правового впливу, проблеми МРКВ належного вивчення не отримали.

Заслуговує на увагу позиція І.І.Митрофанова, який зазначає, що «вчення про МРКВ має базуватися на платформі загальних положень механізму правореалізації» [167, с.173-179] та «механізму кримінально-правового регулювання» [165, с.169]. Це означає, що наукові уявлення щодо правового регулювання суспільних відносин та реалізації норм права становлять початкову фундаментальну платформу вивчення МРКВ, а теоретичні основи теорії права і держави про правову відповідальність становлять базис для дослідження поняття кримінальної відповідальності.

Цікавою є думка Н.М.Крестовської, яка вказує, що механізм правового регулювання — це функціонуюча як єдине ціле система правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин [110]. Але, на наше переконання, така позиція звужує розуміння механізму правового регулювання. Застосування правових засобів відбувається в рамках правових відносин, що реалізуються у відповідному соціальному середовищі, у якому діють певні моральні, культурні, релігійні та інші норми, тому складовими механізму правового регулювання також є соціальні фактори.

Позиція М.М Кропачева, який під механізмом кримінально-правового регулювання розуміє систему послідовно зв'язаних між собою елементів: предмета правового регулювання, чий властивості обумовлюють межі використання суспільством мір, що обмежують волю, честь, гідність та майнові інтереси особи, а отже, і можливість посягання на них; юридичної норми; юридичних фактів; регулятивних й охоронних кримінально-правових відносин; кримінальної відповідальності [131, с. 5]. визначає реалізацію кримінальної відповідальності як складову МКПР.

У 2002 році О.О.Чистяков у дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за темою «Теоретичні та методологічні проблеми вчення про кримінально-правову відповідальність і механізм, що формує її підставу» вказує, що сукупність таких елементів, як норма кримінального права, юридичний факт вчинення злочину, об'єкт кримінально-правових відносин, злочин та склад злочину в єдності являють собою механізм, який формує підставу виникнення негативної кримінальної відповідальності. Основу такого механізму становлять юридична та матеріальна сторона. Юридичною стороною є склад злочину, матеріальна сторона полягає у протиправному, кримінально-караному діянні. У контексті згаданого дисертаційного дослідження центральне місце в дії МКПР, який функціонує за схемою: кримінально-правова норма – кримінально-правові відносини – кримінальна відповідальність, надається феномену кримінальної відповідальності, яка відіграє вирішальну роль в процесі кримінально-правового регулювання суспільних відносин. При цьому О.О.Чистяков наголошує на подвійному функціональному призначенні норми кримінального права, яка становить елемент механізму, що формує підставу негативної відповідальності та водночас є підставою виникнення позитивної відповідальності [272, 174].

На нашу думку, позитивним вкладом наукових розробок О.О.Чистякова є розгляд механізму, що формує підставу кримінальної відповідальності як цілісної системи взаємопов'язаних елементів, що утворюють єдиний цілісний структурований механізм. Дисертаційне дослідження на тему «Теоретичні та методологічні проблеми вчення про кримінально-правову відповідальність і

механізм, що формує її підставу» становить фундаментальну платформу для розгляду проблем ефективності МРКВ, але обраний О.О.Чистяковим напрямок дослідження кримінально-правової відповідальності та механізму її реалізації в подальшому належного розвитку не отримав.

С.О.Воропаєв у дисертаційному дослідженні на тему «Кримінальна відповідальність в механізмі кримінально-правового регулювання» вказує, що складовими МКПР є кримінально-правова норма, юридичний факт та акт застосування норми і визначає кримінальну відповідальність як один із заходів (способів), що забезпечує результативний правовий вплив держави на осіб, які спричинили шкоду суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом, або створили реальну загрозу завдання такої шкоди [33, с.167]. Це означає, що ретроспективна кримінальна відповідальність є наслідком дії норми кримінального права, правовідносин, що виникають внаслідок вчинення злочину та правозастосовного акту. Викладена позиція окреслює напрямки вивчення проблем МРКВ та створює основоположні уявлення про його структуру.

І.І.Митрофанов будує власний підхід до дослідження що розглядається та зазначає, що складовою частиною механізму реалізації права виступає механізм юридичної відповідальності, у тому числі й кримінальної [118, с.213]. Він визначає такі елементи «початкового блоку» МРКВ, як введення кримінально-правової норми в дію, юридичний склад чи фактичний склад вчиненого правопорушення та індивідуально-правове регулювання [118, с.213-214]. Досліджуючи поняття функцій кримінально-правової відповідальності та механізму її реалізації, І.І.Митрофанов надає наступне визначення: «Механізм реалізації кримінальної відповідальності є частиною механізму реалізації норм кримінального права в цілому і розуміється автором як діяльність законотворчого органу, правозастосовного органу, особи, яка вчинила злочин, та наявні юридичні норми, які регулюють їх діяльність, певний набір своєрідних елементів, що закономірно беруть участь у приведенні реалізованої норми в кожному конкретному випадку в «працюючий стан», у впровадженні обмежень особистого, майнового та іншого характеру для досягнення мети кримінальної

відповідальності, що покладається на особу, яка визнана винною у вчиненні злочину» [118, с.218].

Вочевидь, у цьому контексті дослідження МРКВ здійснюється переважно з точки зору кримінального права. Така позиція сприяє дещо обмеженому підходу до вивчення цього механізму, а також помітно звужує перелік наукових способів та методів дослідження. На нашу думку, із метою проведення належного дослідження МРКВ та чинників, які впливають на його ефективність, доцільним є використання широкого спектру наукових методів (як загальних, так і спеціальних), інтегруючою основою яких мають стати фундаментальні філософсько-правові уявлення про суспільно-буттєву сутність та механізми функціонування права.

Цікавим є підхід Берзіна П.С., який визначає такі елементи структури МКПР, як «а) кримінально-правові норми; б) юридичні факти; в) кримінально-правові відносини; г) акти застосування кримінального права; д) акти реалізації кримінального права» [13, с.46]. Очевидною є аналогія між формулюванням компонентів «початкового блоку» МРКВ, яке надає І.І. Митрофанов, та визначенням елементів МКПР, які формулює Берзін П.С.

У плані дослідження проблем МРКВ актуальною є потреба у виявленні відмінностей істотних ознак реалізації кримінальної відповідальності та кримінально-правового регулювання. Відповідь на окреслене питання надають І.І.Митрофанов та Є.Д.Скулиш, які, досліджуючи кримінальну відповідальність як складову МКПР, вказують, що механізм кримінально-правового регулювання розкриває рівні, на яких здійснюється владне регулювання суспільних відносин, що складають предмет кримінального права, а механізм реалізації кримінальної відповідальності допомагає зрозуміти елементи, через які впроваджуються в поведінку суб'єктів цих відносин приписи кримінально-правової норми, що встановлює покарання за те чи інше кримінально-протиправне діяння [228, с.118 – 119], внаслідок чого визначає співвідношення сутності та функцій МКПР і МРКВ. Таке визначення найбільш вичерпно розкриває відмінні та спільні ознаки кримінально-правового регулювання та реалізації кримінальної відповідальності.

Будуючи власний підхід щодо вивчення МРКВ, Скулиш Є.Д. та І.І. Митрофанов визначають МРКВ як «певний набір своєрідних елементів, що закономірно беруть участь у впровадженні приписів реалізованої кримінально-правової норми в конкретні правовідносини, у досягненні вказаного в ній результату, а також у застосуванні кримінально-правового засобу впливу, через який реалізується кримінально-правова відповідальність для досягнення її мети та завдань ЗУпКВ, до особи, яка визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення» [228, с.119]. На нашу думку, хоча таке визначення є досить багатоаспектним, однак його повнота навряд чи є достатньою.

Окрім того, залишається дискусійним питання стосовно мети кримінальної відповідальності. Це означає, що назрілою потребою науки кримінального права є використання нових наукових підходів під час дослідження функцій кримінально-правової відповідальності.

Потребують більш поглибленого наукового дослідження й самі кримінально-правові відносини, що визначають ефективність МРКВ на завершальних стадіях кримінального процесу. Зокрема, назрілою є потреба вивчення впливу політичних, економічних, соціальних та духовних перетворень на дієвість здійснення кримінально-правової відповідальності.

Відсутність цілісного уявлення щодо початку та кінця кримінальної відповідальності ускладнює наукову розробку цілісної теоретичної моделі МРКВ. Проблема полягає в тому, що на початку ретроспективної відповідальності спрацьовують початкові елементи МРКВ, а з метою реалізації кримінальної відповідальності на завершальній стадії кримінального процесу вступають у дію елементи, що є кінцевими в правовому механізмі, який забезпечує реалізацію кримінально-правової відповідальності.

Таким чином, відзначені недоліки стану вивчення МРКВ свідчать про потребу в більш широких контекстах аналізу механізму, що забезпечує здійснення кримінальної відповідальності в системі кримінально-правового регулювання, а також визначення критеріїв його (МРКВ) дієвості. Зокрема, сучасний етап суспільно-політичного розвитку України дедалі чіткіше виявляє й загострює

суперечності вітчизняного механізму реалізації кримінальної відповідальності, посилюючи тим самим потребу його докорінного реформування. До таких суперечностей слід віднести, передусім, невідповідність ключових спрямувань цього механізму низці основоположних правових цінностей європейської спільноти, на інтеграцію з якою взято курс нашою державою; доволі низький коефіцієнт його дієвості в плані досягнення цілей кримінально-виконавчих заходів на тлі високого рівня корупції практично в усіх ланках системи забезпечення кримінальної відповідальності; суттєві розбіжності в нормативно-правових основах функціонування інституту покарання в Україні та в країнах ЄС тощо.

1.3.Методологія дослідження теми

Наука кримінального права постійно розвивається, унаслідок чого виникає необхідність використання нових наукових методів дослідження феномену кримінальної відповідальності. Проведення державних реформ і суспільні перетворення обумовлюють зміну уявлень щодо соціальної цінності права та пріоритетних напрямків призначення кримінальних норм. Динаміка соціально-політичного життя суспільства стимулює потребу вивчення чинників, що впливають на реалізацію кримінально-правової відповідальності.

Напрямки дослідження, які використовувалися тривалий час у вивченні проблем кримінального права, потребують пошуку нових методів пізнання. Цікавою є позиція Н.В.Євдеєвої. Дослідниця пише, що традиційні концепції праворозуміння в теперішній час не задовольняють вимоги правової дійсності [60, с.3]. Це означає, що методологія наукових досліджень повинна обиратися відповідно до того стану правової реальності, який обумовлений соціальними, культурними, політичними, економічними та іншими чинниками суспільного розвитку. Водночас, постійне перетворення правової дійсності обумовлює необхідність пошуку нових методів наукових досліджень.

Необхідність розробки методології дослідження потребує розуміння

сутності методу пізнання. На наш погляд, визначення наукового методу, яке надає О.Ф.Скакун, як «...системи розумових і практичних операцій (процедур), що спрямовані на вирішення конкретних пізнавальних завдань з урахуванням визначеної пізнавальної мети» [227, с.9] є максимально вичерпним та таким, що визначає найбільш раціональні шляхи наукового вивчення у відповідності до обраного напрямку та мети дослідження.

У науці кримінального права використовують загальнонаукові методи: діалектичний, статистичного аналізу, структурно-системний, структурно-функціональний, історичний, соціологічний, порівняльний, різноманітні методи класичної та сучасної логіки, тощо.

Залучення до вивчення проблем МРКВ методів кримінального права та інших наукових дисциплін, а також засобів філософського характеру, формує загальний підхід, який визначає напрямки дисертаційного дослідження.

Поняття методології визначає інструментарій наукових розробок обраної теми. Ми поділяємо позицію О.Ф.Скакун, яка пише, що «методологія теорії права і держави (від грец. *methodos* – метод + *logos* – вчення) – система методів, методологічних принципів та загальних підходів пізнання права і держави, реалізованих на основі знань про закономірності їхнього застосування за допомогою сукупності юридичних понять і категорій, а також вчення про теоретичні основи їхнього пізнавального використання» [227, с.8].

До елементів методології належать: методи, методологічні принципи та загальні підходи наукового дослідження.

У дисертаційних дослідженнях використовують наступні методологічні принципи: соціального детермінізму, всебічності, об'єктивності та системності.

Необхідність пошуку нових методологічних підходів викликала потребу використання, поряд із загальнонауковими методами, різноманітних міждисциплінарних підходів, що базуються на джерелах теоретичного та нормативного характеру таких наукових дисциплін, як філософія, філософія права, загальна теорія держави і права, кримінальне право, кримінально-процесуальне, кримінально-виконавче право. Наукові розробки визначають

необхідність дослідження впливу свідомої волі та соціокультурних чинників на ефективність МРКВ. Особливої уваги потребує вивчення ролі правової свідомості та культури, світоглядних та політичних настроїв, економічного стану в державі в ході застосування норм кримінального права. Тому в дослідженні доцільно дотримуватися принципу соціального детермінізму, який спрямований на розгляд цілісних соціальних ситуацій, дій людей, на виявлення закономірностей при дослідженні праводержавних явищ і процесів, з позиції соціально-причинної їх обумовленості [227, с. 20].

Поєднання філософських засобів з методами кримінального права та методами інших наукових дисциплін формує загальний підхід, який покликаний забезпечити всебічне дослідження соціокультурного аспекту проблем дієвості МРКВ.

Соціокультурні чинники формуються протягом тривалого історичного проміжку часу. Історичний метод полягає в пізнанні праводержавних подій, фактів, ідей (теорій), що мають часову і просторову визначеність, у контексті їх виникнення, формування й розвитку, виявлення внутрішніх і зовнішніх зв'язків, закономірностей і суперечностей, єдності суб'єктивних й об'єктивних моментів [227, с.12]. Історичний метод дозволяє вивчити формування соціокультурних та правових установок, які мають вирішальне значення для реалізації кримінальної відповідальності, у ракурсі плину часу. Дослідження історичної спадщини нації, народу, суспільства надає змогу вивчити детермінанти, що обумовили формування соціального середовища і його вплив на реалізацію кримінально-правової відповідальності.

Суспільно-історичний досвід, отриманий населенням, яке проживало на території сучасної України, призвів до формування специфічних моральних устоїв, традицій та особливостей суспільної свідомості та культури, унаслідок чого відбулося становлення соціокультурних особливостей українського «етносу». Із метою вивчення впливу національного менталітету, етнічної правосвідомості, правової культури й виховання на реалізацію кримінально-правової відповідальності використовується етносоціальний підхід.

Суб'єктивний людський фактор є основним елементом продуктивних сил у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Вчинення злочину та реалізація кримінальної відповідальності є продуктом свідомості людини. Тому для вивчення соціокультурного аспекту реалізації кримінальної відповідальності використовується антропологічний підхід, який «забезпечує пізнання праводержавних явищ і процесів у їх людино-центристському вимірі...» [227, с.16]. Такий підхід дозволяє дослідити вплив соціальних та культурних чинників на реалізацію кримінальної відповідальності, враховуючи точку зору, що суб'єктивний чинник забезпечує платформу правотворчості та правореалізації у всіх сферах суспільних відносин.

Системний підхід дає змогу дослідити правові явища в їх цілісності та взаємозв'язку, з урахуванням взаємообумовленості його окремих складових компонентів. На наш погляд, елементами МРКВ є система законодавства, правова свідомість, культура та виховання, правовідносини та інші чинники, які здійснюють вплив на реалізацію кримінальної відповідальності. Усі зазначені компоненти є взаємозалежними. Потреба використання системного підходу полягає в тому, що кожен елемент МРКВ функціонує в тісній залежності від інших складових цілісного механізму, що забезпечує реалізацію кримінальної відповідальності.

Структурно-функціональний метод спрямований на дослідження структури та функціональних характеристик МРКВ на рівні кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права, законодавства інших галузей права, які залучаються до практичної реалізації кримінальної відповідальності. Зазначений метод дає змогу проаналізувати функції складових елементів МРКВ в ході кожної окремої стадії кримінального процесу.

Соціологічний метод сприяє дослідженню впливу соціальних чинників на реалізацію кримінальної відповідальності. « Його цінність полягає в тому, що він дає можливість спиратися на широке розуміння права, включаючи і неюридичне; пояснювати правові властивості громадянського суспільства, виходячи з природи самого суспільства» [227, с. 11]. Цей метод дозволяє

визначити необхідні напрямки реформування інституту кримінального покарання з урахуванням впливу соціального середовища на особистість злочинця.

За допомогою логічних методів пізнання можливо виявити ті недосконалості нормативної основи кримінального законодавства та суміжних галузей права, призначених для забезпечення процесуального порядку реалізації кримінальної відповідальності, які є причиною виникнення проблем дієвості МРКВ, а також характерні закономірності впливу правосвідомості та правової культури на функціональну ефективність елементів МРКВ.

Діалектичний метод дає змогу розглянути правові феномени в їх динаміці та мінливості, з урахуванням трансформації правової реальності, виникнення нових культурно-ціннісних і правових установок. Цей метод дозволяє визначити проблеми ефективності МРКВ як наслідок недоліків, що викликані невідповідністю нормативної основи діючого законодавства й соціальними перетвореннями, які обумовлені розвитком суспільної свідомості та культури.

Особливості соціальних та культурних чинників залежать від рівня розвитку кожної окремої цивілізації, тому використання цивілізаційного загального підходу надає змогу проаналізувати особливості застосування норм кримінального права у взаємозалежності з розвитком цивілізації. Такий підхід покликаний виявляти проблеми МРКВ із урахуванням того, що рівень економічного та соціокультурного розвитку суспільства впливає на формування поведінки, правові відносини та свідоме сприйняття правових і моральних цінностей. Ми погоджуємося з позицією А.Ф.Крижанівського, який вказує, що «Цивілізаційним витвором людського духу є ідея права, яка знаходить своє виявлення у всіх досягненнях суспільства на шляху його розвитку... Для становлення і розвитку правопорядку правова культура складає ту «інфраструктуру», яка визначає і, власне, продукує правову впорядкованість суспільного буття» [111, с. 141-142].

Метод статистичного аналізу дозволяє дослідити проблеми ефективності МРКВ з урахуванням кількісних показників рівня злочинності, рівня розкриття злочинів та інших статистичних даних і призначений для визначення проблем

реалізації кримінальної відповідальності та напрямків проведення наукових розробок з метою усунення виявлених недоліків.

Таким чином, з огляду на комплексний характер як самої теми пропонованого дисертаційного дослідження, так і переважної більшості питань, що були охоплені його предметним діапазоном, настільки ж комплексною має бути і його методологія. Остання потребує поєднання загальнонаукових методів (таких, як аналіз, синтез, абстрагування, індукція, дедукція, аналогія тощо) та спеціальних юридичних методів (логіко-нормативного, порівняльно-юридичного та ін.) із низкою філософсько-аналітичних підходів (соціокультурним, аксіологічним, історичним, етносоціальним тощо). Сукупність вказаних методів, методологічних загальних підходів та принципів визначає методологію дослідження, яка використана з метою багатовимірного аналізу проблематики, пов'язаної з формулюванням філософсько-правових засад реформування МРКВ в сучасній Україні.

Висновки до розділу 1

1. Сучасний етап суспільно-політичного розвитку України дедалі чіткіше виявляє й загострює суперечності вітчизняного механізму реалізації кримінальної відповідальності, посилюючи тим самим потребу його докорінного реформування. До таких суперечностей слід віднести, передусім, невідповідність ключових спрямувань цього механізму низці основоположних правових цінностей європейської спільноти, на інтеграцію з якою взято курс нашою державою; доволі низький коефіцієнт його дієвості в плані досягнення цілей кримінально-правових заходів на тлі високого рівня корупції практично в усіх ланках системи забезпечення кримінальної відповідальності; суттєві розбіжності в нормативно-правових основах функціонування інституту покарання в Україні та у країнах ЄС тощо.

2. Для визначення головних напрямків реформування розглядуваного механізму вбачається за доцільне вивчення залежностей його ефективності, з

одного боку, від внутрішньої структурно-функціональної узгодженості його компонентів, а з іншого – від специфіки зовнішнього (культурно-історичного та суспільно-політичного) контексту його функціонування. Саме такі залежності мають бути покладені в основу критеріальних вимірів адекватності нормативно-правової бази, що регулює як кримінально-правові відносини загалом, так і діяльність органів кримінально-виконавчої системи зокрема.

3. Аналіз стану сучасних досліджень проблематики, пов'язаної з удосконаленням механізму реалізації кримінальної відповідальності, свідчить про їхню зосередженість здебільшого на питаннях формально-юридичного плану (йдеться про питання щодо визначення форм, засобів, часових меж кримінальної відповідальності, подолання колізій у системі нормативних основ її забезпечення тощо). Разом із тим, попри безсумнівну значущість таких аналітичних досліджень, вони охоплюють лише один із суто «технічних» аспектів згаданої проблематики (оскільки юридичні засоби не є самоцільними, а фігурують у ролі інструментів врегулювання суспільно-політичних відносин). Тож нагальною є потреба в поглибленому філософсько-правовому аналізі соціокультурних та суспільно-політичних детермінант трансформації інституту покарання та механізму його реалізації. Тим більше, що цей інтегративний аспект проблеми реформування розглядуваного механізму не отримав належної розробки в науковій літературі.

4. Дослідження механізму реалізації кримінальної відповідальності в таких «метаюридичних» вимірах, як культурно-історичний, аксіологічний, соціально-психологічний, суспільно-політичний та ін. є шляхом до окреслення низки концептуальних філософсько-правових засад, здатних виконати функцію методологічної основи оптимізації реформування й удосконалення нормативно-правової бази регулювання цього механізму та діяльності всіх пов'язаних з ним державних органів.

5. З огляду на комплексний характер як самої теми пропонованого дисертаційного дослідження, так і переважної більшості питань, що були охоплені його предметним діапазоном, настільки ж комплексною має бути і його

методологія. Остання потребує поєднання загальнонаукових методів (таких, як аналіз, синтез, абстрагування, індукція, дедукція, аналогія тощо) та спеціальних юридичних методів (логіко-нормативного, порівняльно-юридичного та ін.) із низкою філософсько-аналітичних підходів (соціокультурним, аксіологічним, історичним, етносоціальним тощо).

6. Основним засобом апробації отриманих у роботі теоретичних результатів та сформульованих пропозицій щодо вдосконалення нормативної бази кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права є метод статистичного аналізу, що дозволяє дослідити рівень ефективності наявного механізму реалізації кримінальної відповідальності та визначити шляхи нормативного сприяння його оптимізації.

РОЗДІЛ 2.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ РЕФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

2.1. Структурно-функціональний аналіз механізму реалізації кримінальної відповідальності в системі правового регулювання та основні критерії його дієвості

Як зазначалося вище, невизначеність часових меж кримінально-правової відповідальності призводить до істотних ускладнень у ході розробки цілісної структури МРКВ. Відсутність єдиного розуміння МРКВ створює сприятливі умови для неоднозначного трактування функціональних характеристик, складових елементів та критеріїв дієвості правового механізму, що забезпечує реалізацію кримінальної відповідальності.

У питанні визначення початку кримінальної відповідальності заслуговує на увагу рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням МВС України щодо офіційного тлумачення положення ч. 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27.10.1999 р. № 9-рп-99, а саме: “В аспекті порушених у конституційному поданні МВС України питань положення ч. 3 ст. 80 Конституції України треба розуміти так: 1.1. Кримінальна відповідальність настає з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду...”[219]. Покладаючись на рішення Конституційного Суду, Л.І.Шеховцова справедливо вказує, що початковим моментом кримінальної відповідальності слід вважати момент вступу в законну силу обвинувального вироку суду» [280, с.329]. З такої позиції ряд вчених визначає початком реалізації кримінальної відповідальності час набрання законної сили обвинувальним вироком суду. Але, на наш погляд, такий підхід є сумнівним. За своїм значенням терміни «настання» та «реалізація» не є тотожними. Реалізація (франц. – *realisation*) – це здійснення накресленого плану, програми, проекту [241, с.753]. Виходячи з чого, реалізація кримінальної

відповідальності є не що інше, як визначена законом програма втілення в правову реальність кримінально-правової відповідальності за вчинене кримінально-каране діяння. Водночас «настання» кримінальної відповідальності означає об'єктивно існуючу реальність, таку, що реалізувалася в часі.

На наше переконання, подією, яка становить підставу для спрацювання всієї сукупності правових норм, що задіюються в ході реалізації негативної відповідальності та виникнення кримінально-правових відносин, є скоєння кримінального правопорушення. Це означає, що юридичний факт вчинення злочину, який приводить у дію відповідну норму права ЗУпКВ, є початком реалізації кримінальної відповідальності.

У питанні визначення складових елементів, які спрацювають на початковому етапі реалізації кримінальної відповідальності, ми поділяємо позицію І.І.Митрофанова, який виділяє такі елементи «початкового блоку» МРКВ:

1.) введення кримінально-правової норми в дію. Воно обов'язкове для норм Кримінального кодексу України, що встановлюють кримінальну відповідальність, та норм, що забезпечують її реалізацію, оскільки пов'язане із встановленням часових, просторових і суб'єктних меж її юридичної чинності, які можуть визначатися тільки законом про кримінальну відповідальність...;

2.) юридичний факт чи фактичний склад. Для початку реалізації норм кримінального права потрібні певні юридичні факти чи їх сукупність (фактичний склад). Юридичний факт – конкретна життєва ситуація (обставина), з якою норма права пов'язує виникнення чи припинення правовідносин. Фактичний склад є комплексом обставин, що спричиняють ті ж наслідки тільки у своїй єдності...;

3.) індивідуально-правове регулювання. Елементом стартового етапу воно стає при необхідності владної організуючої участі уповноваженого на те органу чи посадової особи на самому початку чергового циклу реалізації кримінально-правової норми...» [118, с. 219-220].

Така позиція визначає кримінально-правову норму як нормативно-правовий фундамент, на якому в подальшому спрацює вся сукупність

кримінально-процесуальних, кримінально-виконавчих норм та норм інших галузей права, що забезпечують реалізацію негативної відповідальності. Внаслідок дії правової норми ЗУпКВ виникають кримінально-правові відносини між особою, яка вчинила злочин, та спеціальними органами держави, що призводить до функціонування всієї цілісної структури МРКВ.

Це означає, що початковим «блоком» МРКВ є система кримінально-правових норм, які визначені в КК України, а структура КК становить структуру його (МРКВ) початкового «блоку».

Водночас, з метою розробки єдиної теоретичної моделі МРКВ виникає потреба у визначенні кінцевих елементів правового механізму, який забезпечує здійснення кримінальної відповідальності. Як зазначалося вище, термін «настання» означає правову реальність, таку, що реалізувалася з перебігом часу. Такий підхід дозволяє визначити момент вступу в законну силу обвинувального вироку суду як час закінчення процесу реалізації кримінальної відповідальності.

Проте, на наш погляд, така позиція є хибною, тому що кримінально-правова відповідальність здійснюється в ході виконання покладених на неї функцій. Це означає, що всі норми права, які спрацьовують з метою виконання завдань кримінальної відповідальності, є елементами МРКВ. Тому кінцеві складові компоненти МРКВ становлять ті правові норми, які забезпечують реалізацію функцій кримінальної відповідальності на завершальних стадіях кримінального процесу, визначають умови та порядок припинення судимості. Таким чином, кінцем кримінально-правової відповідальності є момент остаточного виконання судового рішення та погашення судимості.

Водночас, з метою оцінки ефективності правового механізму, що забезпечує реалізацію кримінальної відповідальності, виникає потреба визначення критеріїв його дієвості. Як зазначалося вище, ми притримуємося тієї позиції, що реалізація кримінальної відповідальності становить складову МКПР, а її ефективність визначає кінцевий результат кримінально-правового регулювання тих суспільних відносин, яким спричинено шкоди в результаті вчинення кримінального правопорушення. З такої точки зору, цілком слушною є позиція О.Ф.Скакун, яка

надає визначення ефективності механізму правового регулювання як міри досягнення очікуваного результату правового регулювання, або співвідношення між установленою метою правового регулювання суспільних відносин і реальними результатами [227, с. 271].

Для дослідження стану дієвості початкового «блоку» МРКВ заслуговує на увагу розгляд напрямків призначення його складових елементів.

Правові вимоги, які закладені в диспозиціях та санкціях відповідних кримінально-правових норм, виконують функцію охорони від злочинних посягань тих суспільних відносин, які регулюються іншими галузями права. Для виконання завдань ЗУпКВ «Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили» [125, с.6]. Так, ст. 212 КК України встановлює каральні санкції в разі умисного «ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)» [125, с.95–96], що призводить до виконання функції охорони інтересів держави та суспільства у тій сфері економічних відносин, яка регулюється податковим законодавством. Правові відносини у сфері власності підпадають під регулятивний вплив норм цивільного права, а в розділі VI Особливої частини КК визначено, які суспільно небезпечні діяння є злочинами проти права власності та які кримінальні покарання застосовуються за їх вчинення [125, с. 82–88], що призводить до охорони майнових прав суб'єктів правових відносин. Водночас у ст. ст. 131 – 134, 136-145, 184 КК України визначено кримінально-правову відповідальність за злочини в медичній сфері [125, с.60–64, 81–82], правові відносини у якій регулюються ЗУ «Основи законодавства про охорону здоров'я», який вступив у силу 19.11.1992 р. У розділі V Особливої частини КК України (ст.ст. 157-160) встановлена кримінальна відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень проти виборчих прав [125, с.69–74], які закріплені в Основах виборчого права.

Охоронна функція правових норм ЗУпКВ розповсюджується на всі сфери людської діяльності, у яких інтереси громадян або суспільства можуть зазнати шкоди в результаті вчинення протиправних дій. Функція охорони ґрунтується на

тому, що кримінальні норми містять заборону щодо скоєння тих дій, які мають усі ознаки складу злочину. Заборона вчинення злочину означає заборону завдання суспільної шкоди, внаслідок дотримання якої виконується охорона конституційних прав і свобод громадян, суспільних інтересів та громадського порядку.

На нашу думку, виконання охоронної функції відбувається у двох випадках, а саме:

– у випадку вчинення правомірних дій. Кримінально-правова норма містить заборону вчинення протиправних, суспільно-небезпечних дій, її дотримання призводить до відсутності завдання суспільної шкоди та, як наслідок, виконання функції охорони. Таким чином, охоронна функція реалізується за умови настання позитивної кримінальної відповідальності;

– у випадку скоєння злочину, унаслідок чого завдається шкода правам і свободам, інтересам суспільства й держави. У такому разі охоронна функція ретроспективної кримінальної відповідальності полягає в ізоляції особи, яка має протиправні нахили, протиправна поведінка якої є суспільно небезпечною, від суспільства.

Висновок, який полягає в тому, що здійснення позитивної відповідальності відбувається лише за умови виконання охоронної функції ЗУпКВ, указує на необхідність визначення механізму реалізації перспективної кримінально-правової відповідальності (далі – МРПКВ) та його ознак. На нашу думку, основу такого механізму становлять:

– регулятивні правові норми ЗУпКВ та інших галузей права, що спрацьовують з метою реалізації перспективної відповідальності та реалізуються в межах правових відносин;

– соціокультурні, політичні, економічні та інші фактори, що впливають на формування суспільно корисної поведінки.

Такий підхід визначає рівень злочинності як фундаментальний критерій дієвості МРПКВ. Це означає, що злочинність як протиправне, суспільно небезпечне явище, є наслідком проблем ефективності соціально-правового

механізму, що забезпечує реалізацію позитивної кримінальної відповідальності.

Поряд з охоронною функцією, норми кримінального права призначені для виконання регулятивної, каральної, запобіжної та заохочувальної функцій.

Регулятивна функція норм кримінального права полягає в регулюванні правомірної поведінки, яка має вираження в додержанні кримінально-правових заборон та призводить до реалізації перспективної відповідальності, а також регулюванні окремих видів кримінальних правовідносин між особою, що вчинила злочин, і державою у випадку здійснення ретроспективної відповідальності. Зокрема, у кримінальних нормах розділу XIV Загальної частини КК України «Інші заходи кримінально-правового характеру» закріплені підстави та порядок застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, що скоїли кримінальні правопорушення [125, с.41–45]. У розділі XV Загальної частини КК визначені особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх [125, с.48-52]. Розділ XII Загальної частини КК визначає правові наслідки звільнення від кримінального покарання та його відбування а також обов'язки особи, яка засуджена до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі [125, с.32–39]. У розділі XI Загальної частини КК закріплені загальні засади призначення кримінального покарання [125, с.26–32].

Накладення на особу, яка винна у скоєнні кримінально-карного діяння, визначеного законом кримінального покарання, виконує каральну функцію ретроспективної відповідальності. Обвинувальний вирок суду покладає на особу, яка вчинила злочин, обов'язок зазнати обмежень своїх прав і свобод. Покарання – це закономірна реакція держави на скоєння суспільно небезпечного діяння, тому його вид та розмір повинні відповідати ступеню тяжкості вчиненого злочину з врахуванням обтяжуючих та пом'якшувальних обставин.

Трактування ефективності виконання каральної функції як критерію дієвості кримінальної відповідальності є недопустимим, тому що накладення кари не віднесено до завдань ЗУпКВ, що визначені у ст.1 КК України.

Можливість перенесення неприємної кари за вчинене протиправне діяння сприяє попередженню вчинення кримінальних правопорушень, тому загроза

застосування покарання, що закладена у санкції кримінально-правової норми, виконує запобіжну функцію щодо ймовірного скоєння злочинів. Запобіжна функція полягає в усвідомленні людиною неприємних наслідків накладення покарання у вигляді особистих та майнових обмежень.

Заслуговує на увагу та обставина, що запобіжну функцію виконує ретроспективна кримінальна відповідальність, а не механізм її реалізації, тому що МРКВ спрацьовує в разі вчинення протиправного, суспільно небезпечного діяння. У такому випадку запобіжна функція залишається нереалізованою.

На нашу думку, ототожнення охоронної та запобіжної функцій є помилковим. Охоронна функція полягає у відсутності завданої скоєним злочином шкоди, а запобіжна – у правовому обов'язку людини не вчиняти кримінальне правопорушення. У разі, якщо особа, маючи прямий умисел, вчиняє всі необхідні дії для скоєння злочину, але злочин не доводиться до кінця з причин, що не залежали від волі злочинця, суспільної шкоди може бути не завдано, але має місце вчинення протиправних, кримінально караних дій. Таким чином, скоєння суспільно небезпечних дій означає, що запобіжна функція є не реалізованою, водночас відсутність завданої вчиненим кримінальним правопорушенням суспільної шкоди свідчить про досягнення мети охоронної функції кримінальних норм.

У такому випадку, спрацьовує ст. 15 КК України, яка визначає поняття замаху на злочин як «вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини цього Кодексу, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі» [125, с. 10]. У разі скоєння замаху на злочин, особа притягується до кримінально-правової відповідальності на підставі ст. 15 ККУ за тією статтею КК України, за якою отримали правову кваліфікацію вчинені протиправні дії.

Норми кримінального права, що передбачають надання особі можливості вибору варіанту дій, який усуває склад злочину та запобігає спричиненню суспільної небезпеки (ст.ст. 17 ч.2, 111 ч.2, 114 ч.2, 175 ч.3, 212 ч.4,5, 212-1 ч.4,

255 ч.2, 258 ч.6, 258-3 ч.2, 258-5, ч.4, 260 ч.6, 289 ч.4, 307 ч.4, 309 ч.4, 311 ч.4, 263 ч.3, 321 ч.5, 354 ч.5 КК України), виконують заохочувальну функцію, яка полягає в заохоченні законотрухняної поведінки. Правові вимоги ст. 45 «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям», ст. 46 «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим», ст. 47 «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки» [125, с. 19] а також п.1,2,2-1 ст. 66 КК України «Обставини, що пом'якшують покарання» [125, с. 26] призначені для заохочення правомірної поведінки в ході кримінально-правових відносин між особою, яка вчинила злочин, та державою.

Проте, як зазначалося вище, реалізація ретроспективної кримінальної відповідальності можлива за умови, якщо:

– злочин є розкритим. На нашу думку, розкриття злочину означає, що в ході досудового розслідування з'ясовані всі кваліфікуючі ознаки складу скоєного кримінального правопорушення та встановлена особа злочинця;

– у ході кримінального провадження зібрано достатню кількість доказів, що необхідні для встановлення істини по справі, доведення вини злочинця, притягнення його до кримінально-правової відповідальності та відновлення соціальної справедливості.

Такий підхід означає, що одним із основоположних критеріїв дієвості МРКВ є рівень розкриття злочинів. Цей критерій визначає ймовірність настання обов'язкових умов, що необхідні для спрацювання цілісного механізму, який забезпечує реалізацію кримінальної відповідальності та виконання покладених на неї функцій.

Іншим критерієм ефективності МРКВ є якість досудового розслідування, яка визначається відсотком винесених обвинувальних вироків від загальної кількості розкритих справ.

Тому, з метою реалізації охоронної, регулятивної, запобіжної, каральної та заохочувальної функцій норм права ЗУпКВ спрацювує блок кримінально-процесуальних норм, що призначений для забезпечення процесуального порядку

правових відносин в ході кримінального провадження та ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 року, який забезпечує розкриття злочинів. Це означає, що структура діючого КПК України від 13.04.2012 року та ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність» є структурою другого «блоку» МРКВ.

Здійснення кримінальної відповідальності впорядковується правовими нормами КПК України у вигляді послідовних, взаємопов'язаних етапів, які називаються стадіями. Стадія кримінального процесу – це відносно самостійний етап кримінально-процесуального провадження, що характеризується розв'язанням певного кола визначених у законі завдань, специфічним колом суб'єктів процесуальної діяльності та їх функціями, а також обумовленою вирішуваними завданнями провадження кримінально-процесуальною формою та властивими для даного етапу процесуальними актами та рішеннями [180, с. 43]. Кримінальний процес складається з восьми основних стадій та однієї виключної стадії. Основні стадії: 1) дослідче провадження (прийняття, розгляд та реєстрація заяв і повідомлень про кримінальне правопорушення); 2) досудове розслідування; 3) підготовче провадження; 4) судовий розгляд; 5) апеляційне провадження; 6) касаційне провадження; 7) провадження у Верховному Суді України; 8) виконання судових рішень; Виключна стадія: 9) провадження за нововиявленими обставинами [244, с. 43-44].

На наше переконання, порядок стадій кримінального процесу, який закріплений у КПК України від 13.04.2012 року, має ряд недоліків, які негативно позначаються на дієвості реалізації кримінальної відповідальності. Як зазначалося вище, критерієм ефективності МРКВ є рівень якості досудового розслідування. Водночас, і з прийняттям нового КПК було ліквідовано стадію порушення кримінальної справи та інститут дослідчої перевірки, що, на нашу думку, обумовлює зниження якості досудового розслідування.

На стадії дослідчого провадження, «відповідно до нового КПК слідчий, прокурор не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення,

зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування (ч.1 ст.214 КПК)» [190, с. 17]. Це означає, що в разі надходження повідомлень громадян, у яких можуть мати місце ознаки складу злочину, або матеріалів самостійного виявлення посадовими особами спеціальних органів держави випадків вчинення кримінальних правопорушень, значний відсоток матеріалів заяв і повідомлень надходить до слідчого без проведення дослідчої перевірки співробітниками оперативно-розшукових підрозділів.

Водночас, стадія дослідчої перевірки, яка була закріплена в КПК України від 28.12.1960 року, виконувала роль своєрідного фільтра, що унеможлиблював надходження до слідчого матеріалів заяв та повідомлень щодо дій, у яких відсутні ознаки складу кримінального правопорушення. Із прийняттям нового КПК 13.04.2012 року стадія дослідчої перевірки була ліквідована. Ліквідація стадії порушення кримінальної справи, одночасно зі зростанням рівня злочинності, призвели до значного перенавантаження слідчих матеріалами кримінальних проваджень, що становить чинник, який сприяє зниженню якості досудового слідства. Надмірна кількість матеріалів повідомлень, які реєструються в ЄРДР та перебувають у провадженні слідчого, знижує ймовірність проведення всебічного й повноцінного розслідування. Це призводить до ризику прийняття процесуальних рішень на підставі фактів, що виявлені внаслідок здійснення поверхової перевірки, без з'ясування всіх необхідних обставин вчиненого кримінального правопорушення.

З метою підвищення ефективності вирішення завдань кримінального провадження заслуговують на увагу норми ч.3 ст.41 КПК [128, с.26] та п.2 ст.7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», відповідно до яких передбачено обов'язок підрозділів, які виконують оперативно-розшукову діяльність, виконувати письмові доручення слідчого, прокурора [237]. Це положення призначене, по-перше, для забезпечення злагодженості професійної діяльності та належного взаємозв'язку оперативно-розшукових та слідчих підрозділів; по-друге, для зменшення навантаження на слідчого та заощадження

робочого часу слідчого шляхом залучення посадової особи оперативно-розшукового підрозділу. Згідно з ч.2 ст.41 КПК «Під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого» [128, с.26].

На наш погляд, виконання окремих доручень не вирішує в повному обсязі проблему надмірного навантаження слідчих. Відповідно до ч. 1 ст.110 КПК України повноваженнями прийняття процесуальних рішень у ході кримінального провадження наділені слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд [128, с.59]. Надмірне навантаження та брак часу слідчого обумовлює необхідність залучення оперативних підрозділів шляхом надання відповідних доручень. Проте такий процесуальний порядок досудового розслідування має суттєвий недолік. Співробітник оперативно-розшукового підрозділу під час виконання доручення уповноважений на проведення ряду слідчих дій, які визначені в окремому дорученні. Слідчий у результаті власної оцінки доказів, у тому числі тих, що отримані внаслідок виконання доручення, приймає процесуальне рішення. Водночас, у випадку прийняття процесуального рішення, яке є протизаконним, юридичній відповідальності підлягає слідчий. Це означає, що недолік КПК від 13.04.2012 року полягає в тому, що співробітники підрозділів, які виконують оперативно-розшукову діяльність, у відповідності до ст. 110 КПК не уповноважені на прийняття процесуальних рішень, тому в разі прийняття незаконного процесуального рішення слідчим до юридичної відповідальності не притягуються. Можливість уникнення відповідальності є чинником зниження мотивації працівників оперативно-розшукових підрозділів у повному й усебічному розслідуванні обставин вчинення кримінального правопорушення та прийнятті обґрунтованих процесуальних рішень за матеріалами досудового розслідування.

Отже, розгляд порядку здійснення кримінального провадження на стадії дослідчої перевірки та досудового розслідування дозволяє дійти висновку, що ліквідація стадії порушення кримінальної справи є помилкою вітчизняного законодавця.

Заслугує на увагу та обставина, що повноваження оперативного працівника під час виконання доручення слідчого обмежені переліком слідчих дій, що визначені в окремому дорученні слідчого. Відсутність достатніх повноважень співробітника оперативного підрозділу відіграє роль чинника, який покладає відповідальність за проведення всебічного, повного та неупередженого досудового розслідування виключно на слідчого. У такому випадку, виникає додатковий ризик можливого зниження вмотивованості співробітника оперативно-розшукового підрозділу щодо встановлення всіх доказів, що необхідні для доказування вини злочинця, тяжкості скоєного злочину і прийняття процесуальних рішень.

Інший недолік блоку кримінально-процесуальних норм також обумовлений ліквідацією інституту дослідчої перевірки. У разі самостійного виявлення факту вчинення протиправного діяння може виникнути необхідність негайного проведення відповідних слідчих дій. Але посадові особи оперативно-розшукових підрозділів не уповноважені на проведення ряду слідчих дій без окремого доручення слідчого. Тому назріває необхідність внесення слідчим матеріалів щодо вчинення кримінального правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, і тільки після реєстрації можливе проведення відповідних слідчих дій. Але в такому випадку можлива втрата часу, який потрібний у випадку термінової потреби здобуття доказів, необхідних для встановлення істини в ході розслідування обставин вчиненого злочину.

Вочевидь, що процесуальний порядок проведення слідчих (розшукових) дій та прийняття процесуальних рішень має суттєві недоліки. Проведення першочергових оперативно-розшукових заходів, які спрямовані на розкриття злочину та встановлення особи правопорушника, здійснюється переважно посадовими особами кримінальної поліції. У разі розкриття злочину, слідчий на підставі власної професійної оцінки отриманих доказів здійснює кримінально-правову кваліфікацію вчиненої протиправної дії та проводить ряд слідчих дій, спрямованих на встановлення мотиву, способу, засобів і знарядь, а також наявних обтяжуючих і пом'якшуючих обставин вчиненого злочину. У такому разі є ризик

того, що внутрішнє переконання слідчого може мати протиріччя з внутрішнім переконанням спіробітника оперативно-розшукового відділу. Розбіжності внутрішніх переконань є чинником, який сприяє неузгодженості в ході професійної діяльності посадових осіб спеціальних органів держави.

З метою отримання доказів, необхідних для доведення вини злочинця, у кримінальному провадженні проводяться слідчі (розшукові) дії. Слідчі дії – це регламентовані нормами процесуального права та здійснювані в рамках кримінально-процесуального провадження уповноваженою на те особою, а також забезпечувані заходами державного примусу та супроводжувані необхідним документуванням процесуальні дії, які являють собою комплекс пізнавально-засвідчувальних операцій, спрямованих на отримання, дослідження та перевірку доказів [245, с.18]. У разі, якщо проведення слідчих дій не дозволяє отримати докази, які є необхідними для встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення, проводяться негласні слідчі дії. Відповідно до ст. 246 КПК, «негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню...» [128, с.127].

З метою забезпечення процесу реалізації ретроспективної відповідальності застосовуються заходи забезпечення кримінального провадження – передбачені законом правові механізми стримувань, противаг та примусу, які використовуються у кримінальному провадженні для досягнення мети і виконання завдань кримінального процесу [244, с.388]. Відповідно до ч.2 ст.131 КПК України заходами забезпечення кримінального провадження є: 1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; 2) накладення грошового стягнення; 3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; 4) відсторонення від посади; 5) тимчасовий доступ до речей і документів; 6) тимчасове вилучення майна; 7) арешт майна; 8) затримання особи; 9) запобіжні заходи [128, с.66]. Запобіжні заходи – це заходи процесуального примусу, які обмежують особисту свободу пересування підозрюваного (обвинуваченого) і застосовуються з метою запобігти можливості приховатися від слідства і суду, перешкодити встановленню об'єктивної істини та здійсненню правосуддя, а

також продовжити злочинну діяльність [244, с.398].

На наш погляд, заходи забезпечення кримінального провадження та слідчі (розшукові) дії виконують регулятивну функцію в ході реалізації кримінальної відповідальності, яка полягає у використанні закладених у КПК правових заходів та засобів із метою здійснення кримінального провадження. Регулятивна функція кримінально-процесуальних норм забезпечує порядок здійснення стадій кримінального процесу.

Водночас, у ст. 127 КПК «Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні», ст.128 КПК «Цивільний позов у кримінальному провадженні» та ст. КПК 129 «Вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні» закріплює порядок подання до суду та ухвалення цивільного позову на відшкодування завданої скоєним злочином шкоди [128, с.64-65].

Для забезпечення ходу кримінального провадження, правомірної поведінки учасників кримінально-правових відносин та реалізації функцій кримінальної відповідальності потрібний державно-правовий регулятивний вплив на поведінку правопорушника, тому окремим компонентом МРКВ є індивідуально-правове регулювання, яке полягає в дотриманні вимог кримінальних, кримінально-процесуальних та кримінально-виконавчих норм у ході кримінального процесу. Ми погоджуємося з І.І.Митрофановим, який визначає індивідуально правове регулювання як елемент стартового етапу МРКВ, що необхідний у всіх випадках, коли вимагається:

- встановлення юридичного факту – вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК, що породжує кримінально-правові відносини, котрі виникають на підставі норм, які встановлюють кримінальну відповідальність, та норм, які регулюють застосування такої відповідальності;

- конкретизація змісту обмежень особистого, майнового та іншого характеру (первинна чи повторна);

- примусове виконання обмежень особистого, майнового та іншого характеру, що складають зміст кримінальної відповідальності [118, с. 215].

Для індивідуального правового регулювання приймаються індивідуальні акти, які призначені для індивідуалізації вимоги кримінально-правової норми відповідно до кожного окремо вчиненого злочину. На нашу думку, обов'язковою ознакою ефективного застосування індивідуального правового акту є державно-владний примус, який покликаний забезпечувати визначений нормами права порядок поведінки учасників кримінальних правовідносин та запобігати ігноруванню вимог норм права. В іншому випадку, вільна воля правопорушника в поєднанні з протиправними намірами обумовлює можливість вибору того варіанту поведінки, який буде спрямований на ігнорування законних вимог посадових осіб органів держави та вчинення дій, що спрямовані на пошук можливості уникнення кримінальної відповідальності. Тому для попередження проблем ефективності МРКВ виникає потреба в застосуванні державно-правового примусу, який у необхідних випадках усуває можливість вибору варіанту протиправної поведінки.

За результатами розслідування, у випадку наявності складу злочину слідчий, прокурор, на підставі ст. 276 КПК зобов'язаний вручити особі, яка скоїла протиправне діяння, повідомлення про підозру [128, с. 141]. Відповідно до п.2 ст. 283 КПК «прокурор зобов'язаний у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру здійснити одну з таких дій: 1) закрити кримінальне провадження; 2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру [128, с. 143].

У разі, якщо в ході розслідування виявлені достатні підстави для закриття кримінального провадження, слідчий зобов'язаний закрити кримінальне провадження. Ст. 284 КПК України визначає підстави закриття кримінального провадження за результатами досудового розслідування [128, с. 143].

З моменту надходження до суду обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, кримінальне провадження переходить у стадію судового розгляду. Здійснення

кримінального провадження в суді означає безпосередню реалізацію кримінальної відповідальності, тому що особа вважається винною у скоєнні злочину лише за умови набрання законної сили обвинувальним вироком суду. Цілком слушно В.М.Тертишник вважає, що судовий розгляд – центральна стадія кримінального процесу, в ході якої здійснюється правосуддя – кримінальна справа після повного і всебічного розгляду за участю сторін вирішується по суті винесенням вироку чи іншого справедливого і законного рішення [245, с.169]. На нашу думку, таке визначення відображає бажаний стан стадії судового розгляду. Але правова реальність полягає в тому, що негативний вплив ряду соціокультурних чинників, недоліки діючої системи законодавства, зокрема нормативної основи МРКВ, сприяють виникненню проблем у питанні встановлення істини по справі та прийняття справедливого й законного рішення суду.

Одним із найбільш суттєвих недоліків державно-правового механізму, що спрацьовує в процесі здійснення правосуддя, є відсутність державної програми захисту свідків. Як зазначалося вище, достовірні показання свідка мають фундаментальне значення для встановлення істини у справі, тяжкості скоєного кримінального правопорушення та вини злочинця. Відмова від надання свідчень у суді або викривлення істини під час показань сприяє приховуванню обставин вчиненого протиправного діяння, з'ясування яких необхідне для винесення справедливого, законного та обгрунтованого обвинувального вироку суду. Водночас, свідок по кримінальній справі не має належного, забезпеченого законом захисту від можливого психічного тиску, небезпеки завдання шкоди особистому майну, життю чи здоров'ю. Це створює сприятливі умови для примушування громадян до надання неправдивих свідчень або приховування достовірних показань в ході кримінального провадження. Чинником відмови від надання правдивих свідчень є страх перед можливою помстою з боку злочинця. Так, цілком слушно Н.С.Карпов та О.І.Габро наводять результати проведеного анкетування, яке показало, що 35,3 % працівників правоохоронних органів наражалися на протидію членів злочинних формувань, яка полягала в даванні завідомо неправдивих показань чи відмові від давання показань; 31,4 % – у

підкупі, залякуванні, насиллі відносно потерпілих, свідків та їх близьких родичів; 20,7 % – у спробі вплинути на процес розслідування через засоби масової інформації. Лише 12,6 % опитаних зазначили, що не наражалися на будь-які форми протидії [79, с.256].

Це означає, що незахищеність свідків вчиненого протиправного діяння призводить до прагнення залишатись осторонь від розслідування злочинів, що є причиною зниження рівня розкриття кримінальних правопорушень та виникнення проблем ефективності реалізації кримінально-правової відповідальності на стадії досудового розслідування.

Заслужують на увагу норми КК України, що містять заборону на здійснення психологічного або фізичного тиску на учасників кримінального процесу. Ч.1 ст. 377 КК встановлює кримінальну відповідальність у разі «погрози вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо судді, народного засідателя чи присяжного, а також щодо їх близьких родичів у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя» [125, с. 176 – 177]. Кримінальна відповідальність за погрози на адресу потерпілого, свідка або посадової особи органу досудового розслідування та прокуратури передбачена ст. 129 КК «Погроза вбивством», ст. 195 КК «Погроза знищення майна» та ст. 345 КК «Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу».

Притягнення особи, винної у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 129, 195, 345 КК України, потребує визначення поняття погрози, як такої, що становить суспільну небезпеку. Трактують погрози єдине для ст.ст. 129, 195, 345 КК та викладене у коментарі до ст. 129 КК України: «погроза вбивством має бути конкретною і реальною. Реальність погрози визначається достатністю підстав побоюватися її виконання, які у кожному випадку є різними. При визначенні реальності погрози значення має з'ясування форми, характеру, місця, часу, обстановки її висловлення, характеру попередніх взаємовідносин між винним і потерпілим тощо. Особливе значення при цьому має сприйняття погрози самим потерпілим, а також і присутніми при цьому іншими особами» [100]. Але в юридичній літературі відсутнє чітке трактування понять

конкретності та реальності. Це призводить до того, що у випадку, якщо особа, яка висловила погрози вбивством, під час кримінального провадження, заперечує умисел завдання шкоди в ході висловлювання погроз, або вказує, що промова погроз відбулася під дією сильного душевного хвилювання, доказ вини злочинця у вчиненні кримінального правопорушення за ст.ст.129, 195, 345 КК України стає проблематичним. Найбільш імовірною умовою можливого доказування вини за ст.ст. 129, 195, 345 КК є вчинення конкретних дій, спрямованих на здійснення погроз.

Заслуговує на увагу підхід В.В.Шаблистою, який пише, що «стосовно особи, яка вчиняє погрозу вбивством, слід зазначити, що у більшості випадків визнання погрози вбивством реальною вирішальне значення мала наявність в сукупності двох умов – погроза і спричинення реальної фізичної шкоди потерпілому або погроза і застосування зброї або предметів, використовуваних як зброя» [275, с.34]. Наслідком цього є те, що учасник кримінального процесу може сприймати погрозу як реальну, але відсутність факту скоєння протиправного діяння, спрямованого на здійснення погроз, чітких критеріїв, способів та методів, які визначають реальність погрози, обумовлюють неможливість притягнення до кримінально-правової відповідальності особи, яка висловлює погрози вбивством або насильством по відношенню до посадової особи спеціального органу держави або іншого учасника кримінального процесу.

На наше переконання, неможливість притягнення до кримінально-правової відповідальності особи, яка висловлює погрозу, сприяє незахищеності учасників кримінального процесу, у тому числі посадових осіб органів держави, від погроз з метою примушування їх до приховування та фальсифікації доказів скоєного кримінального правопорушення.

Іншим негативним фактором, який сприяє приховуванню важливих для кримінального провадження показань, є незручності, яких зазнають особи в ході проведення процесуальних дій. Одні громадяни просто не бажають витримувати тяготи й незручності кримінального процесу, адже допити, зазвичай, бувають досить численними, тривалі за часом, відволікають від професійної діяльності,

негативно впливають на нормальний спосіб життя осіб, призводять до певних матеріальних витрат, які держава компенсує не відразу [79, с.256]. Наслідком свідомого небажання зазнавати тягар кримінального процесу є прагнення громадян залишатись осторонь від розслідування та не надавати необхідні для розкриття злочину показання.

Це означає, що незручності кримінального процесу обумовлюють соціальну пасивність громадян у питанні надання необхідних для розкриття злочину та встановлення істини в ході кримінального провадження показань, що становить фактор, який призводить до виникнення проблем ефективності здійснення кримінально-правової відповідальності на стадії досудового розслідування та судового розгляду.

На наш погляд, фактором, який сприяє зниженню ефективності реалізації кримінальної відповідальності на стадії судового розгляду, є характеристики санкцій ряду кримінальних норм. Виражений корисливий мотив є характерною ознакою скоєння злочинів у сфері господарської діяльності, покарання за які передбачені санкціями ст.ст.199, 200, 201, 203-1, 203-2, 204, 205, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 210, 211, 212, 212-1, 213, 216, 218-1, 219, 220-1, 220-2, 222, 222-1, 223-1, 223-2, 224, 227, 229, 231, 232, 232-1, 232-2, 233 КК України, а також злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів за ст.ст. 305, 306, 307, 308, 311, 312, 313, 317, 320, 321, 321-1, 321-2, 327 КК, кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян за ст.ст. 351-1, 353, 354, 356, 357, 358 КК, злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг за ст.ст. 364, 364-1, 365-2, 368, 368-2, 368-3, 368-4, 369-2 КК.

Прагнення до отримання незаконних прибутків, у тому числі у великих розмірах, обумовлює зацікавленість злочинця у вчиненні корупційних дій та налагодженні корупційних зв'язків в органах держави. Водночас, на наш погляд, відносно визначені та альтернативні санкції зазначених кримінально-правових норм створюють сприятливі умови для підкупу судей, інших учасників

кримінального процесу з метою накладення більш м'якого покарання. У разі вчинення корупційних дій також можлива фальсифікація та приховування доказів по справі з метою спотворення істини в ході здійснення правосуддя.

За умови недостатності або фальсифікації доказів можлива перекваліфікація кримінального провадження за ст. 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» на ст. 369 «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі», або ст. 370 «Провокація підкупу». За об'єктивними та суб'єктивними ознаками складу злочину можлива перекваліфікація ст. 210 «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням», а також ст. 212 «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)», ст. 212-1 «Ухилення від сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» на ст. 367 «Службова недбалість» КК України.

З моменту вступу в законну силу обвинувального вироку суду, з метою реалізації стадії виконання судового рішення, спрацьовує блок кримінально-виконавчих, цивільно-процесуальних норм, норм цивільного права, ЗУ «Про виконавче провадження від 21.04.1999 року та ЗУ «Про пробацію» від 05.02.2015 року.

Здійснення стадії виконання судового рішення полягає в реалізації визначеного судом покарання та у випадку задоволення цивільного позову обов'язку відшкодування завданої шкоди. З метою безпосереднього виконання покарання спрацьовує блок кримінально-виконавчих правових норм. Заслуговує на увагу розділ II «Виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі», ст. 26 КВК України «Виконання покарання у вигляді штрафу». Відповідно до п.4 ст. 26 КВК «У разі несплати засудженим чергового платежу під час призначення штрафу з розстрочкою виплати суд через місяць після закінчення строку виплати чергового платежу за поданням кримінально-виконавчої інспекції замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських, виправних робіт або позбавлення волі відповідно до закону» [129]. У випадку призначення покарання

у вигляді позбавлення волі спрацьовують правові норми розділу III КВК «Виконання покарань у виді позбавлення волі».

Виконання обвинувальних вироків суду, ухвал про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру є обов'язковим. Обов'язковість рішень суду є конституційним принципом правосуддя, що закріплений у п.9 ст. 129 Конституції України. Навмисне невиконання посадовою особою рішення, вироку, ухвали чи постанови суду або здійснення перешкод для їх виконання тягне кримінальну відповідальність – покарання відповідно до ст. 382 КК України [103].

Одним з напрямків призначення кримінального покарання є виконання виховної функції кримінальної відповідальності, тому критерієм її дієвості є ефективність здійснення виховного впливу на злочинця. Це означає, що рівень рецидивної злочинності в Україні визначає дієвість виховної функції кримінальної відповідальності, його зниження означає високу ефективність виховного впливу, і навпаки.

Водночас з накладенням покарання спрацьовують правові норми інших галузей права, які забезпечують відшкодування завданої вчиненим злочином шкоди. Ст.1 ЗУ «Про виконавче провадження» визначає «виконавче провадження як завершальну стадію судового провадження і примусове виконання судових рішень...» [68]. У разі невиконання зобов'язань щодо відшкодування матеріальної та моральної шкоди спрацьовують відповідні норми права цього Закону, які спрямовані на компенсацію завданого збитку за рахунок доходів та майна боржника. Відповідно до ч.3 ст.26 зазначеного вище Закону примусове виконання рішення починається, «якщо виконавчий документ надійшов від суду у випадках, передбачених законом» [68]. У ч.5 ст.11 закріплено право державного виконавця «накладати арешт на майно боржника, опечатувати, вилучати, передавати таке майно на зберігання та реалізовувати його в установленому законодавством порядку» [68]. Згідно з ч.6 ст.11, державний виконавець має право «накладати арешт на кошти та інші цінності боржника, зокрема на кошти, які перебувають на

рахунках і вкладах у банках, інших фінансових установах, на рахунки в цінних паперах, а також опечатувати каси, приміщення і місця зберігання грошей» [68].

На наше переконання, соціальне середовище, у якому перебуває злочинець, є визначальним чинником ефективності виконання приписів ЗУ «Про виконавче провадження». За умови, якщо особа, неодноразово засуджена судом за вчинення кримінальних правопорушень, не має постійного місця роботи та доходу, вкладів у банках та інших фінансових установах, а також рахунків у цінних паперах, примусове виконання судового рішення, в питанні відшкодування спричиненої вчиненим злочином майнової шкоди, є проблемним.

На нашу думку, правові норми, що забезпечують процесуальний порядок реалізації кримінальної відповідальності, норми цивільного права, які закріплюють порядок відшкодування завданої вчиненим злочином шкоди, виконують відновлювальну (захисну) функцію, яка спрямована на компенсацію спричиненої людині, державі та суспільству шкоди і поновлення пошкоджених прав. Потрібно зазначити, що ототожнення понять охоронної і відновлювальної функцій є хибним. Відновлення – це приведення до попереднього стану того, що занепало, зіпсувалось [109, с.38]. Водночас, охорона – це оберігання від знищення, пошкодження, небезпеки [109, с.188]. Відновлювальна функція призначена для усунення спричиненої протиправним діянням шкоди, поновлення соціальної справедливості та порушених прав. Як зазначалося вище, функція охорони призначена оберігати суспільний порядок від злочинних посягань. Це означає, що охоронна й відновлювальна функції є різними за своїм значенням.

Отже, ефективність захисної (відновлювальної) функції кримінальної відповідальності становить фундаментальний критерій дієвості кримінальної відповідальності та механізму, що забезпечує її застосування.

Стан відшкодування завданої вчиненим злочином шкоди та поновлення порушених прав визначає ефективність кримінальної відповідальності в питанні захисту прав людини і громадянина, інтересів держави та суспільства від злочинних посягань.

З огляду виконання виховної функції кримінального права, проблемним також виглядає питання щодо створення належних умов для становлення на шлях виправлення засуджених осіб після їх звільнення з місць позбавлення волі. Після відбування визначеного судом покарання в місцях позбавлення волі, особа є такою, що має судимість, її кримінальна відповідальність не є закінченою. Згідно зі ст.1.1. наказу Міністерства юстиції від 28.03.2012 року «Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», «не пізніше ніж за три місяці до закінчення призначеного строку покарання або до розгляду на засіданні комісії установи виконання покарань питання про подання до суду матеріалів для застосування статей 81, 82 Кримінального кодексу України стосовно засудженого, який за період відбування покарання у виді обмеження або позбавлення волі довів своє виправлення або став на шлях виправлення, проводить бесіду із засудженим для визначення його намірів щодо місця проживання та працевлаштування після звільнення і надання необхідної допомоги у вирішенні цих питань» [186]. Водночас, чинними нормативно-правовими актами не визначено вирішення проблеми соціальної адаптації осіб, які не працевлаштовані та не мають постійного місця роботи, осіб, які під час виконання покарання не мали наміру щодо становлення на шлях виправлення, або осіб, які тривалий час проживали в соціальному середовищі, для якого характерна асоціальна поведінка та низький рівень матеріального статку. Це призводить до того, що людина після звільнення з місць позбавлення волі потрапляє в соціальне оточення, яке не сприяє її виправленню та обумовлює формування стійкої протиправної поведінки в подальшому. Відсутність рухомого та нерухомого майна, а також джерела доходу, призводить до виникнення проблем в ході примусового стягнення із засудженого, а також добровільного проведення засудженим виплат, спрямованих на відшкодування завданої протиправним діянням шкоди. Посилює проблему те, що особи, які схильні до протиправної поведінки та скоєння злочинів, ведуть переважно аморальний спосіб життя.

Соціальне середовище, у якому проживають такі особи, характеризується сформованими протиправними установками, які мають вираження у свідомому небажанні відшкодувати завдану майнову шкоду та ставати на шлях виправлення. У таких умовах ефективність виконання завдань ЗУпКВ на стадії виконання судових рішень є низькою.

Окремого вивчення потребує роль суб'єктивного людського чинника в ході правореалізації. Учиненню будь-якої дії передують психологічне, внутрішнє свідоме визрівання прийнятого рішення. Це означає, що суб'єктивні соціальні чинники є тими компонентами, які пронизують хід реалізації кримінальної відповідальності на кожній стадії кримінального процесу. Водночас, для попередження вчинення повторних злочинів, виникає потреба виправлення наявних протиправних установок.

Резюмуючи викладене, варто відзначити, що структурно-функціональний аналіз механізму реалізації кримінальної відповідальності є методологічною основою дослідження його дієвості та визначення критеріальних показників останньої. До таких показників можна віднести:

а) міру взаємної відповідності та функціональної злагодженості складових цього механізму;

б) міру сприяння наявної системної організації МРКВ виконанню охоронної, регулятивної, каральної, відновлювальної, запобіжної та заохочувальної функцій кримінальної відповідальності;

в) динаміку рецидивної злочинності (при цьому позитивний чи негативний характер цієї динаміки свідчатиме, відповідно, про зниження чи підвищення індексу ефективності МРКВ).

Як зазначалося вище, від рівня сприйняття права, особистих переконань та моральних якостей особистості залежить характер та спрямованість поведінки суб'єкта кримінально-правових відносин. Тому окремого вивчення потребує питання впливу на реалізацію кримінальної відповідальності ряду соціальних та культурних чинників, серед яких особливо важливе місце посідає правова свідомість і культура.

2.2. Правосвідомість як визначальний компонент механізму реалізації кримінальної відповідальності та засіб його реформування

Потреба захисту власних прав і законних інтересів є тим психологічним подразником, який спонукає фізичну особу, що потерпіла в результаті скоєння протиправного діяння, відшукувати шляхи поновлення порушених прав та відшкодування завданого збитку. Результатом такого пошуку є звернення громадян до спеціальних органів держави, що наділені повноваженнями на виконання державно-владних функцій щодо реагування у разі вчинення злочину та реалізації кримінальної відповідальності.

У ст. 40 Конституції України закріплено право громадянина на звернення до органів державної влади, які зобов'язані розглянути звернення та дати обгрунтовану відповідь у встановлений законом строк [103].

П.п.1,2,3 ст. 477 КПК визначають перелік статей КК України, кримінальне провадження за якими, у формі приватного обвинувачення, може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого... [128, с. 225]. У випадку звернення до уповноваженого органу державної влади, відбувається осмислення фактичних обставин вчиненого злочину та змісту відповідної кримінально-правової норми посадовими особами державних органів, внаслідок чого протиправне діяння отримує належну правову кваліфікацію, а юридичний факт вчинення кримінального правопорушення реєструється в ЄРДР.

За умови, якщо протиправна дія має ознаки складу злочину, передбаченого статтею КК України, початок кримінального провадження за яким не потребує подання заяви потерпілим, підставою для кримінально-правової кваліфікації та реєстрації матеріалів до ЄРДР є самостійне виявлення події кримінального правопорушення громадянами або посадовими особами спеціальних органів держави.

Наявність у діях правопорушника всіх ознак фактичного складу злочину приводить у дію правові норми кримінального та кримінально-процесуального права. Відповідно до визначеного чинним законодавством порядку, дотримання

якого забезпечується регулятивними нормами МРКВ, між учасниками кримінального процесу виникають кримінальні правовідносини.

У разі, якщо в результаті суб'єктивного сприйняття та аналізу обставин скоєного злочину людина не звертається до спеціальних органів держави з приводу вчинення протиправного діяння, за умови, якщо кримінальне провадження може бути розпочате лише за заявою потерпілого, ретроспективна кримінальна відповідальність не реалізується.

У процесі вираження й захисту власних прав та інтересів відбувається суб'єктивне осмислення й емоційне сприйняття змісту правових норм, внаслідок чого формується відповідне ставлення осіб, учасників кримінальних правових відносин, до обставин скоєння протиправного діяння, застосовуваних заходів кримінально-правового впливу, виду та розміру накладеного покарання. Тож у той час, як основним об'єктивним компонентом у системі МРКВ є норми кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права (як нормативні основи організації та функціонування цього механізму), визначальним суб'єктивним його компонентом є правосвідомість (як самих суб'єктів, так і об'єктів застосування МРКВ), від базових орієнтирів якої істотно залежить характер, ступінь, спрямованість та ефективність реалізації кримінальної відповідальності на усіх її рівнях. Така роль правосвідомості простежується як у випадку ретроспективної відповідальності, так і в разі її перспективної форми.

На наше переконання, негативне свідоме сприйняття кримінально-правової відповідальності призводить до виникнення низки психологічних чинників, що обумовлюють виникнення проблем ефективності МРКВ, а саме:

- заперечення соціальної цінності кримінально-правової норми. У такому разі людина є носієм власних переконань щодо недосконалості норм права, їх невідповідності принципу справедливості;

- зневажливого ставлення до прав і свобод громадян, а також суспільних та державних інтересів, що призводить до ігнорування потреби усунення суспільно небезпечних наслідків вчиненого злочину;

- формування особистих переконань щодо невідповідності між розміром завданої шкоди та розміром покарання, яке визначене санкцією відповідної кримінально-правової норми;
- заперечення відповідності вибраного напрямку розслідування та судового розгляду меті кримінальної відповідальності;
- зневіри в можливість винесення справедливого судового рішення;
- негативного емоційного сприйняття норм права, наслідком чого є небажання становлення на шлях виправлення;
- слідування власним егоїстичним інтересам всупереч правам і свободам інших громадян, суспільним цінностям та соціальним нормам і т.д.

Негативний вплив зазначених факторів на реалізацію кримінально-правової відповідальності наводить на думку, що обов'язковою умовою високої дієвості практичного застосування кримінальної норми є її соціальне схвалення і визнання всіма учасниками кримінального процесу.

Діяльність особи в суспільстві відбувається одночасно з процесом усвідомлення власних дій, аналізу та переосмислення особистих поглядів, переконань, ідей та вчинків, тому хід кримінальних правових відносин зазнає визначального впливу індивідуальної свідомості людини.

Отже, правова свідомість здійснює фундаментальну роль у процесі функціонування всього блоку норм права, що є складовими МРКВ.

У свідомості людини відбувається психологічне переживання суспільної небезпеки скоєного протиправного діяння, завданої шкоди й порушення принципу справедливості. В ході пошуку можливих шляхів поновлення порушених прав людина спирається на особисті знання про кримінальне право, кримінальну відповідальність та особистий досвід кримінально-правових відносин. Тому важливим соціокультурним чинником, який необхідний для ефективної реалізації кримінальної відповідальності, є рівень правової освіти громадян.

Пізнавальну функцію, яка полягає в накопиченні знань про право, практику його застосування та правову реальність, виконує правова свідомість.

Це означає, що правосвідомість відіграє роль обов'язкового елемента, який пронизує реалізацію кримінальної відповідальності на всіх стадіях кримінального процесу.

Ми поділяємо думку Н.П.Ждиняк, яка вказує, що об'єктом впливу кримінально-правових норм, що встановлюють покарання за вчинення кримінальних правопорушень, при визначенні їх юридичної ефективності є поведінка особи; при визначенні соціальної ефективності цих норм – кримінально-правова свідомість особи [63, с.330]. Отже, висока дієвість кримінальної відповідальності можлива лише за умови повного виправлення злочинця. Перевиховання правопорушника означає усунення його зневажливого ставлення до права та свідомих протиправних установок, що призвели до скоєння кримінального правопорушення.

На наше переконання, рівень правової освіти дозволяє застосовувати набуті знання з метою захисту власних прав і свобод у ході кримінального процесу. Високий рівень правових знань посадової особи спеціального органу держави, потерпілого та свідків протиправного діяння є обов'язковим для доведення вини злочинця та притягнення його до кримінальної відповідальності.

Заслуговує на увагу позиція М.М.Цимбалюка, який визначає правову свідомість як осмислене ставлення до нормативізації та державно-інституційного регулювання людського буття в суспільному та природному світі [268, с.67]. Трактуючи поняття «нормативізації», М.М.Цимбалюк пише, що норма являє той стандарт, реалізуючи який, суб'єкт права на власний розсуд «усуває недосконалість» правової реальності та приводить її у відповідність до своїх уявлень про «належне буття» [268, с.48]. Згідно з таким підходом правосвідомість є ланкою, що пов'язує нормативну базу Закону України про кримінальну відповідальність (ЗУпКВ) та практичну реалізацію кримінальної відповідальності. Отже, правова свідомість виконує оцінювальну функцію, яка полягає у сприйнятті й осмисленні нормативного змісту правового акту, унаслідок чого формується ставлення суб'єкта правовідносин до чинного та бажаного права і правової реальності [56, с.227–228].

Характерною рисою кожного члена суспільства є прагнення до вираження та відстоювання своїх прав та свобод, унаслідок чого відбувається сприйняття правової реальності та прояв особистого ставлення до норм права. Особистісні інтереси індивіда в системі суспільно-правових відносин, які виступають мотивом вибору правомірної або протиправної поведінки, в подальшому, встановлюються в прямій залежності від рівня усвідомлення правових норм. Це означає, що регулятивна функція правосвідомості в МРКВ полягає у формуванні поведінкового елементу всіх учасників кримінальних правовідносин [56, с.228].

Викладені міркування вказують на те, що рівень схвалення правових приписів нормативної основи МРКВ у свідомості громадян має визначальний вплив на ефективність реалізації кримінальної відповідальності [56, с.228].

Ми погоджуємося з думкою С. С. Алексєєва, який розглядає механізм правового регулювання як «складову трьох основних (юридичних норм, правовідносин та актів реалізації суб'єктивних юридичних прав і обов'язків) і двох додаткових (нормативних юридичних актів; правосвідомості та правової культури) елементів, які забезпечують правовий вплив на суспільні відносини» [3, с. 34-35]. Такий підхід характеризує правосвідомість як елемент, що становить невід'ємну складову цілісного соціально-правового механізму, який спрацьовує з метою реалізації кримінальної відповідальності.

Внутрішньоособистісні свідомі процеси, які є наслідком зневажливого сприйняття соціальної значущості правових норм [56, с.229], формують психічне ставлення особи до вчиненого кримінального правопорушення, що в галузі кримінального права визначається як суб'єктивна сторона злочину.

В.К.Грищук пише, що суб'єктивна сторона злочину - це обов'язковий елемент складу злочину, під яким слід розуміти сукупність передбачених законом ознак, що характеризують внутрішню сторону злочинного діяння, тобто психічну діяльність особи, безпосередньо пов'язану з вчиненням злочину [44, с.273]. Вищевказане означає, що лише за умови усвідомлення суспільної небезпеки, протизаконності власних дій та наявності вільної волі, діяння можливо кваліфікувати як кримінальне правопорушення.

Отже, вчинення злочину є результатом дії негативної правової свідомості особи, яка скоїла протиправне діяння.

Такий підхід наводить на очевидний висновок, що злочинний намір, який є вираженням спотвореної правосвідомості злочинця та полягає в нехтуванні кримінально-правовою заборонаю, зневажливому ставленні до прав і свобод людини, інтересів держави та суспільства, становить обов'язкову ознаку, що необхідна для кваліфікації суспільно-небезпечної дії як кримінального правопорушення.

Водночас, та обставина, що застосуванню норми права й ходу кримінальних правовідносин передуює процес усвідомлення правової норми та необхідності захисту власних прав та інтересів, вказує на те, що реалізація ретроспективної кримінальної відповідальності є продуктом правової свідомості всіх учасників кримінального процесу. Це означає, що здійснення кримінальної відповідальності без дії правосвідомості, як складової МРКВ, є неможливою.

На наше переконання, для пошуку найбільш раціональних підходів щодо дослідження ролі та місця правосвідомості в ході застосування норм права, що задіюються з метою здійснення кримінально-правової відповідальності, виникає потреба вивчення динаміки соціальних і культурних факторів, які впливають на процес формування правової свідомості.

Юридична наука, зокрема наука кримінального права, безупинно розвивається, проходить певні етапи еволюції. Поряд із розвитком науки змінюється і злочинність, з'являються нові види злочинів, удосконалюються знаряддя скоєння злочину. На наше переконання, злочинність має здатність накопичувати досвід вчинення протиправних дій, який передається з покоління в покоління. Тому з метою уникнення кримінальної відповідальності відбуваються пошуки правових прогалин, недосконалостей чинного законодавства. Усі сфери людської життєдіяльності демонструють тенденції до розвитку та вдосконалення. З плином часу змінюється свідомість людей. Розвиток журналістики та розширення інтернет мережі призводять до значного поліпшення комунікативних можливостей людини. Постійне покращення доступу громадян до інформаційного

матеріалу стимулює процес переосмислення моральних і правових цінностей, а також розумовий розвиток суспільства. Трансформації соціальних умов, що обумовлюють формування свідомості, призводять до зміни уявлень про право, його суспільну цінність, місце людини та держави у системі суспільних правовідносин. Зміни в осмисленні та сприйнятті норм права висувають якісно нові вимоги стосовно розуміння ролі правової свідомості в ході реалізації кримінальної відповідальності.

Але рівень наукових розробок щодо ролі правової свідомості в ході застосування норм кримінального права значно відстає у своєму розвитку від тих вимог, що обумовлені рівнем суспільних перетворень. Розуміння мети застосування норм кримінального права як такої, що призначена на виконання переважно каральної функції, призводить до появи застарілих підходів стосовно трактування ролі соціокультурних чинників у ході здійснення кримінально-правової відповідальності. Ця обставина зумовлює недосконалість правової системи, появу суперечностей між уявленнями громадян про соціальну цінність права й напрямком застосування кримінально-правових заходів. Це означає, що в умовах перетворень сучасної правової реальності недопустимо розглядати правосвідомість як сталу догму, водночас суспільні зміни окреслюють потребу докорінного реформування МРКВ та переосмислення ролі соціокультурних чинників в процесі реалізації кримінальної відповідальності.

Посилює проблему те, що правова свідомість у наукових працях вивчалася переважно як самостійне юридичне явище. Проблематика ролі та місця правової свідомості в ході застосування норм кримінального права вченими ґрунтовно не розроблялася. Як наслідок, відсутність достатніх наукових досліджень у цьому напрямку призводить до ускладнень у ході передбачення та усунення причин негативного впливу деформацій правосвідомості на досягнення мети кримінально-правової відповідальності. Тому вивчення ролі правової свідомості в ході реалізації кримінальної відповідальності є досить гострою проблемою, вирішення якої є одним з найбільш назрілих питань у кримінальному праві.

Заслуговує на увагу та обставина, що правосвідомість є одним із різновидів

більш широкого за обсягом поняття «свідомість». Це означає, що для вивчення правової свідомості як компоненту МРКВ виникає потреба розгляду сутності та розуміння феномену «свідомості».

Одне з найбільш поширених визначень трактує, що свідомість – це властивий людині спосіб відношення до світу через суспільно вироблену систему знань, закріплених у мові, в усіх її смислах і значеннях; найвища форма відображення матерії [262, с.599].

За фізіологічною природою свідомість є функціональною властивістю людського мозку. Унаслідок мозкової діяльності людини створюються образи оточуючого матеріального світу, відбувається сприймання, зберігання, осмислення інформації та реальності загалом [56, с.227]. Індивідуальна свідомість уособлює уявлення та переконання, знання та набутий досвід окремої людини.

У ході комунікацій між людьми відбувається обмін інформацією, внаслідок чого формується спільність поглядів, раціонального та емоційного сприйняття навколишньої дійсності, що притаманна для групи індивідів. Групова свідомість становить поєднання переконань і уявлень групи осіб, а суспільна свідомість поєднує сукупність сформованих ідей, поглядів та настроїв суспільства в цілому.

Специфіка кожної сфери людського буття потребує розумового осмислення та емоційного сприйняття, пошуку нових відповідей на нагальні питання, що виникають у процесі людської праці. Залежно від напрямку діяльності, суспільна свідомість поділяється на філософську, політичну, релігійну, правову та інші форми.

О.Ф.Скакун указує, що у структурі правосвідомості суспільства за рівнем відображення правової реальності (оцінна функція) виділяють такі її елементи: правова ідеологія і правова психологія. У поведінці людини визначальну роль відіграє така складова її правосвідомості як юридично значуща настанова [227, с.97].

Правова психологія – це сукупність почуттів і емоцій, що виражають неусвідомлене або не до кінця продумане ставлення до права індивіда, групи, суспільства.... [227, с.97].

Правова ідеологія є системою правових принципів, ідей, теорій, концепцій, що відображають теоретичне (наукове) осмислення правової реальності, усвідомлене проникнення в сутність правових явищ і спричиняють готовність до певної правової поведінки в результаті оцінки правових явищ... [227, с.97].

Юридично значуща настанова – це діяльна (поведінкова) частина правосвідомості, готовність особи виявити активність у сфері пізнання і реалізації права, або у сфері ігнорування і порушення правових норм [227, с.98-99].

Отже, з огляду поділу свідомості на структурні рівні, правосвідомість уособлює процес емоційного сприйняття та раціонального осмислення людиною чинного й бажаного права, правових відносин, власних прав й обов'язків. Характер безпосереднього усвідомлення правової дійсності залежить від рівня культури та життєвого досвіду особистості. Залежно від переконань, яким людина, група осіб, суспільство в цілому надає перевагу, формується система ціннісних орієнтиру в правовій сфері. Це означає, що застосування норм права, які забезпечують реалізацію кримінальної відповідальності, базується на психологічному сприйнятті норм права, що є складовими МРКВ, та накопичених знаннях про кримінальне право і практику його застосування.

Як зазначалося вище, формування позитивного сприйняття норми права є умовою виникнення поваги особи до суспільних та державних інтересів, прав і свобод людини і громадянина, унаслідок чого формується правомірна поведінка та реалізується позитивна (перспективна) кримінальна відповідальність, яка полягає в додержанні заборон, виконанні обов'язків і використанні дозволів. Такі детермінанти позитивної відповідальності, як почуття обов'язку, відповідальності та справедливості, за своєю сутністю, мають природу свідомої ідеї, їх формування відбувається через призму правосвідомості.

Це означає, що здійснення перспективної кримінальної відповідальності є продуктом здорової правової свідомості громадян.

У випадку виникнення негативного ставлення до права, усвідомлення норм кримінального права як таких, що не мають соціальної цінності та не відіграють ніякої корисної ролі в суспільстві, виникають ризики формування суспільно-

небезпечної поведінки, вчинення кримінальних правопорушень та реалізації ретроспективної кримінальної відповідальності.

Тому важливе значення для вивчення впливу правосвідомості на реалізацію кримінальної відповідальності є її класифікація на позитивну (здорову) та негативну (деформовану).

І.А.Ільїн висунув та обґрунтував таке поняття, як «здорова правова свідомість», яка полягає в тому, що і держава, і суспільство спираються у своїй діяльності на спільне розуміння права й державності, відповідно до якого держава, що функціонує на основах права, є позитивним явищем у процесі суспільно-історичного розвитку. Сенс здорової правової свідомості виявляється в тому, що вона зумовлює як індивідуальне сприйняття права й держави, так і те, у який спосіб право сприймається самою державою [74, с.264].

Отже, здорова правова свідомість має вираження у високому рівні правових знань, суб'єктивному схваленні норм права, почутті правового обов'язку та усвідомленні поваги до закону, прав і свобод людини, суспільних та державних інтересів. Це призводить до формування юридично значущої настанови, що спрямована на дотримання кримінально-правової заборони та вчинення правомірних дій.

Розуміння правового обов'язку відіграє роль підґрунтя, яке забезпечує той варіант поведінки учасників кримінального процесу в ході кримінальних правовідносин, що необхідний для високої ефективності реалізації кримінальної відповідальності на всіх стадіях кримінального процесу. Це означає, що позитивна правосвідомість виконує регулятивну функцію суспільно-правових відносин, тому відіграє роль соціальної платформи, що необхідна для ефективної реалізації перспективної відповідальності, а також ретроспективної кримінальної відповідальності в разі вчинення кримінального правопорушення.

Водночас, негативна правова свідомість, яка за своєю сутністю є антиподом здорової правосвідомості, дезорганізує поведінку учасників кримінально-правових відносин, тому відіграє роль чинника, наслідком якого є порушення норм кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права, норм

інших галузей права, що призводить до виникнення проблем ефективності МРКВ.

На протиправу здоровій правосвідомості, деформації правової свідомості (в перекладі з лат. *deformatio* – спотворення або зміна) визначаються в науковій літературі як такі, що використовуються для характеристики тих стійких змін психіки суб'єкта, що визначають його негативне ставлення до права та становлять причину його неправомірної поведінки [32, с.25]. Спотворена правова свідомість виражається в появі протиправних установок, що призводять до вчинення злочинів у сфері службової діяльності працівниками органів держави, що забезпечують реалізацію кримінальної відповідальності.

Висновки ряду вчених, що проводили дослідження правосвідомості, є одноставними в тому, що деформація правової свідомості є негативним правовим явищем, яке становить потенційну небезпеку інтересам суспільства та держави, правам людини і громадянина, призводить до формування суспільно небезпечної поведінки суб'єкта права. На наш погляд, спотворена правосвідомість також приводить до проблем ефективності МРКВ.

О.Ф.Скакун визначає такі різновиди деформацій правосвідомості, як правовий нігілізм, правовий ідеалізм, правовий догматизм, правовий інфантилізм, правовий дилетантизм, правова демагогія [227, с.105].

Найпоширенішим та найбільш суспільно небезпечним видом спотвореної правової свідомості є «правовий нігілізм (від лат. *nihil*-ніщо, нічого) – вид деформації правовідомості особи, суспільства, соціальної групи, що характеризується усвідомленим ігноруванням вимог закону, запереченням значущості норм і принципів права або зневажливим до них ставленням...» [227, с.105]. Правовий нігілізм спотворює всю структуру правової свідомості, відображається негативними емоціями щодо вимог норм права, нехтуванням правовими знаннями або їх відсутністю. Це призводить до формування правових установок, що спрямовані на порушення кримінальної заборони. Наслідком цього є вчинення кримінального правопорушення. Це означає, що правовий нігілізм призводить до зниження ефективності реалізації охоронної функції перспективної відповідальності.

Правовий інфантилізм – це несформованість, недостатній рівень правових знань при особистій впевненості у власній високій професійній юридичній підготовці [227, с. 203]. Правовий інфантилізм має вираження у неспроможності людини самостійно аналізувати зміст правових норм, правові явища та мотиви поведінки громадян у сфері права, небажання підвищення юридичної поінформованості, байдужому ставленні до виконання власних повинностей та прав і свобод інших індивідів. Це призводить до пасивності учасників кримінального процесу, викривленого розуміння функцій кримінальної відповідальності та змісту кримінальних правовідносин. У разі поширення правового інфантилізму серед посадових осіб, виникає ризик виникнення кризових явищ у професійній діяльності, зокрема зверхнього, безвідповідального ставлення до виконання службових обов'язків.

Близький за змістом до правового інфантилізму правовий дилетантизм полягає в легковажному ставленні до закону та поверховому тлумаченні норм права, низькому рівні правових знань та ігноруванні основоположних принципів права. На наш погляд, такий вид спотвореної правової свідомості характерний для верств населення з низьким рівнем культури, соціального статусу та отриманої освіти. Громадяни, які схильні до ведення аморального способу життя, зловживання алкоголем, інтелектуальної та моральної деградації, у переважній більшості, є носіями правового дилетантизму. Деструктивна роль такого виду спотвореної правосвідомості обумовлює низьку спроможність суб'єкта права адекватно оцінювати юридичну ситуацію, відстоювати власні права та приймати індивідуальні рішення в ході кримінально-правових відносин.

На нашу думку, з метою обґрунтування статусу правосвідомості як визначального компоненту МРКВ потребується дослідження ролі здорової та деформованої правової свідомості в ході функціонування кожного «блоку» правового механізму, що забезпечує реалізацію кримінальної відповідальності.

З огляду впливу на реалізацію негативної кримінальної відповідальності, ми пропонуємо ввести наступну класифікацію видів правової свідомості:

– професійна правосвідомість посадових осіб спеціальних органів держави,

що забезпечують реалізацію кримінальної відповідальності;

- правова свідомість осіб, потерпілих від вчиненого злочину;
- правосвідомість осіб, які вчинили злочини;
- правова свідомість інших учасників кримінального процесу, а саме: свідка, захисника, цивільного позивача і відповідача, законного представника і т.д.

Як зазначалося вище, підставою для початку реалізації кримінальної відповідальності та виникнення кримінально-правових відносин є факт вчинення кримінально-караного, суспільно-небезпечного діяння, який призводить до настання певних юридичних наслідків.

У разі встановлення юридичного факту вчинення протиправної дії слідчий, прокурор, керуючись ст.214 КПК України, вносить відповідні відомості до ЄРДР та розпочинає розслідування.

Цікавою є думка І.І.Митрофанова, який пише: «...Юридичний факт – конкретна життєва ситуація (обставина), з якою норма права пов’язує виникнення, зміну чи припинення правовідносин. Фактичний склад є комплексом обставин, що спричиняють ті ж наслідки, тільки у своїй єдності. Це – явища об’єктивної дійсності, що виражаються в конкретно вчиненому діянні (дії або бездіяльності) фізичної осудної особи, передбаченому КК як злочин. Вчинення такого діяння є підставою для виникнення охоронних правовідносин, які складають інший етап юридичного механізму правореалізації...» [118, с.213]. Викладений підхід окреслює значимість встановлення юридичного факту вчиненого кримінального правопорушення, на основі якого в подальшому функціонує вся цілісна структура МРКВ.

На наше переконання, роль фундаменту, який забезпечує встановлення достовірного юридичного факту скоєного злочину, виконують наступні детермінанти здорової правової свідомості:

- високий рівень правових знань, морально-вольових якостей, професійної підготовки та відповідальне ставлення до виконання службових обов’язків посадових осіб органів держави, що забезпечують реалізацію кримінальної

відповідальності;

– індивідуальне схвалення соціальної цінності кримінальних норм свідками вчиненого злочину;

– позитивне ставлення до права особи, що є потерпілою від скоєного злочину;

– духовна потреба в пошуку справедливості;

– усвідомлення необхідності правового регулювання кримінально-правових відносин та захисту власних прав і свобод у відповідності до визначеного законом процесуального порядку.

Здорова правосвідомість сприяє формуванню того варіанту правової поведінки, який призводить до своєчасного звернення особи, яка потерпіла від вчиненого злочину, до спеціальних органів держави.

На наш погляд, реєстрація кримінального правопорушення без затягування у час, максимально наближений до його вчинення, сприяє повноцінному встановленню всіх обставин скоєного протиправного діяння, розкриттю злочину, та, як наслідок, високій ефективності реалізації ретроспективної кримінальної відповідальності.

У разі, якщо носієм правового нігілізму є особа, що потерпіла від вчиненого злочину, зневажливе ставлення до вимог закону, заперечення значущості норм права на рівні індивідуальної правової свідомості є чинником, який сприяє пошуку можливих варіантів відновлення соціальної справедливості шляхом ігнорування визначеного законом порядку.

Свідоме прагнення особи відновити порушену справедливість власними силами, або із залученням сторонніх осіб, ігноруючи законний порядок звернення до спеціальних органів держави з приводу вчинення злочину та процесуальний порядок реалізації кримінальної відповідальності, призводить до ряду негативних наслідків, а саме таких, як:

– приховування злочину, небажання звернення до органу державної влади. Це призводить до виникнення латентної злочинності. У такому разі вчинене кримінальне правопорушення не реєструється у відповідних обліках, відповідна

кримінально-правова норма не спрацьовує, а кримінальна відповідальність не реалізується. При цьому правовий механізм, який забезпечує реалізацію як позитивної, так і негативної кримінальної відповідальності, не спрацьовує, а завдання ЗУпКВ, які визначені у ст. 1 КК України, залишаються не виконаними;

– порушена справедливість призводить до виникнення свідомих мотивів зведення особистих рахунків та відшкодування завданої шкоди шляхом вчинення протиправних дій. У такому випадку скоєння одного протиправного діяння тягне за собою вчинення іншого протиправного діяння, що є фактором, який обумовлює виникнення проблем ефективності МРПКВ у питанні реалізації охоронної функції;

– особливість латентного злочину полягає в тому, що вчинення суспільно небезпечного, протиправного діяння опиняється поза сферою кримінально-правового регулювання. У такому випадку, відсутність реакції держави на вчинене кримінальне правопорушення призводить до зневіри громадян у можливість ефективного захисту громадян від вчинення протиправних діянь та, як зазначалося вище, формування у злочинця свідомого стереотипу безкарності та вседозволеності;

– завідомо неправдиве повідомлення про скоєний злочин.

Іншим чинником, який обумовлює виникнення проблем у ході встановлення юридичного факту скоєного злочину, є низький рівень правових знань посадових осіб спеціальних органів держави та осіб, права яких зазнали шкоди внаслідок вчинення протиправного діяння. У такому разі виникає ризик того, що кримінальне правопорушення не отримає правильної кримінально-правової кваліфікації. Це призводить до ряду негативних наслідків, а саме:

– укриття злочину (у такому випадку кримінальна відповідальність не реалізується);

– неможливості розкриття кримінального правопорушення у подальшому з причини непроведення своєчасних заходів, спрямованих на встановлення всіх обставин скоєного злочину.

Це означає, що ключовим елементом, необхідним для своєчасного та

достовірного встановлення юридичного факту вчиненого злочину, є професійна правосвідомість посадових осіб спеціальних органів держави.

На наш погляд, професійна правова свідомість працівників державних органів, які беруть участь у забезпеченні реалізації кримінальної відповідальності, є поєднанням громадянської правосвідомості та професійної свідомості.

Заслуговує на увагу визначення професійної свідомості, запропоноване Г.В.Лазутіною, яка пише, що професійна свідомість – системне утворення, предметом відображення якого виступає конкретна професійна діяльність, а функцією є регулювання відповідної сфери соціальної активності людини [135, с. 79]. Таким чином, професійна діяльність становить продукт професійної свідомості посадової особи органу держави, що уповноважений на забезпечення реалізації кримінальної відповідальності.

На наш погляд, існує зворотній зв'язок: правосвідомість посадових осіб державних органів впливає на виконання службових обов'язків, і навпаки – прийняття юридично значущих рішень впливає на правосвідомість. Це означає, що на формування громадянської свідомості посадових осіб правоохоронних і правозастосовчих органів держави суттєво впливають особливості та умови здійснення службової діяльності.

Викладені міркування вказують на те, що професійна діяльність позначається на правовій свідомості посадових осіб органів держави, що уповноважені на здійснення кримінальної відповідальності. Наявність державно-владних повноважень надає можливість отримання влади над особою, яка притягується до юридичної відповідальності, що спричиняє ризик формування спотвореної професійної правосвідомості та може мати вираження у зневажливому ставленні до громадян та їх прав, слідуванні корисливим особистим інтересам всупереч професійному обов'язку, прагненні зловживання службовим становищем та ін.

Ми погоджуємося з Н.М.Крестовською, яка визначає зміст професійної правосвідомості через сукупність елементів, таких як система теоретичних правових знань; переконаність у соціальній корисності права, його цінності як

міри свободи і справедливості, солідарність із правовими приписами, розуміння необхідності застосування правових норм; уміння та навички правильного застосування права; переконання в необхідності дотримуватися законності при виконанні службових обов'язків [110,с. 98].

Професійна правосвідомість виражає суб'єктивну сторону процесу реалізації кримінальної відповідальності. На основі знань про право та юридичну практику формується внутрішнє переконання посадової особи державно-владного органу, від якого залежить правильність прийняття рішення та порядок застосування засобів кримінального примусу [56,с. 231].

Професійна діяльність посадової особи уповноваженого державного органу урегульована законом, але водночас закон надає можливість вибору між різними правовими нормами або між процесуальними засобами та способами здійснення службової діяльності.

Тому деформована професійна правосвідомість, яка полягає у відсутності необхідного професійного рівня знань, запереченні суспільної корисності права, ігноруванні необхідності дотримання вимог права, створює сприятливі передумови для ряду негативних наслідків, серед яких можливість фальсифікації юридичного змісту вчиненого кримінального правопорушення, приховування злочинів, винесення незаконних процесуальних рішень, порушення справи за вигаданими обставинами і т.д.

Вплив спотвореної професійної правосвідомості посадових осіб органів досудового розслідування та прокуратури може мати вираження у підробці матеріалів кримінального провадження, використанні службового становища всупереч вимог норм права для задоволення власних, корисливих цілей, або в інтересах третіх осіб, недбалому відношенні до виконання професійних обов'язків тощо [56, с.232]. Таким чином, деформована професійна правова свідомість призводить до формування злочинної настанови, яка програмує протиправну поведінку працівників державних органів.

У такому випадку правозастосовча діяльність посадових осіб набуває злочинної спрямованості та призводить до зростання рівня злочинності у сфері

службової діяльності. Криміналізація сфери службової діяльності спеціальних органів держави є чинником виникнення проблем ефективності реалізації кримінальної відповідальності, зокрема уникнення кримінального покарання особами, що вчинили злочини.

Отже, негативний вплив деформації правосвідомості призводить до вчинення кримінального правопорушення та виникнення проблем у ході встановлення події злочину, унаслідок чого зводиться нанівець дію МРКПВ та обумовлює зниження ефективності блоку кримінально-правових норм та заходів, спрямованих на розкриття злочину. Наслідком цього є неможливість реалізації як перспективної так, і ретроспективної відповідальності.

Встановлення юридичного факту події злочину приводить у дію блок кримінально-процесуальних норм. Роль складової, яка є необхідною для високої якості досудового розслідування та судового розгляду, відіграє здорова правосвідомість осіб, що є учасниками кримінальних правовідносин. Позитивна правова свідомість має вираження в дотриманні кримінально-процесуальних норм, співпраці зі слідством у рамках кримінального провадження осіб, що перебувають у статусі свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого та інших учасників кримінального процесу. Така правова свідомість сприяє наданню органам дізнання доказів та свідчень, які необхідні для розслідування злочину, що є запорукою високої ефективності блоку кримінально-процесуальних норм та високого рівня розкриття злочинів.

Водночас спотворена правосвідомість призводить до виникнення багатьох перешкод у ході розкриття та розслідування злочину. Зокрема, негативний вплив правового нігілізму обумовлює формування того варіанту поведінки учасників кримінального процесу, який має наслідком виникнення цілком очевидних проблем в плані ефективності реалізації кримінальної відповідальності. Адже зневажливе ставлення учасників кримінального процесу до вимог закону має вираження у:

- приховуванні важливих доказів вчинення злочину;
- пошуку можливості викривлення істини по справі шляхом фальсифікації

доказів;

- небажанні співпрацювати зі слідством у ході кримінального провадження;
- ігноруванні законних вимог спеціальних органів держави;
- скоєнні протиправних дій, що спрямовані на залякування, шантаж та підкуп свідків, потерпілого, посадових осіб державних органів, що забезпечують здійснення кримінальної відповідальності;
- вчиненні корупційних дій.

Це означає, що правовий нігілізм є тим чинником, який сприяє виникненню проблем функціонування блоку кримінально-процесуальних норм та зниженню рівня розкриття злочинів.

Іншими чинниками, які зумовлюють зниження якості досудового розслідування та судового розгляду, є правовий інфантилізм та правовий дилетантизм особи, що потерпіла від вчиненого злочину. У такому разі деформації правової свідомості, які мають вираження в низькому рівні правових знань і правової поінформованості, поверховому тлумаченні норм права, призводять до:

- неспроможності вираження та захисту потерпілим власних інтересів в ході кримінального провадження;
- виникнення ризиків неспроможності встановлення всіх обставин скоєного злочину, які є необхідними для доказування вини. Як зазначалося вище, неможливість встановлення всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення призводить до відсутності достатніх доказів, що необхідні для доказування вини злочинця. У такому випадку, злочинець уникає кримінальної відповідальності, а завдання ЗУпКВ, що визначені в ст. 1 КК України, залишаються не виконаними;
- низького правового захисту потерпілої особи. На наше переконання, усвідомлення безкарності та можливості ухилення від обов'язку відшкодувати завдану носію правового дилетантизму шкоду створює сприятливі умови для появи корисливого мотиву вчинення протиправних дій відносно осіб, які мають низький рівень правових знань та соціального захисту.

У разі, якщо носієм деформації правового інфантилізму є посадова особа органу держави, виникають ризики прийняття необґрунтованих процесуальних рішень на підставі проведеної поверхової перевірки, байдужого ставлення до права та службових обов'язків.

Отже, правовий інфантилізм та правовий дилетантизм зумовлюють зниження якості досудового розслідування та судового розгляду, що призводить до зниження ефективності блоку кримінально-процесуальних норм. Так само при цьому спостерігається дефіцит реалізації охоронної функції перспективної відповідальності що, врешті-решт, веде до зростання рівня злочинності.

Окремою стадією кримінального процесу є судовий розгляд кримінального провадження, який пов'язаний з професійною діяльністю суддів, народних засідателів та присяжних.

У наукових працях питання впливу правової свідомості суддів на здійснення правосуддя є доволі дискусійним, єдиний погляд вчених на його вирішення відсутній. Вважаємо, що позитивний вплив професійної правосвідомості суддів наявний переважно у професійному досвіді, багажі отриманих юридичних знань й усвідомленні соціальної важливості прийняття справедливих та обґрунтованих судових рішень. Роль професійної правової свідомості, вираженої комплексом власних правових поглядів і переконань, обмежена можливістю прийняття судового рішення лише відповідно до вимог кримінальних норм та наявних доказів, отриманих під час кримінального провадження [56, с.233].

Можливість суддів впливати на судові рішення зумовлена відносно визначеними або альтернативними санкціями кримінально-правових норм. У такому разі судді, на власний розсуд, під дією внутрішнього переконання, мають змогу приймати різні варіанти рішень. У такому разі, за умови, якщо суддя є носієм спотвореної правосвідомості, мають місце ризики ухвалення обвинувального вироку суду, який не відповідає вимогам справедливості.

Іншим наслідком деформованої правової свідомості особи, яка здійснює правосуддя, є прийняття судового рішення на підставі доказів, які є завідомо

сфальсифікованими.

Ухвалення обвинувального вироку суду означає безпосереднє настання кримінальної відповідальності та є результатом застосування відповідних кримінальних і кримінально-процесуальних норм, тому деформована професійна свідомість суддів становить чинник, який обумовлює виникнення проблем ефективності всього правового механізму, який спрацьовує з метою реалізації кримінальної відповідальності. Зокрема, винесення рішення суду, яке не відповідає вимогам справедливості, призводить до ряду негативних наслідків, що призводять до виникнення проблем дієвості МРКВ, а саме:

- уникнення злочинцем кримінальної відповідальності;
- невідповідності накладеного покарання тяжкості скоєного злочину;
- фальсифікації розмірів спричиненої майнової шкоди в напрямку, що призводить до зниження дієвості відновлювальної функції кримінальної відповідальності;
- притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка не є винною у вчиненні кримінального правопорушення;
- формування суспільного стереотипу, відповідно до якого спеціальні органи держави є корумпованими, а закон – недосконалим.

Вочевидь, що позитивна правова свідомість суддів становить обов'язковий елемент, який забезпечує високу якість судового розгляду.

З метою виконання обвинувального вироку суду спрацьовує блок кримінально-виконавчих та інших норм, що призначені на виконання судового рішення.

Виконання рішення суду щодо реалізації накладеного покарання забезпечують державні установи виконання покарань, тому особливої уваги потребує дослідження правосвідомості посадових осіб державної пенітенціарної служби.

Актуальність дослідження питань правової свідомості працівників державної служби виконання покарань зумовлена постійним комунікативним контактом під час виконання службових обов'язків з особами, яким вироком суду

призначено позбавлення волі за вчинення кримінальних правопорушень, та перебуванням у соціальному середовищі, для якого характерним є наявність свідомих протиправних установок.

На наше переконання, спотворена правосвідомість посадових осіб установ відбування покарань є чинником виникнення ряду проблем ефективності виховного впливу по відношенню до осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності. Посадова особа органу держави, яка є носієм деформованої правосвідомості, схильна до свідомого нехтування службовими обов'язками, скоєння корупційних дій та перевищення законних повноважень. Несумлінне ставлення до службових обов'язків посадовими особами державних органів сприяє зневірі громадян в ефективності професійної діяльності спеціальних органів держави, що забезпечують реалізацію кримінальної відповідальності та норм права, що є складовими МРКВ. Отже, чинником, який відіграє визначальну роль у процесі виправлення злочинця, є рівень правової свідомості, культури, виховання та професіоналізму державних службовців, які виконують функції держави в ході реалізації кримінальної відповідальності.

Водночас, спотворена правова свідомість посадових осіб органів юстиції та осіб, що засуджені обвинувальним вироком суду, призводить до значних труднощів у ході відшкодування завданої вчиненим злочином майнової шкоди. Деформації правосвідомості персоналу органів держави, що виконують функції виконання рішень суду, обумовлюють наступні негативні наслідки:

- вчинення корупційних дій;
- зневажливе ставлення до виконання службових обов'язків.

Свідоме ігнорування необхідності поновлення порушених прав засудженої особи призводить до пошуку можливості приховування власних матеріальних цінностей та джерел доходу.

Як зазначалося вище, позитивна індивідуальна правосвідомість громадян становить фундамент реалізації перспективної відповідальності, а також сприяє формуванню тієї поведінки учасників кримінальних правовідносин, яка необхідна для забезпечення високої ефективності функціонування блоку кримінальних та

кримінально-процесуальних норм.

Ми погоджуємося з І.І.Митрофановим, який, досліджуючи структуру та функціональні характеристики МРКВ, вказує на те, що кримінально-правову свідомість слід визнати невід'ємним атрибутом досліджуваного механізму, що має пронизувати всі його структурні частини [170, с. 8-11]. Та обставина, що психологічне сприйняття та раціональне осмислення кримінальних норм обумовлює формування як правомірної, так і протиправної поведінки та передуює правореалізації, указує на те, що правосвідомість становить невід'ємний компонент всієї цілісної структури МРКВ.

Зосередження свідомості людини на осмисленні правових норм призводить до накопичення знань про право та практику його застосування, унаслідок чого реалізується гносеологічна функція правової свідомості та здійснюється вплив на нормотворчу діяльність уповноважених органів держави щодо формування законодавчої основи МРКВ та пріоритетних принципів й орієнтирів застосування норм кримінального права.

Із вищевикладеного випливає, що правова свідомість формується під впливом ряду соціальних та культурних факторів та становить суб'єктивний компонент, що пронизує всі структурні елементи МРКВ. Відповідний рівень правосвідомості, який полягає в наявності необхідних правових знань та характері психічних процесів (почуттів і емоцій, установок, цінностей і т.д.), визначає спрямованість поведінки суб'єктів права в ході кримінально-правових відносин, а також під час реалізації перспективної кримінальної відповідальності. Динамічні зміни характеру й структури суспільних відносин стимулюють перманентне переосмислення змісту самої ідеї справедливості і, відповідно, критеріїв справедливості покарання зокрема. Тож оцінка адекватності МРКВ має здійснюватись із урахуванням таких змін. При цьому, однак, нерідко доводиться стикатися з інерційним спротивом укорінених установок консервативних форм правосвідомості. Зокрема, у сучасній Україні досить поширеним є суспільне несприйняття ряду демократичних реформ інституту покарання, зумовлене тривалим культом силової диктатури в межах суто репресивної системи

організації цього інституту в СРСР. Тому, у свою чергу, особливої уваги потребує вивчення впливу соціокультурних чинників на зміст та ефективність застосування кримінального покарання як основної форми реалізації кримінальної відповідальності.

2.3. Культурно-ціннісні детермінанти оновлення механізму реалізації кримінальної відповідальності

З метою виконання правоохоронної та правозахисної функцій, держава використовує кримінально-правові заходи, що спрямовані на протидію злочинності, захист конституційних прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави. Відповідно до ч.2 ст.1 КК, для здійснення завдань ЗУпКВ, Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили [125, с. 6]. Таким чином, покарання є правовим заходом, що призначений для виконання функцій кримінальної відповідальності.

Накладення покарання відбувається незалежно від волі злочинця та забезпечується державно-правовим примусом, який визначений у ч.1 ст.50 КК України «Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого» [125, с. 21].

Як зазначалося вище, соціальна складова є обов'язковою умовою вчинення кримінально-карного діяння, тому що в соціальному середовищі формується індивідуальність злочинця, виникає злочинний намір та сприятливі обставини для скоєння кримінального правопорушення. За об'єктивними властивостями злочин — зазіхання конкретної людини на сталий у суспільстві порядок відносин між людьми, колективами, між колективом і особистістю. Це робить злочин соціальним, суспільно значущим явищем [31, с. 212].

Поведінка злочинця, потерпілого та свідків протиправного діяння на час

учинення злочину, а також у ході його розкриття та розслідування, обумовлена рівнем їх правової свідомості та культури. Тому, на наше переконання, суспільні детермінації становлять визначальний чинник ефективності інституту покарання та механізму його застосування.

Під час кримінального процесу особа, учасник кримінально-правових відносин, набуває досвіду кримінальних правових відносин. У ході набуття досвіду людина визначає особисті цінності та пріоритети, які мотивують її поведінку в ході реалізації кримінального покарання. Цілком слушно В.П. Тугаринов пише, що цінності це ті явища (чи сторони явищ) природи і суспільства, які корисні, потрібні людям історично певного суспільства чи класу в якості дійсності, мети, ідеалу. Отже, цінністю може бути не тільки те, що існує, але й те, що треба створити, за що треба боротися [249, с. 15 – 16]. На основі ієрархії цінностей утворюються культурно-ціннісні орієнтації, які визначають спрямування поведінки індивіда та рівень її активності. На формування поведінкового компоненту учасників кримінального процесу в ході реалізації покарання впливають також національні культурні традиції та суспільні уявлення громадян про соціальну цінність права. Ми погоджуємося з П.М.Рабиновичем, який зазначає, що поняття «соціальна цінність» характеризує ті явища об'єктивної дійсності (як матеріальні, так і ідеальні), або їх властивості, які здатні задовольнити відповідні потреби суб'єкта, необхідні та корисні для його існування та розвитку [217, с. 9]. Ціннісні орієнтації визначають відповідність реального та бажаного стану права й правової реальності, відіграють роль критерію, за яким відбувається оцінка стану інституту покарання, його ефективності та позитивної ролі в суспільстві.

Заслуговує на увагу визначення І.С.Кона, який пише, що орієнтація – це ціла система установок, у світлі якої індивід (група) сприймає ситуацію і обирає відповідний спосіб дії. Орієнтації, спрямовані на якість соціальної цінності, називаються ціннісними орієнтаціями [102].

У разі, якщо особа не має власного досвіду кримінально-правових відносин, її система культурно-ціннісних орієнтацій у плані правовідносин з органами

державної влади та особистого сприйняття інституту покарання формується шляхом суб'єктивного сприйняття й оцінки суспільних принципів, ідей, концепцій та поглядів у цій сфері.

Людині притаманне прагнення до захисту власних прав і свобод від злочинних посягань. Потреба у відновленні порушеної справедливості закономірно сприяє зверненню громадян до спеціальних органів державної влади з метою накладення на злочинця відповідного покарання та відновлення порушених прав. У такому разі інститут покарання сприймається як правовий захід, що призначений для захисту прав і свобод людини і громадянина [55, с.239]. Таке розуміння сутності та функцій кримінального покарання наводить на думку, що позитивне усвідомлення кримінальної відповідальності закладено у свідомості громадян як закономірне, таке, що визначає місце держави та людини в системі кримінально-правових відносин. Це означає, що висока ефективність виконання завдань ЗУпКВ у питанні охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки від злочинних посягань, приводить до соціального схвалення інституту покарання.

Заслуговує на увагу те, що процес формування культурно-ціннісних пріоритетів у питанні емоційного сприйняття та раціонального осмислення стану, сутності та напрямків призначення інституту покарання зазнає впливу політичних, економічних, соціальних, духовних та інших чинників протягом тривалого історичного проміжку часу. Отже, ціннісні правові орієнтації, що відіграють роль культурного базису духовно-ідейного сприйняття інституту покарання, становлять результат життєвого досвіду етносів, народностей, окремих колективів та індивідумів, що проживали на території України. Відповідно, при дослідженні культурно-ціннісного виміру інституту покарання виникає потреба аналізу історичного аспекту розвитку кримінально-правового законодавства.

Найвидатнішою пам'яткою кримінального права князівського періоду (882 – 1349 рр.) є Руська Правда, яка мала три редакції – Коротку, Просторову та Скорочену. Будучи жорстко орієнтованою на соціальне та майнове становище

особи винного й потерпілого, Руська Правда все ж таки залишилася пам'яткою звичаєвого права, яке виражало інтереси громади, побудованої на принципі первісної рівності. Положення Руської Правди втілили християнські традиції, закріпили чимало норм про злочини та покарання, виробили низку важливих правових категорій, заклали підвалини для розвитку різноманітних інститутів кримінального законодавства [222, с. 42 – 43]. Застосування покарання залежало від соціального становища як злочинця, так і потерпілого. Проголошувався класовий характер покарання. Посягання на життя, честь і майно феодалів каралося суворіше, ніж посягання на життя, честь і майно простих вільних людей давноруського суспільства [76, с. 85].

Надалі на території сучасної України діяв ряд нормативно правових актів, кожен із яких визначав систему покарань протягом певного історичного проміжку часу. Це – «Литовські статuti» в редакції від 1529, 1566 та 1588 років, «Судебники» в редакції від 1497 та 1550 рр., «Соборне Уложення» в редакції від 1649 р., «Артикул воїнський» від 1715 р., «Права, за якими судиться малоросійський народ» від 1743 р. та ін. Загальною ознакою перерахованих нормативно-правових актів є спрямованість на посилену охорону прав та інтересів найбільш впливових верств населення, представники якого були наділені владними повноваженнями, мали високий рівень соціального статусу та матеріального статку [55, с.240].

Узагалі, кримінально-правові закони, які були чинними на той час, носили яскраво виражений класовий характер і продовжували традицію феодального суспільства, де найперше охоронялись права владної верхівки, а тому міра покарання була різною для простолюдинів і володарів. Те, що в одних випадках вважалось злочином, в інших – просто вчинком, але в цілому злочином вважалась дія, спрямована проти благополуччя (прав і безпеки) всього суспільства [153, с.128]. Наприклад, шляхтича, який убив просту людину, карали штрафом і зобов'язували відшкодувати збитки родині вбитого. Просту ж людину за вбивство шляхтича страчували. Привілейоване становище козацької старшини, української шляхти й дворянства виявлялося також у тому, що, коли будь-хто з них учинював

злочин, він, зазвичай, підлягав значно легшому покаранню, ніж проста людина, яка вчинила таке саме діяння [76, с. 311].

На наш погляд, результатом реалізації покарання в умовах соціальної нерівності та класової розшарованості став історично сформований стереотип, відповідно до якого кримінально-правовий вплив сприймається як правовий інструмент, застосування якого забезпечується державним примусом та який має пріоритетним завданням захист інтересів представників панівних верств населення, водночас захист прав і свобод осіб, що не мають високого соціального статусу, відіграє роль другорядного завдання. Такий підхід у питанні реалізації кримінального покарання ґрунтується на тому, що цінність прав членів соціально-привілейованих прошарків суспільства є вищою, ніж цінність прав і свобод громадян, що не належать до впливових станів.

Небезпечним наслідком такого стереотипу є ототожнення діяльності органів держави в питанні здійснення кримінальної відповідальності з правовим свавіллям владної верхівки. Таке розуміння функцій кримінального покарання заперечує цінність права з позицій принципу справедливості як основної вимоги правильного застосування норм права [55, с.232]. Усвідомлення інституту покарання та механізму його реалізації, як такого, що порушує принцип справедливості, ставить систему покарань у глухий кут, тому що справедливість є попередньою умовою здійснення всіх інших цінностей, що визначають орієнтири в життєдіяльності людини. У цьому значенні вона не просто правова цінність, а найвища з усіх соціальних чеснот, цінність, вимоги якої треба задовольняти ще до того, як розглядати вимоги інших цінностей [47, с. 105 – 122].

Це означає, що справедливість є метою покарання та основоположним критерієм ефективності системи виконання покарань. Юридичний вислів «*lex iniusta non est lex*» («несправедливий закон не є законом») означає, що заперечення принципу справедливості заперечує законність кримінального покарання та механізму його реалізації.

Вважаємо, що усвідомлення кримінально правового впливу, як такого, що порушує вимоги справедливості у правовідносинах між представниками різних

верств суспільства, обумовлює виникнення у громадян внутрішнього психологічного протесту, що спрямований на спротив владному впливу органів держави, які забезпечують процесуальний порядок реалізації кримінальної відповідальності [55, с.240]. Соціальне заперечення доцільності кримінально-правового впливу та правильності обраного напрямку реалізації кримінального покарання сприяє формуванню розуміння того, що інститут покарання не відіграє позитивної ролі для суспільства та становить загрозу порушень прав і свобод людини і громадянина.

Порушення принципу справедливості в діяльності системи виконання покарань, протягом історичного розвитку кримінального законодавства, відіграє роль чинника, який призводить до появи стійкого соціального стереотипу, відповідно до якого цінність норм моралі є вищою ніж цінність норм права.

На наш погляд, реалізація кримінальної відповідальності в умовах соціальної нерівності, масові порушення прав людини в ході виконання покарань обумовили прагнення представників українського етносу до побудови держави з високим рівнем захисту прав і свобод людини. Це призвело до суттєвих протиріч у поглядах на право, зокрема, на інститут покарання та практику його застосування. З одного боку, потреба в ефективних засобах захисту прав людини обумовила формування правового ідеалізму, який полягає в покладанні надмірних сподівань на право, з іншого боку, порушення принципу справедливості в ході виконання покарань призвело до зневажання норм права та законних вимог органів держави. З цієї точки зору заслуговує на увагу позиція О.П.Дзьобаня, який пише, що окремою рисою українського правового менталітету є недбале і негативне ставлення до права і закону, яке одночасно поєднується з правовим ідеалізмом, з вірою в те, що експансія юридичних норм у сфері правового регулювання обов'язкового приведе до якісного покращення життя [52, с. 132].

Ідеалізація кримінального покарання призводить до покладання на інститут покарання надмірних надій. У разі, якщо кримінальна відповідальність не дозволяє досягти бажаного результату, виникає розчарування чинною системою покарань і посилення зневаги до норм кримінального права.

Подальший хід історії обумовив появу нових суспільних правових установок, які призвели до формування негативного сприйняття кримінальних норм. Зі створенням Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) в січні 1919 року змінилися характеристики тогочасного кримінально-правового законодавства. Період Української СРР (РСР) (1921–1991 рр.) характеризується тим, що формування поняття та системи, визначення мети покарання відбувалось в умовах докорінних перебудов та змін у суспільному житті – розпаду однієї соціально-економічної формації та зародження іншої. У результаті цього відбулася зміна ціннісних пріоритетів та напрямів з охорони прав і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку й безпеки, конституційного устрою держави від злочинних посягань, що мало результатом ухвалення нових законодавчих рішень [185, с.4].

Потреба боротьби зі злочинністю та підсилення державної влади призводила до необхідності жорсткого кримінально-правового реагування у випадку скоєння протиправного діяння або дій, що були спрямовані на повалення тогочасного державного ладу [55, с.241]. Цілком справедливо зазначає П.Л. Фріс, що із самого початку цього періоду волюнтаризм у застосуванні покарання призвів до розширення судового та позасудового свавілля, до розширення застосування смертної кари, збільшення верхньої межі строку покарання у вигляді позбавлення волі до двадцяти п'яти років із одночасним скасуванням УДЗ [264, с.178].

Отже, кримінальна відповідальність за часів існування УРСР ототожнювалася переважно з неприємними наслідками виконання покарання. Виражена каральна ознака кримінально-правового впливу залишила у «спадок» інший суспільно шкідливий стереотип, який полягає в усвідомленні кримінального покарання як такого, що призначене для накладення кари з метою утиску прав і свобод людини, викорінення будь-якого прояву свободи слова та вільного волевиявлення. У такому разі кримінальна відповідальність сприймається як інструмент насильства, що використовується державою з метою підтримання державної влади [55, с.241] шляхом придушення свободи слова та

гласності.

На наше переконання, таке свідоме сприйняття кримінального покарання призводить до хибного розуміння напрямків призначення негативної кримінальної відповідальності в питанні виконання завдань ЗУпКВ, які визначені у ст. 1 КК України щодо захисту прав та свобод людини від злочинних посягань. У такому разі людина сприймає інститут покарання як правове явище, діяльність якого забезпечується державним примусом та становить загрозу порушень прав і свобод громадян. Зазначене розуміння сутності та функцій кримінальної відповідальності призводить до заперечення позитивної ролі покарання в суспільстві та обумовлює:

- прагнення людини до приховування кримінального правопорушення;
- пошук протизаконних шляхів захисту власних прав і свобод, яким завдано шкоди в результаті вчинення злочину;
- свідоме ігнорування можливості співробітництва з органами державної влади в ході реалізації кримінального покарання;
- пошук можливих шляхів уникнення покарання.

Репресивний характер кримінального законодавства СРСР отримав відображення в працях радянських вчених. Зокрема, цікавою є позиція М.А.Беляєва, який висловлює думку, що під карою як метою покарання ми розуміємо завдання правопорушникові страждань і втрат як відплату за вчинений ним злочин [12, с.25]. Проте такий підхід є хибним, та таким, що не лише спотворює функції покарання, які визначені у п.2 ст.50 КК України, але й сприяє помилковому тлумаченню його сутності. На наш погляд, трактування кари як кінцевої мети покарання суперечить основоположним засадам ЗУпКВ та є тією позицією, яка спроможна звести ефективність реформування МРКВ нанівець.

Політична криза в СРСР та недосконалість кримінального законодавства наприкінці 80-х років призвела до критичного стану інституту покарання в Україні протягом 80-х та 90-років ХХ століття. Наслідком цього стало виникнення значних проблем тогочасної пенітенціарної системи, яку Україна прийняла у «спадок» від колишнього СРСР [55, с.241]. Як справедливо зазначає

О.В.Щербина, аналіз діяльності вітчизняної системи виконання покарань доводить наявність значної різниці між законодавчо визначеним та реальним станом практики діяльності органів і установ виконання покарань, що природно породжує недовіру суспільства до діяльності пенітенціарної системи та сумніви відносно того, чи залишати позбавлення волі одним з провідних покарань [286, с. 359].

На час виходу України зі складу СРСР у 1991 році стала очевидною потреба реформи інститутів кримінального права. Розпад Союзу РСР та проголошення незалежності й державного суверенітету України обумовили можливість реформування вітчизняного інституту покарання відповідно до сформованого національного правового менталітету.

На наш погляд, чинником, який призвів до переосмислення соціальної цінності та критеріїв ефективності інституту покарання в Україні стало висвітлення в засобах масової інформації відомостей про репресії та масові порушення прав людини, що були характерними для тоталітарного режиму СРСР періоду 1930 – 1950 років [55, с.242].

Система управління часів сталінського періоду СРСР використовувала методи, що засновані на насиллі, «культі особи» та придушенні будь-якого висловлювання власних поглядів або переконань, що суперечать загальноновизнаній державній ідеології [55, с.242].

Усвідомлення того, що в разі, якщо кримінально-правова політика може становити небезпеку правам і свободам громадян, вона є невиправданою та недоцільною, призвело до руйнування свідомого стереотипу, відповідно до якого для схвалення заходів і засобів кримінального впливу достатньо лише авторитету держави.

На наше переконання, раціональне сприйняття та емоційне переживання негативних наслідків сталінських репресій як специфічного методу покарання, а також негативні стереотипи розуміння вітчизняної системи виконання покарань, що протягом певного проміжку часу сформувалися на території сучасної України, обумовили виникнення свідомого соціального протесту проти будь-яких проявів

насильства, порушень прав людини та принципу справедливості в ході виконання кримінального покарання [55, с.242].

Підхід до принципів реалізації кримінальної відповідальності, який був характерним для державного механізму СРСР, відповідно до якого захист інтересів держави виправдовує застосування будь-яких заходів та засобів кримінально-правового впливу, зазнав суспільного осуду та осуду всього світового співтовариства [264, с.242].

На наш погляд, такий осуд виглядає цілком обґрунтованим, тому що людина створює державу, а не навпаки. Це означає, що держава призначена для служіння людині, а з метою проведення успішних реформ вітчизняної системи кримінальних покарань пріоритетними завданнями державної політики повинен бути захист прав людини [264, с.242].

Зміни у свідомості громадян та переосмислення ціннісних орієнтацій обумовили розуміння людини, її прав та свобод, як найвищої соціальної цінності. У такому сенсі цінність людини є вищою від цінності держави, а виконання функцій держави не виправдовує порушення принципу поваги до прав людини і громадянина в ході діяльності інститутів державної влади.

Усвідомлення покарання, виконання якого супроводжується постійним порушенням принципу справедливості, ґрунтується на насильстві та утиску, призначене для захисту прав та інтересів представників найбільш впливової частини суспільства, мотивує громадян на підвищення рівня власної правової свідомості. На нашу думку, це призводить до того, що правова поінформованість осіб, що є засудженими до кримінального покарання, і осіб, які є учасниками кримінального процесу, має тенденцію до постійного покращення.

У силу своєї універсальності, права людини та громадянина, що закріплені в Конституції України, поширюються також на осіб, що відбувають кримінальне покарання. Порушення зазначених прав у ході виконання обвинувального вироку суду є чинником, який обумовлює формування в засуджених осіб психологічного протесту проти проявів насильства та порушення справедливості в установах виконання покарань. Такий протест може бути спрямований на законних

ігнорування вимог посадових осіб органів держави, що забезпечують застосування кримінальної відповідальності. Це означає, що будь-яке обмеження прав людини в ході реалізації кримінального покарання повинно застосовуватися виключно відповідно до рішення суду, бути виправданим та закріпленим у відповідній нормі права. У разі, якщо права засуджених обмежуються не у відповідності з законом, таке обмеження є порушенням прав людини і громадянина.

До таких порушень слід також віднести нелюдське, жорстоке поводження із засудженими в установах виконання покарань, тримання в умовах, що не відповідають необхідним вимогам, перебування в яких можливо кваліфікувати як катування.

Закономірно виникає питання: чи достатньо для реалізації покладених на кримінальне покарання функцій лише страху перед санкцією кримінально-правової норми?. Якщо так, то обов'язковою умовою високої ефективності виконання охоронної функції кримінального права є високий відсоток громадян, які підпадають під вплив залякування. Це наводить на інше питання: чи всі громадяни піддаються страху перед кримінально-правовою відповідальністю? Історичний досвід, що отриманий у ході розвитку та функціонування кримінального законодавства України, вказує на те, що покарання, яке базується виключно на насильстві, не спроможне ефективно виконувати покладені на нього функції. Вочевидь, що насильство, у поєднанні з порушенням принципу справедливості, призводить до моральної деградації суспільства та зростання рівня злочинності [55, с.243].

Зміни культурно-ціннісних установок обумовили соціальне несприйняття репресивно-карального характеру інституту покарання. Це призвело до критики ролі каральної складової в наукових працях ряду вчених [55, с.243]. Зокрема, В.І.Зубкова вказує, що визначення кари як сутності покарання або його мети є не тільки хибним, але й шкідливим [73, с.47]. Д.А. Шестаков висловлює думку, що каральний ефект покарання є планетарною проблемою, яка окреслює собою коло насильства і жорстокості. Тому він стверджує, що в сучасних умовах треба

виробити нові підходи до визначення покарання та шляхів його застосування. Вчений вважає за необхідне відмовитися від кари, оскільки вона передбачає відплату за вчинене. Відплата за скоєння злочину, на його думку, суперечить принципам існування цивілізованого суспільства [279, с.147-148].

Суспільний осуд репресивно-карального характеру інституту покарання часів СРСР призвів до необхідності пошуку нових підходів щодо визначення пріоритетних напрямків діяльності органів кримінальної юстиції. Такий пошук призвів до спрямування кримінально-правової політики держави в напрямку гуманізації інститутів кримінального права. Ми погоджуємося з М.Я.Гуцуляком, який указує, що закріплення в різноманітних міжнародно-правових актах принципу поваги до прав людини та їх трансформація у внутрішньо-державне законодавство України визначило основні пріоритети національної політики в гуманітарній сфері [49, с.181].

Основною парадигмою в діяльності вітчизняної системи виконання покарань стало гуманне поводження із засудженими. Соціальне заперечення кари, насильства та жорстокості обумовило пом'якшення карального ефекту в ході реалізації кримінальних покарань і посилену увагу правозахисних організацій до можливого порушення прав людини та громадянина в органах та установах виконання покарань.

Отже, політика гуманізації кримінального покарання обумовлена культурно-ціннісними пріоритетами українського суспільства та є цілком виправданою з врахуванням суспільної небезпеки жорстокого та нелюдського поводження із засудженими в установах виконання покарань.

Водночас, на наше переконання, недосконалість законодавчої основи, яка закріплює діяльність вітчизняної системи виконання покарань та недоліки її стану призводять до того, що зменшення розміру кари як складової кримінальної відповідальності є чинником зниження ефективності сучасного інституту покарання.

Відповідно до п.2 ст.50 КК України, покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як

засудженими, так і іншими особами [125, с.21].

У системі покарань СРСР кара відіграла роль найбільш поширеного правового засобу, що використовувався з метою виконання визначених у п.2 ст. 50 КК завдань кримінального покарання. На загрозу застосування жорстких санкцій кримінальних норм була покладена превентивна, виховна та інші функції кримінальної відповідальності. Страх перед розміром покарання та усвідомлення неприємних правових наслідків судимості відігравав роль психологічного чинника, що був призначений для досягнення мети ЗУпКВ.

Слід зазначити, що у вітчизняній системі покарань не впроваджені правові заходи, які є альтернативними в плані виконання функцій, що були покладені на жорстку кару. Це означає, що зменшення каральної складової покарання, призводить до дефіциту кримінально-правових засобів та заходів, що призначені для виконання попереджувальної та виховної функцій кримінальної відповідальності. У такому випадку зменшення розміру кари обумовлює зниження ефективності кримінальної відповідальності.

На наш погляд, у науці кримінального права відсутня чітка програма розробки правового інструментарію, що призначений для виконання тих завдань, які за час перебування УРСР у складі Радянського Союзу були покладені на кару. Такий «правовий вакуум» є суттєвим недоліком нормативної основи ЗУпКВ та визначає потребу наукових розробок, спрямованих на вирішення зазначеної проблеми.

Недостатність заходів кримінально-правового впливу, що забезпечують реалізацію кримінальної відповідальності, обумовлює формування стереотипу бездіяльності органів держави, що забезпечують реалізацію кримінальної відповідальності. Такий стереотип призводить до появи почуття беззахисності громадян перед можливими злочинними зазіханнями [55, с.246].

Почуття правової беззахисності сприяє зростанню зневіри до інституту покарання та знижує його ефективність у питанні захисту прав і свобод людини від злочинних посягань. Такий стереотип сприяє формуванню соціального несприйняття політики гуманізації вітчизняної системи виконання покарань,

обумовлює прагнення до помсти та підсилення жорсткості кари.

З метою вирішення вказаної проблеми виникає потреба вивчення сутності та функціональних характеристик кари як складової кримінального покарання.

Ряд вчених, серед яких М.А.Беляєв [12], А.А.Піонтковський [199], С.В.Полубинська [203], вважають, що сутністю покарання є кара, яка забезпечується державним примусом за рішенням суду. З цієї точки зору заслуговує на увагу думка С.В.Полубинської, яка пише, що кара є невід'ємною сутністю покарання, яке має певну функцію – не дати можливості засудженому вчинити новий злочин. У такому розумінні кара є передумовою для досягнення такої мети покарання, як запобігання злочинам [203, с.100].

На наш погляд, такий підхід справедливо визначає кару як правовий засіб, що призначений для запобігання вчиненню кримінальних правопорушень. Проте позиція, відповідно до якої сутність кари тотожна сутності кримінального покарання, є помилковою. Поняття покарання як однієї з форм кримінальної відповідальності має більш широке значення, ніж поняття кара. Кара, за своєю сутністю, не спроможна забезпечити ефективне виконання попереджувальної та виховної функції, що стало однією з причин кризового стану пенітенціарної системи СРСР наприкінці 80-х років. Таким чином, кара становить невід'ємну складову покарання, але перебільшення або применшення її значення в ході виконання функцій, що покладені на покарання, є неприпустимою помилкою [55, с.245].

Різноманітність суб'єктивних та об'єктивних ознак скоєного кримінального правопорушення, неоднорідність та відмінність індивідуальних якостей правопорушника обумовлюють необхідність використання державою широкого спектру відповідних заходів та засобів кримінального впливу, у тому числі й кари, що дає змогу ефективно відреагувати на кожен вчинений злочин у залежності від обставин скоєння та особистості злочинця [55, с.245].

У разі, якщо заходи виховного впливу та переконання не є достатніми для досягнення бажаного результату, виникає потреба застосування інших заходів та засобів кримінально-правового впливу, зокрема державного примусу з метою

накладення кари. Розмір накладеної кари повинен відповідати тяжкості вчиненого злочину та бути достатнім для формування у правопорушника почуття можливої відплати у випадку скоєння кримінального правопорушення [55, с.245–246].

За умови, якщо людина вчиняє протиправне діяння з корисливих мотивів, розуміння неприємних наслідків реалізації кари є тією противагою, що за своїм розміром повинна переважати особисту корисливу вигоду від учиненого злочину. Усвідомлення можливості обмеження прав і свобод людини як відплати за вчинення кримінального правопорушення є тим засобом впливу на свідомість, що призначений для запобігання злочинності. Це означає, що кара є невід'ємною складовою покарання, яке означає загрозу настання неприємних наслідків для злочинця, та обов'язковою умовою досягнення мети кримінальної відповідальності [55, с.246].

Отже, відсутність кари є тим чинником, який обумовлює зацікавленість особи у вчиненні кримінально караного діяння з метою задоволення особистих егоїстичних інтересів. У випадку, якщо корисливий мотив злочину переважає страх перед накладенням покарання, виникає мотивація правопорушника на скоєння злочину. Чезаре Беккарія зазначає, що для результативності покарання достатньо, аби зло покарання перевищувало вигоду, яку отримує злочинець від свого злочину. У цей «надлишок зла» повинні входити також неминучість покарання і втрата вигод, що їх могла б отримати людина, якби вона не скоїла злочин [11, с. 124, 156]. Це означає, що заперечення або применшення ролі кари як необхідного правового засобу, що використовується для забезпечення ефективності кримінальної відповідальності, призводить до вибору помилкових підходів у питанні розробки програми реформування інституту покарання в Україні.

Водночас, ототожнення сутності кари та покарання зводить призначення кримінальної відповідальності лише до переживання засудженим неприємних наслідків виконання покарання. Як зазначалося вище, такий підхід суперечить меті кримінального покарання, яка визначена у п.2 ст.50 КК України в розрізі виправлення засуджених та запобігання вчиненню нових злочинів.

На наш погляд, з метою проведення якісних реформ вітчизняної системи покарань та вирішення проблем ефективності виконання функцій, які покладені на кримінальне покарання, необхідно усунути негативний вплив суспільних стереотипів на застосування кримінальних норм.

Вирішення зазначеної проблеми ускладнюється з урахуванням того, що культурно-ціннісні пріоритети, що притаманні українському суспільству в питанні сприйняття інституту покарання, характеризуються наявністю двох протилежних напрямків. Відповідно до першого напрямку, небезпека жорсткого карального ефекту полягає в розповсюдженні насильства та жорстокості. Другий напрямок полягає в тому, що почуття правової беззахисності громадян сприяє соціальному схваленню застосування жорсткої кари та запереченню доцільності політики гуманізації вітчизняної системи виконання покарань.

На наше переконання, з метою вирішення проблеми негативного впливу суспільних стереотипів на кримінальну відповідальність, виникає потреба розробки єдиної концепції розуміння кримінального покарання.

Проте, суперечливість суспільних поглядів щодо системи виконання покарань обумовлена також тим, що стан вивчення сутності та напрямків призначення кримінального покарання в сучасній та класичній науці характеризується виникненням двох протилежних концепцій. Перша концепція визначає кару як сутність, мету покарання та як ефективний засіб, що призначений для виконання всіх функцій кримінальної відповідальності, які визначені у ст. 1 КК України. Друга концепція полягає в повному запереченні кари в ході застосування кримінальних норм. Відповідно до неї, досягнення мети кримінально-правової відповідальності не виправдовує завдання злочинцеві страждань внаслідок накладення покарання.

На наш погляд, обидві концепції є хибними, слідування яким спроможне призвести до зниження ефективності виконання завдань, що покладені на інститут покарання. Ідеалізація кари та політики гуманізації кримінального покарання, одночасно з применшенням ролі каральної складової та політики, що спрямована на пом'якшення кримінальної відповідальності, є помилковими у питанні

розробки єдиного розуміння сутності кримінального покарання, а також напрямків його призначення.

Можна погодитися з Й.С.Ноем, який пише, що покарання – це не тільки примусовий захід, поєднаний з карою та застосований судом до особи, винної у вчиненні злочину, а й захід, який має свої цілі й завдання. Покарання має застосовуватись із метою спеціальної і загальної превенції та виправлення, що передбачає завдання перевиховання засудженої особи [191, с.155]. Така позиція найбільш повно відображає мету та завдання кримінального покарання.

Але недоліком викладеного підходу є відсутність наукових розробок ефективного механізму здійснення превенції та перевиховання людини. Це означає, що питання напрямків призначення кримінального покарання залишається дискусійним та потребує належного наукового вивчення.

З метою вирішення проблеми суспільного несприйняття вітчизняної системи покарань доцільною вбачається розробка критеріїв відповідності цієї системи її основним функціональним параметрам. Аналітичні дослідження в цьому напрямку дозволяють виділити наступні критерії оцінки суспільної цінності інституту покарання :

- ефективність кримінальної відповідальності як правового заходу, що призначений для забезпечення захищеності людини, її прав і свобод, від злочинних посягань;

- відповідність кримінального покарання вимогам справедливості, тяжкості вчиненого злочину з врахуванням пом'якшувальних та обтяжуючих обставин, завданої шкоди та ступеня суспільної небезпеки;

- дієвість покарання в питанні виховного впливу на засуджених, можливості їх соціальної адаптації;

- рівень дотримання прав людини і громадянина в ході виконання кримінального покарання.

Отже, трансформації в культурно-ціннісній сфері життя суспільства призводять до відповідних ревізій домінантних спрямувань його розвитку як цілісної системи. Тим самим викликаються зміни в усіх його підсистемах та

компонентах. Отже, і МРКВ, як, власне, і сам інститут покарання, підлягають реформуванню в плані їхнього узгодження зі змінами в ієрархії суспільно значущих цінностей. Зокрема, посилюється тенденція до гуманізації (приведення до відповідності невід'ємним правам людини) цього інституту та механізму його реалізації, а також зміщення акценту від домінанти каральної функції кримінальної відповідальності до превалювання її відновлювальної та заохочувальної функцій. Як переконує досвід європейських країн, таке реформування зрештою зумовлює підвищення дієвості МРКВ та сприяє його суспільному визнанню (вже навіть завдяки його реституційному компоненту).

2.4. Соціально-політична динаміка як чинник трансформацій інституту покарання та механізму його реалізації

Як уже зазначалося, трансформації в соціально-політичній сфері призводять до радикальних змін у системі ціннісних орієнтирів суспільства, що сприяє, у свою чергу, переосмисленню функцій усіх інститутів цієї сфери. Тож структурно-функціональна специфіка, зокрема інституту покарання, істотно визначається відповідним соціально-політичним контекстом його формування та реалізації.

Наприклад, побудова комунізму, як ідеального суспільства з високим рівнем добробуту громадян, відіграла роль керівної ідеї Комуністичної партії Радянського Союзу (далі – КПРС). Для пропаганди радянської ідеології, спеціальними партійними органами держави проводилася ідеологічно-виховна робота, у ході якої висвітлювалися переваги комуністичного режиму та недоліки «загниваючого капіталізму».

Але наприкінці 80-х років ХХ століття стало зрозуміло, що побудувати ідеальне суспільство з ленінсько-сталінською моделлю правління неможливо. Це призвело до краху ідеї побудови комунізму, для здійснення якої були затрачені колосальні державні ресурси. Занепад комуністичних ідеалів призвів до зневіри людей у правильності обраного напрямку політичного розвитку держави. Тому вихід України зі складу СРСР супроводжувався кризовими явищами в

ідеологічній сфері.

З набуттям незалежності українське суспільство позбулося впливу радянської ідеологічної машини. Це призвело до трансформації суспільних правовідносин і моралі. Для подолання ідеологічної кризи виникла потреба пошуку нових ціннісних пріоритетів. Ліквідація політичної цензури, гласність та свобода слова обумовили можливість пошуку нових культурно-ціннісних орієнтацій.

На нашу думку, у ході формування ієрархії цінностей за часів незалежності визначальну роль відіграла та обставина, що Україна за етнічним корінням та за історичною спадщиною є європейською державою. Результати всеукраїнського соціологічного дослідження, що було проведене в рамках міжнародного проекту «Євробарометр» під егідою Європейської комісії, показують, що українці та європейці мають схоже уявлення про найбільш значущі для себе цінності... Результати опитування продемонстрували, що найбільшою цінністю із запропонованого переліку для респондентів є «мир» (56,6%), «цінність людського життя» (42,7%) та «права людини» (33,3%)... Водночас, щорічні дослідження свідчать про те, що самі європейці відносять до головних цінностей саме «мир» (2014р. – 44%, 2015 р. – 45%), «права людини» (2014-2015 рр. – 40%) та «повагу до людського життя» (2014 р. – 34%, 2015 р. – 35%) [271].

На наше переконання, у демократичній державі ціннісні пріоритети громадян здійснюють визначальний вплив на вибір вектору політичного та духовного розвитку суспільства. Така роль обумовлена рядом факторів, а саме:

- правом народу безпосередньо або за допомогою представницьких органів держави брати участь у формуванні політики держави;
- виборністю органів державної влади та обмеженого терміну їх правління;
- дотриманням права людини на самовизначення;
- свободою слова та гласністю.

Геополітичне положення України зумовлює багатовекторність зовнішньополітичного курсу. Можливими напрямками міжнародного співробітництва є розширення партнерства з США, країнами Європейського

союзу (далі – ЄС) та ін. Прагнення громадян України до дотримання фундаментальних демократичних принципів, підвищення рівня добробуту, слідування європейським соціальним та культурним цінностям призвела до того, що пріоритетним напрямком інтеграційної стратегії України стала її інтеграція в ЄС [53, с. 81–82]. Згідно зі статистичними даними Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), за інтеграцію України в ЄС виступають близько половини (від 46 % до 53 %) українців [209].

На наш погляд, моментом, який означає початок інтеграції України в ЄС, є ухвалення Угоди про партнерство і співпрацю (УПС) між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994 р.

Співпраця з країнами та союзами суверенних держав вимагає адаптації національних систем права та правових інститутів. Тому політичні інтеграційні процеси призводять до необхідності зближення вітчизняної правової системи з правовими системами країн-партнерів. Адаптація інститутів права, у тому числі інституту покарання, означає їх трансформацію у відповідності до обраного політичного вектору.

Суспільні перетворення та політичний курс держави, що спрямований на євроінтеграцію України, призводять до необхідності реформування вітчизняної системи покарань у відповідності до вимог ЄС [57, с.81].

З метою зближення законодавства України та ЄС, 31.10.1995 року Україна набула членства в Раді Європи (далі – РЄ), прийнявши Закон України «Про приєднання до Статуту Ради Європи».

Зі вступом до РЄ Україна взяла на себе зобов'язання щодо підписання та ратифікації ряду міжнародних нормативно-правових актів стосовно співпраці з країнами партнерами та приведення національної системи права у відповідність до європейських стандартів [57, с.82]. Це означає, що з набуттям членства України в РЄ, тенденції розвитку кримінального права ЄС почали визначати пріоритетні напрямки реформування кримінального законодавства України.

Заслуговує на увагу те що ціннісні пріоритети держав-членів ЄС визначають основні засади, на яких будується становлення та розвиток їх систем

права. Це означає, що умовою, яка сприяє вступу України в ЄС, є слідування цінностям Європейського співтовариства.

В одній зі статей проекту Конституції ЄС «Цінності союзу» визначено: Союз ґрунтований на цінностях шани людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права і шанування прав людини, охоплюючи права меншин. Ці цінності є спільними цінностями всіх держав-членів у суспільстві, де панують плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливість, солідарність та рівність між жінками і чоловіками. «Спільні цінності» мають поділяти всі держави-члени. З цього випливає, що порушення «спільних цінностей» із боку будь-якої держави-члена може загрожувати засадам усього ЄС і, як наслідок, ставити під сумнів членство держави-порушника в ЄС [198, с. 110].

Ефективна імплементація спільних цінностей є суттєвим чинником подальших відносин між ЄС і країнами-сусідами [70].

Слідування спільним цінностям стало запорукою єдності та орієнтиром розвитку країн-членів Європейського співтовариства.

Плюралістична демократія, верховенство права і дотримання прав людини – триада принципів, закладених у самобутності тієї спадщини, якій держави-засновниці Ради Європи «підтвердили свою відданість» у преамбулі Статуту згаданої організації [41, с. 1055].

З цих засадничих положень цілком логічно випливає необхідність гуманістичного реформування національних систем виконання покарань у державах, що є членами ЄС або взяли курс на таке членство.

На важливості дотримання прав засуджених акцентують увагу міжнародні організації. Зокрема, Організація Об'єднаних Націй значну увагу приділяє питанням гуманного поводження з усіма, в тому числі тими, які перебувають у місцях позбавлення волі. Вона розробила та ухвалила низку міжнародних нормативних актів щодо захисту і забезпечення прав людини та фундаментальних свобод [291, с. 15].

Отже, провідною парадигмою суспільного розвитку держав-членів ЄС є гуманне ставлення до людини, дотримання верховенства права та слідування

принципам демократії.

З метою дотримання зазначених принципів ЄС обрана політика гуманізації всіх сфер державного управління.

Принцип поваги до прав людини, гуманного поводження із засудженими, внаслідок закріплення в міжнародно-правових актах, став пріоритетним принципом розвитку кримінально-правового законодавства України [57, с.82]. Гуманізація державних інститутів влади стала домінантною парадигмою вітчизняного інституту покарання, оскільки Україна претендує на потенційне членство в ЄС.

Правовою основою обраного напрямку реформування є ряд ратифікованих Верховною Радою України міжнародних правових актів, зокрема «Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини» від 04.11.1950 р., «Конвенція проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання», що набула чинності 26.06.1987 р., «Європейські пенітенціарні правила» від 12.02.1987 р та ін. [57, с.82]

Однією з вимог РЄ в питанні проведення політики гуманізації інституту покарання стало виключення смертної кари як такої, що порушує конституційний принцип невід'ємності права людини на життя, з переліку кримінальних покарань, що визначені в ЗУпКВ.

У «Віденській декларації держав членів РЄ» від 25.06.1993 року визначено загальнообов'язкові вимоги для вступу до РЄ нових держав. Першою такою вимогою є «приведення політичних інститутів та правової системи у відповідність до принципів демократії, верховенства права і поважання прав людини» [29]. Зазначена вимога визначає недопустимість застосування смертної кари, тому що найголовнішим правом людини є право на життя.

Рішенням Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 р. визнано, що смертна кара суперечить Конституції України [220]. З прийняттям Кримінального кодексу від 28.12.2000 р. смертну кару було виключено з переліку покарань. Найсуворішим кримінальним покаранням стало довічне позбавлення волі.

Значення скасування смертної кари полягає в наступному:

– стало підтвердженням готовності слідуванню європейським спільним цінностям, тому виявилось вагомим кроком, спрямованим на зближення законодавства України та ЄС;

– визначило недоліки, які є наслідком невідповідності вітчизняної системи виконання покарань європейським стандартам в питанні тримання осіб в місцях позбавлення волі.

Зі скасуванням смертної кари кількість осіб, які засуджені до довічного позбавлення волі, зростає. Це призвело до перенавантаження установ відбування покарань. У пояснювальній записці народних депутатів Верховної Ради до проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування покарання у виді довічного позбавлення волі зазначено: «Існування такого виду покарання, як довічне позбавлення волі, пов'язано з низкою серйозних проблем. Так, для утримання таких засуджених ще й досі не створено належних умов, а, на відміну від усіх інших видів покарання, довічне позбавлення волі має характерну тільки йому властивість — постійне збільшення кількості засуджених (в середньому 100 осіб на рік)» [206].

Відсутність належних умов утримання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, наводить на очевидне питання щодо відповідності умов перебування в закладах відбування покарань вітчизняної пенітенціарної системи вимогам ЄС.

У доповідях Європейського Комітету із запобігання тортурам (ЄКЗТ) піддано серйозній критиці ряд аспектів у діяльності вітчизняних установ виконання кримінальних покарань. Зокрема, відзначено, що «...погані умови тримання ув'язнених в місцях позбавлення волі, особливо в СІЗО, переповненість місць ув'язнення, безліч інших недоліків, які стосуються харчування ув'язнених, медичного обслуговування, поводження з ними персоналу установ виконання покарань...» [23, с.33].

Виникає питання: чи можливе виправлення засудженого до довічного позбавлення волі або перевиховання особи, засудженої до позбавлення волі, за

умови, якщо в місцях відбування покарань відсутні належні умови тримання осіб?

Як показує практика, відбування покарання в тюрмах приводить не до виправлення засудженого, а навпаки, до його моральної деградації. Занепад норм моралі, набуття свідомих протиправних установок є тими факторами, що сприяють підвищенню рівня насильства в установах виконання покарань.

На нашу думку, зростання рівня насильства в місцях несвободи ставить під загрозу дотримання принципу поваги до прав людини. Гуманне поводження із засудженими, повага до їх прав, є одним зі спільних цінностей країн-членів ЄС. Його порушення становить чинник, який послаблює євроінтеграційні позиції України.

Це означає, що обов'язковою умовою євроінтеграції України є реформування кримінально-виконавчої служби в питанні приведення умов утримання ув'язнених до міжнародних стандартів, які відповідають вимогам, що забезпечують дотримання конституційних прав і свобод людини.

Міжнародні стандарти поводження із засудженими – це прийняті на міжнародному рівні норми, принципи й рекомендації в галузі виконання покарань і діяльності органів та установ виконання покарань. Безсумнівно, головним із стандартів слід назвати Мінімальні стандартні правила поводження із в'язнями, прийняті ООН у 1957 р., на підставі яких у подальшому була розроблена ціла низка міжнародних документів універсального характеру, що регулюють або порядок і умови виконання окремих видів покарань, або виконання покарань стосовно окремих категорій засуджених, або діяльність органів та установ виконання покарань чи осіб, які мають відношення до процесу виконання й відбування покарань [138, с. 64 – 65].

Впровадження в Україні міжнародних стандартів щодо дотримання прав людини в місцях позбавлення волі та правил поводження з ув'язненими спрямоване не лише на забезпечення гідних умов проживання в ході фактичного відбування кримінального покарання, а й на соціальну адаптацію злочинця. Таким чином, політика ЄС в питанні застосування покарань означає, що держава не лише застосовує покарання до особи, яка скоїла злочин, а й за допомогою заходів

профілактично-виховного впливу прагне виправити його.

На наш погляд, така кримінально-правова політика є цілком виправданою з точки зору розуміння людини, її прав та свобод як найвищої цінності.

З іншого боку, скасування смертної кари також призвело до суспільного нерозуміння частиною населення інноваційних заходів, спрямованих на здійснення політики пом'якшення кримінальної відповідальності.

Дані опитування Соціологічної групи «Рейтинг» свідчать про те, що 38 % громадян України підтримують ідею відновлення смертної кари [151]. Прихильники примусового позбавлення життя аргументують свою позицію тим, що застосування смертної кари є ефективним видом покарання для попередження та протидії вчиненню тяжких та особливо тяжких злочинів, зокрема таких, що посягають на життя громадян. У такому розумінні страх перед примусовим позбавленням життя, як відплати за вчинений злочин, відіграє роль стримуючого фактора щодо злочинності [57, с.84].

На наше переконання, соціальне схвалення примусового позбавлення життя означає, що репресивно-каральна парадигма інституту покарання СРСР призвела до спотвореного розуміння сутності та напрямків призначення кримінально-правової відповідальності як інструменту кари та утиску людини.

Таке сприйняття системи покарань сприяє тому, що політика гуманізації кримінального покарання зустрічає серйозний спротив у суспільстві. Злочинність є шкідливим, суспільно-небезпечним явищем, що завдає великої шкоди суспільним інтересам. Тому суспільство зацікавлене в протидії злочинності. Але викривлене соціальне сприйняття інституту покарання та заходів, що можуть бути ефективними в боротьбі з протиправними діяннями, призводить до розуміння того, що єдиним ефективним заходом боротьби зі злочинністю є жорстка кара, ефективність якої прямо пропорційно залежить від її розміру.

Це означає, що українському суспільству притаманне спотворене розуміння політики пом'якшення кримінальної відповідальності, яке обумовлене історично сформованими суспільними ціннісними орієнтирами, що ґрунтуються на насильстві, культурі сили та сприяють соціальному запереченню тих реформ, що

необхідні для приведення вітчизняної системи виконання покарань у відповідність до стандартів ЄС.

Отже, соціально-політична динаміка, яка мала вираження у виході України зі складу СРСР та її інтеграції в ЄС, визначила соціальні чиники, що обумовлюють виникнення проблем у ході реформування вітчизняного покарання відповідно до обраного напрямку політичного розвитку.

Система покарань СРСР та механізм її реалізації будувалися на насильстві та відігравали роль правового заходу, що був призначений для підтримки тогочасного тоталітарного режиму. Відсутність належного правового захисту громадян СРСР обумовлена поглядом на права і свободи, місце людини в суспільстві, що був нав'язаний радянському народу КПРС. Доктрина комунізму визначала спільність культурних та правових цінностей усіх членів суспільства. Радянські громадяни мали спільну ідеологію, спільну мету – побудову комунізму, спільний політичний світогляд, спільну колективну власність та ін. Орієнтація на спільність соціальних цінностей громадян обумовила нівелювання індивідуальності людини, її прав та свобод. Це призвело до того, що пріоритетними завданнями радянського кримінального законодавства став захист державних та суспільних цінностей, а права людини і громадянина стали похідними від інтересів держави.

У такому разі злочинець, який вчинив кримінальне правопорушення, посягнув на суспільні інтереси, втрачав підтримку суспільства, його індивідуальні права і свободи залишалися незахищеними та такими, що не становили найвищої соціальної цінності. Наслідком такого розуміння місця людини в суспільстві стало становлення суспільної моралі, відповідно до якої злочинець заслуговує лише на покарання та ізоляцію від суспільства. Це призвело до формування типу мислення посадових осіб спеціальних органів держави, відповідно до якого людина, що вчинила злочин, є потенційним злочинцем. У такому випадку на особу, що притягується до кримінальної відповідальності, довічно накладається клеймо «раніше судимий». Права людини, яка одного разу визнана судом винною у вчиненні злочину, залишаються обмеженими протягом усього її подальшого

життя. Такий тип розуміння будувався на зневажанні прав і свобод громадян, усвідомленні держави виключно як карального інституту [57, с.85].

Для реалізації кримінально-правової політики, яка мала виражено каральну спрямованість та не заперечувала можливість порушення прав і свобод людини і громадянина, також була задіяна відповідна система установ виконання покарань. Перебування засуджених у місцях позбавлення волі, у яких відсутні відповідні умови утримання, зводило нанівець ефективність виховної функції покарання [57, с.85].

Водночас, політика гуманізації кримінального покарання, яка передбачає повагу до прав людини і громадянина, за своєю сутністю є протилежною репресивно-каральній парадигмі інституту покарання за часів СРСР. Така політика визначає людину, її права та свободи як найвищі правові цінності, а державу – як політичну організацію влади, що покликана служити людині. Європейська карна система, водночас із застосуванням покарання, спрямована на створення для ув'язненого необхідних для виправлення умов, повагу до особи засудженого, тоді як вітчизняна кримінально-виконавча система націлена виключно на застосування неприємних наслідків кримінального покарання [70, с.85].

З метою реформи закладів виконання покарань та приведення їх у відповідність до вимог ЄС Указом Президента України 08.11.2012 року за № 631/2012 була схвалена «Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України». У даній Концепції, зокрема, вказується, що існуюча система виконання кримінальних покарань та попереднього ув'язнення, побудована ще за радянських часів, не відповідає сучасному рівню соціально-економічного розвитку суспільства та принципам гуманізму і поваги до прав і свобод людини у процесі виконання покарань.

Реалізація Концепції має забезпечити:

- 1) приведення умов тримання засуджених у відповідність до європейських стандартів та запровадження процедури досудової пробації;
- 2) створення:

- системи надання засудженим медичної допомоги належної якості;
  - механізму соціальної реабілітації засуджених та повернення їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві;
  - умов для залучення засуджених до праці та відшкодування ними збитків, завданих злочином, та виконання інших майнових зобов'язань;
  - служби пробації;
- 3) формування кадрової політики відповідно до Європейських пенітенціарних правил [257].

З метою адаптації вітчизняного законодавства до вимог ЄС у питанні забезпечення захисту прав засудженого в місцях позбавлення волі, 08.04.2014 року прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів». Нововведення цього закону призначені для пом'якшення правового статусу арештованих осіб, розширення прав засуджених та введення додаткових гарантій їх дотримання.

16.09.2014 року Верховна Рада України ратифікувала «Угоду про асоціацію з ЄС», у ст.6 якої передбачено проведення діалогу між Україною та країнами ЄС з питань проведення реформ у сфері забезпечення верховенства права, поваги до прав людини і основоположних свобод, у тому числі в ході реформування правоохоронних органів [57, с.85].

Політика гуманізації інституту покарання вносить корективи в діяльність судової гілки влади, сприяє тому, що призначення судом кримінального покарання у вигляді позбавлення волі можливе лише у виняткових випадках, з урахуванням тяжкості вчиненого злочину або в разі, якщо застосування більш м'якого покарання не є достатнім для досягнення мети кримінально-правової відповідальності.

У п.2 постанови пленуму Верховного суду «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24.10.2003р. №7 зазначено, що «коли санкція закону, за яким особу визнано винною, нарівні з позбавленням волі на певний строк передбачає більш м'які види покарання, при винесенні вироку

потрібно обговорювати питання про призначення покарання, не пов'язаного з позбавленням волі. У разі обрання покарання у виді позбавлення волі це рішення повинно бути вмотивовано у вирокі» [205, с.15].

Це призвело до того, що в Україні сформувалася тенденція до зменшення кількості обвинувальних вироків, у яких застосовується покарання у вигляді позбавлення волі. Так, за даними судової статистики, у 2003 р. позбавлення волі застосовано до 60,9 тис. осіб, або 30,3 %, засуджених; у 2013 р. до 30,5 тис. осіб, у 2014 р. до 20,9 тис. осіб, у 2016 р. тюремне ув'язнення призначено 16,1 тис. особам, або 21,2 %, від загальної кількості засуджених [4]. Таким чином, число осіб, до яких було застосовано покарання у вигляді позбавлення волі, зменшується з кожним роком. З 2013 по 2016 рр. кількість засуджених до найсуворішого кримінального покарання, зменшилася на 44,8 тис. осіб, або майже на 73,6%.

Скорочення кількості вироків суду, у яких обрано покарання у вигляді позбавлення волі, закономірно призводить до необхідності розширення переліку альтернативних видів покарання. Такі види кримінальних покарань мають наступні переваги:

- усувають негативні наслідки відбування покарань у вигляді позбавлення волі в питанні моральної деградації засудженого, набуття злочинного досвіду та ін.;
- забезпечують мінімальне обмеження прав і свобод злочинця в ході виконання обвинувального вироку суду;
- надають порівняно більше можливості для соціальної адаптації, тому що засуджена особа не втрачає зв'язку з соціальним середовищем;
- призводять до мінімізації бюджетних витрат на утримання ув'язнених у місцях позбавлення волі.

Переваги альтернативних видів покарань призвели до розширення сфери їх застосування в країнах ЄС. Пріоритетність покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, проголошена в ряді міжнародних документів. Зокрема, в п. 1 Резолюції РЄ №76 (10) від 09.03.1976 р. «Про деякі міри покарання, альтернативні

позбавленню волі» рекомендовано країнам-учасникам проаналізувати своє законодавство з метою усунення юридичних перешкод впровадженню заходів покарання, альтернативних ув'язненню. У п.2 тієї ж Резолюції міститься рекомендація посилити зусилля для розвитку існуючих альтернатив [218].

Закон України «Про пробацію», що був прийнятий Верховною Радою 05.02.2015 року за № 160- VIII, є наслідком ратифікації угоди між Україною та ЄС. Пробація успішно пройшла впровадження та становить невід'ємний елемент системи кримінальної юстиції багатьох країн світу, у тому числі держав-членів ЄС. Тому, прийняття ЗУ «Про пробацію» є черговим кроком, спрямованим на адаптацію системи виконання покарань України і кримінального законодавства ЄС.

Але, як зазначалося вище, виконання завдань пробації зіштовхнулося з рядом проблем, що викликані відсутністю налагодженого механізму здійснення покарань, не пов'язаних із позбавленням волі.

У зв'язку з тим, що в Україні не створена служба пробації, функції пробації виконує кримінально-виконавча інспекція, яка за своїми функціями та методами роботи суттєво відрізняється від спеціальних служб у країнах ЄС, що забезпечують реалізацію альтернативних видів покарань, та таких, що передбачають звільнення засудженого від покарання за умови його повного виправлення. Це означає, що кримінально-виконавча система, яка перейшла у «спадок» від СРСР, виявилася непридатною для впровадження системи покарань, яка відповідає стандартам ЄС.

На вирішення проблем вітчизняної пенітенціарної системи 08.12.2010 р. Указом Президента України схвалено «Концепцію державної політики у сфері реформування державної кримінально-виконавчої служби України», у якій зазначено, що «однією з найгостріших проблем Державної кримінально-виконавчої служби України є перевантаженість установ виконання покарань та слідчих ізоляторів. Зазначена проблема обумовлена низкою чинників, серед яких основними є: нерозвиненість механізму застосування системи запобіжних заходів, альтернативних триманню під вартою, низький рівень роботи кримінально-

виконавчої інспекції, а отже, неефективність покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, і, як наслідок, поширеність практики надання судами переваги покаранням у виді позбавлення волі» [257].

Значні відмінності репресивно-каральної парадигми системи виконання покарань СРСР та інституту покарання, який відповідає вимогам ЄС, обумовили проблемний перехід від одних орієнтирів розвитку кримінального законодавства до інших. Орієнтація на репресію та політика гуманізації кримінальної відповідальності являють собою два протилежних спрямування. Зміна одного орієнтира на протилежний визначає потребу гнучкого переходу від однієї протилежності до іншої, тому неминуче призводить до виникнення проблем в діяльності кримінально-виконавчої служби України [57, с.86].

Це означає, що розуміння кримінального покарання, яке сформувалося в умовах тоталітарного режиму, та стан радянської системи відбування покарань є тими чинниками, які відіграють роль гальма в ході реформ інституту покарання [57, с.86].

Негативні стереотипи суспільного сприйняття кримінально-правової відповідальності формувалися на теренах СРСР протягом десятиліть, тому для їх викорінення потрібен достатньо тривалий час [57, с.86].

Отже, причинами виникнення проблем у ході реформування кримінального законодавства, з метою приведення його у відповідність до стандартів ЄС, є не лише недоліки нормативно-правової основи системи покарань, незадовільні умови тримання засуджених в місцях неволі, а й низький рівень правової свідомості та культури.

Водночас, європейська інтеграція України актуалізує необхідність проведення реформ інституту покарання та механізму його реалізації, визначає недоліки та проблемні питання кримінального права, усунення яких є необхідною умовою вступу України до ЄС [57, с.86].

Загалом же, соціально-політична динаміка сучасної України в руслі євроінтеграційних процесів є вагомим онтологічним чинником реформування інституту покарання та механізму його реалізації. Оскільки головним вектором

спрямування цієї динаміки є перехід до пріоритету самоорганізаційної моделі суспільно-політичних відносин перед адміністративно-командною моделлю, правопорядок перестає бути завданням виключно відповідних державних органів, стаючи завданням усього суспільства. У цьому плані потребується розроблення державної програми заохочення громадян до співпраці з органами правопорядку, програми захисту свідків, служби пробації, чіткої системи відшкодування заподіяних матеріальних та моральних збитків, забезпечення соціальної адаптації осіб, що відбули покарання, та здійснення низки інших реформаційних заходів.

Низька ефективність кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства, яке Україна отримала у «спадок» від колишнього СРСР, у питанні виконання завдань, які за часів Радянського Союзу виконувала жорстка кара, становить чинник, який обумовлює занепад інституту покарання.

Тому, на наше переконання, окремого дослідження потребує проблема реформування МРКВ в Україні в контексті сучасних євроінтеграційних процесів, чому буде присвячено наступний розділ дисертації.

Висновки до розділу 2

1. Структурно-функціональний аналіз механізму реалізації кримінальної відповідальності є методологічною основою дослідження його дієвості та визначення критеріальних показників останньої. До таких показників можна віднести:

а) міру взаємної відповідності та функціональної злагоженості складових цього механізму;

б) міру сприяння наявної системної організації МРКВ виконанню охоронної, регулятивної, каральної, відновлювальної, запобіжної та заохочувальної функцій кримінальної відповідальності;

в) динаміку розкриття злочинів (при цьому позитивний чи негативний характер цієї динаміки свідчатиме, відповідно, про зниження чи підвищення

індексу ефективності МРКВ).

2. Оцінка дієвості МРКВ істотно залежить від визначення необхідних умов настання кримінальної відповідальності. Такі умови не повинні обмежуватися фактичним розкриттям злочину та наявністю достатньої доказової бази для встановлення істини по справі, але й мають передбачати доведення вини суб'єкта злочину, здійснення карних санкцій та відновлення соціальної справедливості.

3. У той час, як основним об'єктивним компонентом у системі МРКВ є норми кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права (як нормативні основи організації та функціонування цього механізму), визначальним суб'єктивним його компонентом є правосвідомість (як самих суб'єктів, так і об'єктів застосування МРКВ), від базових орієнтирів якої істотно залежить характер, ступінь, спрямованість та ефективність реалізації кримінальної відповідальності на усіх її рівнях. Така роль правосвідомості простежується як у випадку ретроспективної відповідальності, так і в разі її перспективної форми.

4. Ціннісні основи правосвідомості (як індивідуальної, так і суспільної) та ступінь визнання нею пріоритетності самого права як суспільно-регулятивної цінності залежить, з одного боку, від специфіки соціокультурних умов її становлення та функціонування, а з іншої – від дієвості сформованої у цих умовах системи правового регулювання, одним з основних компонентів якої є МРКВ. Адже в разі відсутності належної кількісної міри регулятивного потенціалу такої системи відчутно гальмуються процеси якісного визначення позитивних орієнтирів правосвідомості та стрімко нівелюється значущість права в суспільних відносинах (що призводить, врешті-решт, до поширення правового нігілізму).

5. Динамічні зміни характеру й структури суспільних відносин стимулюють перманентне переосмислення змісту самої ідеї справедливості і, відповідно, критеріїв справедливості покарання зокрема. Тож оцінка адекватності МРКВ має здійснюватися з урахуванням таких змін. При цьому, однак, нерідко доводиться стикатися з інерційним спротивом укорінених установок консервативних форм правосвідомості. Зокрема, у сучасній Україні досить поширеним є суспільне

несприйняття ряду демократичних реформ інституту покарання, зумовлене тривалим культом силової диктатури в межах суто репресивної системи організації цього інституту в СРСР.

6. Трансформації в культурно-ціннісній сфері життя суспільства призводять до відповідних ревізій домінантних спрямувань його розвитку як цілісної системи. Тим самим викликаються зміни в усіх його підсистемах та компонентах. Отже, і МРКВ, як, власне, і сам інститут покарання, підлягають реформуванню в плані їхнього узгодження зі змінами в ієрархії суспільнозначущих цінностей. Зокрема, посилюється тенденція до гуманізації (приведення до відповідності невід'ємним правам людини) цього інституту та механізму його реалізації, а також зміщення акценту від домінанти каральної функції кримінальної відповідальності до превалювання її відновлювальної та заохочувальної функцій. Як переконує досвід європейських країн, таке реформування зрештою зумовлює підвищення дієвості МРКВ та сприяє його суспільному визнанню (вже навіть завдяки його реституційному компоненту).

7. Соціально-політична динаміка сучасної України в руслі євроінтеграційних процесів є вагомим онтологічним чинником реформування інституту покарання та механізму його реалізації. Оскільки головним вектором спрямування цієї динаміки є перехід до пріоритету самоорганізаційної моделі суспільно-політичних відносин перед адміністративно-командною моделлю, правопорядок перестає бути завданням виключно відповідних державних органів, стаючи завданням усього суспільства. У цьому плані необхідне розроблення державної програми заохочення громадян до співпраці з органами правопорядку, програми захисту свідків, служби пробації, чіткої системи відшкодування заподіяних матеріальних та моральних збитків, забезпечення соціальної адаптації осіб, що відбули покарання, та здійснення низки інших реформаційних заходів.

РОЗДІЛ 3.

РЕФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

3.1. Внутрішні та зовнішні чинники інноваційних змін у національній системі покарань

Умовами збалансованого функціонування будь-якого системного утворення є взаємоузгодженість його власних компонентів та органічне «вписування» цього утворення в його зовнішнє оточення. Тож, коли йдеться про виявлення чинників реформування вітчизняного МРКВ на сучасному етапі, то їх, вочевидь, варто пов'язувати передусім із порушенням згаданих умов.

Система кримінальних покарань функціонує в тісному взаємозв'язку з процесами та явищами, що відбуваються у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Тому інститут покарання та механізм його реалізації зазнає впливу чинників, які визначають спрямування суспільних перетворень у політичному, економічному, соціальному та духовному просторі.

Суспільні перетворення, що викликають необхідність внесення змін до системи покарань, є зовнішніми чинниками оптимізації інституту покарання.

До зовнішніх чинників слід віднести:

- соціокультурні;
- економічні;
- політичні;
- ідеологічні.

Від зовнішніх чинників реформування системи покарань залежить, який результат застосування кримінальної відповідальності буде схвалений суспільством та державою. Тому зовнішні фактори є визначальними в питанні вибору стратегії розвитку інституту покарання. Внутрішні фактори – це недоліки чинної системи покарань, усунення яких є необхідним для досягнення бажаного

результату реалізації кримінальної відповідальності.

Під групою внутрішніх факторів інноваційних змін інституту покарання, в умовах політики євроінтеграції України ми розуміємо:

- низьку ефективність окремих видів покарань у плані виправлення злочинців та запобігання злочинності;
- високий ризик порушення прав людини і громадянина (вчинення злочинів проти засуджених, тримання в'язнів у нелюдських умовах у місцях неволі і т.д.) в процесі виконання покарань у вигляді позбавлення волі;
- необхідність розробки та впровадження нових видів покарань, що дадуть змогу проводити ефективну кримінально-правову політику держави.

Вплив соціокультурних факторів на трансформації системи кримінальних покарань обумовлений тим, що інститут покарання являє собою суспільне явище, його становлення, розвиток та функціонування відбуваються в певних соціокультурних умовах. Кожна сфера життєдіяльності суспільства потребує соціального регулювання суспільних відносин. Роль соціальних регуляторів відіграють загальновизнані правила поведінки людини в суспільстві. Цілком справедливо О.Ф.Скакун пише, що соціальні норми – це правила поведінки загального характеру, які відображають потребу суспільного життя та забезпечуються різними засобами соціального впливу [227, с.275].

Соціокультурними чинниками ревізій національної системи покарань є:

- інтелектуальний та духовний розвиток суспільства;
- культурно-ціннісні орієнтації суспільства;
- «інвентаризація» цінностей української правової ментальності, що почалася з часу виходу України зі складу СРСР;
- характерні риси українського правового менталітету;
- суспільні стереотипи негативного сприйняття інституту покарання та механізму його реалізації;
- розвиток вітчизняного та міжнародного права;
- зміни соціального і правового устрою суспільства;
- науково-технічний прогрес;

– динаміка та структура злочинності.

Соціальні (загальнолюдські) норми утворюють цілісну систему. Норми права є підсистемою системи соціальних норм. Тому еволюція норм права відбувається в тісному взаємозв'язку з еволюцією всієї системи загальнолюдських норм. Загальнолюдські норми мають вираження в нормах права, і навпаки, правові норми накладають відбиток на зміст соціальних норм. Це означає, що соціальні норми відіграють визначальну роль у створенні та еволюції норм права, що забезпечують правове регулювання кримінальних покарань.

Правила поведінки загального характеру є регуляторами поведінки людини, тому визначають характер та напрямок соціальної взаємодії у всіх сферах людської діяльності. Загальновідомо, що деструктивна поведінка може звести нанівець діяльність будь-якого інституту права. Поведінковий елемент являє собою фундаментальний фактор становлення, функціонування та ефективності інститутів кримінального права. Тому вітчизняна система кримінальних покарань формується під впливом культурних, релігійних та інших соціальних норм, що встановилися в суспільстві. Зміни в системі соціальних норм неминуче мають наслідком трансформації діючого інституту покарання.

Одним із визначальних факторів виникнення та становлення системи соціальних норм є рівень морального та розумового розвитку суспільства. З плином часу діяльність людини призводить до накопичення знань, професійних навичок та досвіду у всіх сферах суспільного життя. Розвиток суспільства приводить до переоцінки суспільних цінностей, відходу від застарілих та слідування новим ціннісним пріоритетам, в тому числі в питанні охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку й безпеки, конституційного устрою держави від злочинних посягань.

Переорієнтація суспільства на нові ціннісні орієнтації має наслідком переосмислення сутності інституту покарання, напрямків його призначення та ефективності кримінально-правових заходів, що застосовуються з метою реалізації кримінальної відповідальності.

У разі, якщо інститут покарання не відповідає системі загальнолюдських

цінностей, у суспільстві виникає невдоволення чинною системою кримінальних покарань. На наш погляд, невідповідність суспільних уявлень щодо корисності покарання і фактичних результатів його застосування являє собою ознаку недосконалості вітчизняної системи покарань. Тому суспільне незадоволення інститутом покарання призводить до розробки, впровадження нових та скасування чинних видів кримінальних покарань.

Так, наприклад, саме з таких причин ще за часів Київської Русі був скасований такий вид покарання, як кровна помста, у Російській імперії тілесні покарання були замінені на одиночне ув'язнення та карцер. Врешті-решт культурний розвиток сучасного суспільства призвів до осуду примусового позбавлення життя та, як наслідок, скасування смертної кари.

Отже, як уже демонструвалося в підрозділі 2.3, ціннісні пріоритети в суспільстві відіграють роль фактора, що визначає напрям трансформацій системи покарань. Цілком слушно Д.Г.Тальберг зазначив, що покарання завжди було показником морального та духовного розвитку суспільства. Грубість суспільних поглядів, низький рівень розумового й морального розвитку суспільства, застій думки, пригнічення особистості й особистої волі породжує жорстоку систему покарань [265, с.82].

У соціальній філософії суспільний розвиток означає безперервний процес істотних, необхідних і незворотних суспільних змін, які мають визначатися внутрішніми законами розвитку історичного процесу [259]. При цьому безперервність, необхідність та незворотність суспільних змін, що відбуваються в ході розвитку суспільства, становить фундамент, який забезпечує постійний процес ревізій інституту покарання. Динаміка розвитку суспільства обумовлює динаміку трансформацій системи покарань. Це означає, що моральний та духовний розвиток людини відіграє роль «локомотиву» в розвитку інституту покарання.

Наслідком розумового й духовного піднесення сучасного українського суспільства стало суспільне несприйняття жорсткої репресивно-каральної парадигми системи покарань СРСР та свідомий вибір політики гуманізації

інститутів кримінального права. Суспільний прогрес на теренах сучасної України призвів до руйнування комуністичної ідеології, краху старої та становлення нової системи цінностей. «Інвентаризація» суспільних цінностей призвела до зміни пріоритетних напрямків розвитку національної системи покарань.

Заслуговує на увагу те, що основним завданням кримінального покарання залишається запобігання злочинності та виправлення злочинців. Покарання посідає центральне місце в системі економічних, правових, соціальних, політичних та інших заходів, спрямованих на захист суспільних інтересів від протиправних посягань. Висока ефективність кримінального покарання становить фундамент високої ефективності всього комплексу заходів, спрямованих на боротьбу зі злочинністю. Тому зростання рівня злочинності вказує на потребу вдосконалення діючої системи покарань, а динаміка злочинності є визначальним фактором ревізій інституту покарання.

Досягнення НТП призвели до значного зростання комунікативних можливостей громадян, виникнення, розширення та постійного вдосконалення єдиної Інтернет-мережі. Широкий інформаційний простір отримала журналістика. Підвищення інтенсивності обміну інформацією призводить до становлення такого виду свідомості, яку, за своїми ознаками, можливо назвати світовою правовою свідомістю. Розвиток мережі Інтернет розширює можливості людини для вільного висловлювання власних поглядів та переконань. Винаходи науки й техніки відіграють роль генератора змін тих факторів, які впливають на рівень життя країн світу. У сучасному світі спроможність людини знаходити однодумців, які мають схожі проблеми, ідеї та погляди та живуть в різних місцях світу, постійно покращується. На зміну роз'єднаності соціальних прошарків населення, їх розмежованості за расовими ознаками, політичними, релігійними та іншими переконаннями поступово приходить об'єднання за спільністю інтересів та поглядів. Це призводить до того, що будь-які порушення прав людини в ході виконання кримінальних покарань, а також недоліки чинного інституту покарання мають широке висвітлення в ЗМІ, зокрема, на інформаційних сайтах інтернет-мережі, кількість користувачів якої постійно збільшується з року в рік. Наслідком

цього є посилення впливу міжнародних правозахисних організацій, що покликані сприяти дотриманню прав і свобод громадян, на формування правових систем країн світу. Діяльність правозахисних організацій підкріплена низкою міжнародних нормативно-правових актів. Так, у розділі I конвенції Ради Європи «Про захист прав людини і основоположних свобод» від 11.04.1950 р.н, яка ратифікована Україною 17.07.1997 р.н., визначені основоположні права людини [101]. Функції міжнародних правозахисних організацій мають вираження в посиленні контролю за дотриманням прав і свобод людини і застосування заходів щодо припинення дій, які позбавляють особу прав і свобод, порушення яких є недопустимим відповідно до норм міжнародного права та Конституції України.

Вплив міжнародних правозахисних організацій підсилює спрямованість кримінально-правової політики держави в напрямку гуманізації кримінальної відповідальності. Широке висвітлення недоліків діючого інституту покарання в ЗМІ призводить до потреби усунення висвітлених недоліків вітчизняної системи покарань і, як наслідок, її ревізій.

Вагомим є вплив сучасних морально-нормативних трансформацій на перетворення національної системи покарань. Як зазначалося вище, характерною ознакою українського правового менталітету є виражена емоційність. Емоційність сприяє переважно почуттєвому сприйняттю правової реальності. Це призводить до того, що людина в процесі кримінальних правовідносин керується переважно мораллю, а не правом.

Ми погоджуємося з І.М.Євхутич, яка пише, що закони правової держави втілюють у собі вищі моральні вимоги суспільства [62, с.92]. На наш погляд, невідповідність вітчизняного інституту покарання моральним настановам є наслідком недосконалості системи покарань та фактором її ревізій.

Як зазначалося вище, морально-ціннісні орієнтації сучасного українського суспільства характеризуються вираженим дуалізмом. З одного боку, високий ріст злочинності породжує суспільний попит на застосування жорстких кримінальних покарань. З іншого боку, суспільний осуд насильства й жорстокості в місцях неволі ставить під сумнів доцільність жорсткої каральної діяльності органів

держави.

На наш погляд, протилежність суспільних поглядів на вітчизняну систему покарань обумовлена тим, що громадянам притаманний різний рівень морального та розумового розвитку, правової свідомості та культури. Створення умов для всебічного розвитку людини в соціумі є фактором зниження рівня злочинності, вибору політики гуманізації кримінальної відповідальності; водночас розумова та духовна деградація має наслідком криміналізацію всіх сфер життєдіяльності людини та суспільне схвалення жорсткої каральної парадигми вітчизняної кримінально-виконавчої системи. Невідповідність інституту покарання моральним вимогам призводить до критики окремих видів покарань у ЗМІ, у наукових працях вчених, на побутовому рівні та рівні всіх шаблів державної влади, політичних партій, організацій та рухів. Висвітлення недоліків чинного інституту покарання, у кінцевому результаті, призводить до розробки, впровадження нових та скасування діючих кримінальних покарань.

Розуміння сутності інституту покарання, його функцій та ролі в суспільстві значною мірою залежить від правового менталітету. Як зазначалося вище, однією з характерних рис українського правового менталітету є розуміння кримінального покарання як інструмента насильства, що призначений для задоволення інтересів владної верхівки держави, підтримання державної влади шляхом придушення вільнодумства та масових порушень прав людини.

Таке усвідомлення покарання має наслідком формування деструктивної поведінки учасників кримінально-правових відносин, яка, як зазначалося вище, є фактором виникнення проблем реалізації кримінальної відповідальності. Тому метою та неодмінною ознакою проведення ефективних реформ вітчизняної системи покарань є усунення негативного впливу суспільних стереотипів на застосування кримінально-правових норм. Стереотипи негативного сприйняття вітчизняного інституту покарання стали наслідком застосування системи покарань, що базувалася на соціальній нерівності та численних порушеннях прав людини.

На наше переконання, з метою вирішення проблеми негативного

суспільного сприйняття кримінальних покарань, потрібно усунути першопричину спотвореного розуміння сутності та напрямків призначення інституту покарання. З цією метою призначення та виконання покарання повинно будуватися виключно з дотриманням принципів рівності людини перед законом та справедливості. Надання привілеїв у ході застосування покарання у зв'язку з різним рівнем соціального статусу, матеріального добробуту, а також за гендерними, національними, расовими, релігійними та іншими ознаками є недопустимим. Пріоритетним напрямом кримінально-правової політики України має бути захист прав і свобод людини. Досягнення зазначеної мети можливе лише за умови високої ефективності кримінальної відповідальності.

Низька ефективність кримінальних покарань у питанні запобігання злочинності та виправлення правопорушників підсилює суспільне невдоволення діючою системою покарань та є чинником проблем ефективності функціонування кримінально-виконавчої системи.

У свою чергу, проблеми дієвості інституту покарання та механізму його реалізації призводять до необхідності внесення змін до національної системи покарань.

Аналіз стану ефективності системи покарань у розрізі виконання виховної та попереджувальної функцій кримінальної відповідальності в наукових працях вчених призвів до критики таких видів покарань, як позбавлення волі та довічне позбавлення волі. А.А. Сошко пише, що найбільш розповсюджена форма покарання за злочин – тюремне ув'язнення, – не виконує свого призначення, бо не сприяє виправленню злочинців. Навпаки, ефект у абсолютній більшості випадків цілком протилежний бажаному: тюрма деморалізує і розбещує тих, хто відбуває у ній покарання [239]. Відсутність дієвого механізму виправлення злочинця в місцях неволі зводить нанівець ефективність покарань у питанні виправлення злочинців. Процес перевиховання засуджених ускладнюється жахливими умовами їх тримання в місцях неволі.

Як зазначалося вище, перебування засуджених у жахливих умовах є порушенням принципу поваги до прав людини і громадянина, що є недопустимим

з огляду політики європейської інтеграції України. Тому вагомим чинником ревізій системи покарань є невідповідність умов утримання засуджених у місцях позбавлення волі стандартам ЄС. У тексті концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України зазначено, що «також уваги потребує той факт, що існуюча система виконання кримінальних покарань та попереднього ув'язнення не повною мірою відповідає принципам гуманізму і поваги до прав і свобод людини. Умови тримання засуджених та осіб, узятих під варту, потребують приведення у відповідність з європейськими стандартами» [221].

На наш погляд, обставиною, яка сприяє порушенню принципу поваги до прав і свобод людини і громадянина, створює сприятливі умови для вчинення корупційних дій та інших злочинів у сфері службової діяльності персоналом УВП України, є закритість кримінально-виконавчих установ. Обмежений доступ до місць позбавлення волі обумовлює можливість приховування фактів перевищення службових повноважень, зловживання службовими повноваженнями персоналом кримінально-виконавчої системи та жорстокого поводження з засудженими в УВП. Тому закритість місць неволі є чинником, що призводить до необхідності зменшення кількості покарань у виді позбавлення волі, довічного позбавлення волі та розробки покарань не пов'язаних із позбавленням волі.

Таким чином, до доміантних зовнішніх чинників реформування національного інституту кримінальної відповідальності та механізму її реалізації слід віднести ті радикальні соціально-економічні, політико-правові та культурно-ідеологічні зміни в Україні, що були спричинені її виходом зі складу СРСР та обрання курсу на євроінтеграцію. Внутрішні ж чинники такого реформування пов'язані здебільшого з економічною невиправданістю ряду компонентів вітчизняної карної системи та їх низькою ефективністю в плані реалізації виховної, охоронної, відшкодувальної та запобіжної функцій кримінальної відповідальності.

В.Т.Маляренко та І.А.Войтюк вказують, що «покарання у виді позбавлення волі лягає важким тягарем як на самого злочинця та його сім'ю, на державу і її бюджет, оскільки перебування значної кількості засуджених у місцях позбавлення

волі вимагає великого фінансування, нарешті, не сприяє виправленню і перевихованню злочинців. Замість того, щоб запобігати злочину, система, навпаки, нерідко сприяє цьому, вона швидше роз'ятрює, ніж лікує рани. Утримання засуджених у місцях позбавлення волі обходиться будь-якій державі дуже дорого. У зв'язку з цим обмежуються у фінансуванні інші сфери суспільного життя. Отже, науковці наголошують на застосуванні до засуджених видів покарань, альтернативних до позбавлення волі» [149, с. 18].

Викладена позиція містить справедливий натяк на те, що покарання у виді позбавлення волі та довічного позбавлення волі є не виправданими з економічної точки зору, а також на значимість економічних чинників трансформацій системи кримінальних покарань.

На нашу думку, до економічних факторів ревізій інституту покарання слід віднести:

- економічний стан держави;
- рівень фінансового забезпечення органів та установ виконання покарань.

Високий рівень економічного розвитку держави дозволяє забезпечити необхідне для розробки, впровадження нових кримінальних покарань та механізму їх практичного застосування бюджетне фінансування. Без належного матеріально-технічного забезпечення виконання нових видів кримінальних покарань є неможливим. Тому кожен вид кримінального покарання, за умови відсутності дієвої нормативно-правової основи, що закріплює процес його застосування, а також органів та установ, що забезпечують порядок та умови виконання покарань, є «мертвим». Розробка та впровадження таких покарань не є виправданими. Отже, реалізація євроінтеграційної політики України потребує введення лише тих видів покарань, на виконання яких виділено достатнє бюджетне фінансування, механізм реалізації яких пройшов відповідну перевірку часом.

На наш погляд, ефективне функціонування системи покарань можливе за умови наявності одночасно двох сприятливих факторів, а саме – високоефективної національної економіки й достатнього рівня фінансування

органів кримінальної юстиції. Економічна криза та дефіцит державного бюджету не дозволяють здійснювати бюджетні відрахування на матеріально-технічне забезпечення кримінально-виконавчої системи в повному обсязі.

У разі, якщо рівень економічного розвитку держави й добробуту громадян є досить високим, а фінансування спеціальних органів держави недостатнім, виникають сприятливі умови для зростання рівня корупції в органах кримінальної юстиції.

Кабінетом Міністрів України видано розпорядження № 654-р від 13.09.2017 року «Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України». В тексті вказаної концепції зазначено, що на ефективність виконання завдань, покладених на Державну кримінально-виконавчу службу, негативно впливає плінність кадрів, пов'язана з низькою заробітною платою персоналу органів і установ виконання покарань, низьким рівнем соціального захисту персоналу та пенсіонерів Державної кримінально-виконавчої служби, що робить професію непрестижною і створює умови для виникнення корупційних ризиків.

Так, протягом 2017 року персоналом Державної кримінально-виконавчої служби було скоєно 30 кримінальних правопорушень, пов'язаних із виконанням покладених на них службових обов'язків, характерною рисою яких було отримання матеріальної вигоди за вчинення певних дій, серед яких привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (стаття 191 Кримінального кодексу України), незаконний збут наркотичних засобів (стаття 307 Кримінального кодексу України), прийняття пропозицій, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (стаття 368 Кримінального кодексу України), зловживання впливом (стаття 369² Кримінального кодексу України), тощо [221].

Корупція є тим негативним явищем, що може звести нанівець ефективність найдосконалішої системи покарань. Корупційні прояви в органах кримінальної юстиції є чинником виникнення проблем ефективності кримінальних покарань навіть за умови досконалої нормативно-правової основи інституту покарання, високого рівня організації діяльності органів та підрозділів кримінально-

виконавчої системи, укомплектованості їх штатної структури кадрами з високим рівнем професійної підготовки.

На нашу думку, корупція в органах держави, що забезпечують реалізацію кримінальної відповідальності, створює ілюзію недосконалості вітчизняної системи покарань. У такому разі виникають ризики проведення хибних реформ органів та установ виконання покарань.

Іншим негативним наслідком низького рівня економічного розвитку є неспроможність держави забезпечити гідні умови виконання покарань.

За версією американського ділового видання Bloomberg, Україна у 2017 році залишається в десятці найбільш бідніших країн світу. Зараз наша країна перебуває на сьомому місці. Перших три місця в рейтингу посідають Венесуела, Південна Африка і Аргентина [287, с.13].

У щорічній доповіді уповноваженого з прав людини Верховної Ради зазначено, що згідно з пропозиціями до бюджетного запиту Міністерства юстиції України на 2017 рік, для поліпшення матеріально-побутових умов в'язнів планувалося залучити 660 тис. грн. на проведення капітальних ремонтів, а також 932,8 тис.грн. на проведення поточних ремонтів. Проте Законом України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» видатків на здійснення капітальних ремонтів на об'єктах Державної кримінально-виконавчої служби України передбачено не було [287, с. 227].

Недостатність фінансування місць неволі призводить до потреби зниження питомої ваги покарань у виді позбавлення волі та довічного позбавлення волі у відсотку до загальної кількості призначених судами кримінальних покарань.

Критика ефективності покарань, пов'язаних із позбавленням волі, у питанні виконання завдань ЗУпКВ, у ЗМІ, наукових працях вчених, тенденція до зменшення застосування кримінальних покарань у виді позбавлення волі та низький рівень фінансування місць неволі відіграли роль «поштовху» в ході розробки покарань, альтернативних позбавленню волі.

Дослідження кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, викладені в наукових працях І.Г.Богатирьова, О.В.Беца, М.Р.Гета, М.Я.Гуцуляк,

О.Г.Колба, О.В.Ткачова, П.Л.Фріс, С.І.Халімон тощо. Проте, суттєвою проблемою впровадження нових видів альтернативних покарань є відсутність ефективного механізму застосування таких покарань та достатнього фінансування з боку держави. Це означає, що чинна система покарань перебуває в прямій залежності від економічного розвитку держави. Занепад економіки та відсутність необхідного матеріального забезпечення неодмінно призводять до краху національної системи покарань. У разі, якщо держава не спроможна забезпечити гідні умови в місцях виконання покарань по причині недостатнього фінансування, виникає питання щодо допустимості застосування таких видів покарань.

Отже, економічний стан держави й рівень фінансового забезпечення УВП відіграє роль фундаментального чинника, на якому, у подальшому, будується цілісний процес становлення та функціонування інституту покарання.

Достатній рівень фінансування дозволяє забезпечити розвиток системи покарань в обраному напрямку. Проте вектор розвитку інституту кримінального покарання та реформ органів кримінальної юстиції обумовлений також і політичними факторами.

Політичними чинниками ревізій системи покарань є:

- напрямок політичного розвитку держави;
- кримінально-правова політика.

Як зазначалося вище, на сучасному етапі розвитку держави визначальним фактором, що обумовлює вибір пріоритетних напрямів ревізій системи покарань, є політика європейської інтеграції України. Здійснення політики євроінтеграції потребує приведення вітчизняного інституту покарання у відповідність до європейських норм. На наш погляд, політичний курс України на євроінтеграцію обраний остаточно та безповоротно. Тому потреба реформування вітчизняної системи покарань є неминучою.

Вагомим чинником, що забезпечує проведення реформ в обраному напрямку політичного розвитку, є кримінально-правова політика держави. Кримінально-правова політика полягає у виробленні основних принципів та стратегії політики держави в питанні боротьби зі злочинністю. П. Л. Фріс

зазначає, що "... кримінально-правова політика – системоутворюючий елемент загальної політики у сфері боротьби зі злочинністю, яка, у свою чергу, є частиною соціальної політики Української держави. Її місце у сфері правової політики, а якщо конкретніше, в тій її частині, що визначається як правоохоронна політика і є нерозривною складовою всієї державної політики" [263, с. 17-18].

Цілком слушно А.Ю.Северин вказує, що завдання кримінально-правової політики перебувають «у сфері визначення загальних засад кримінальної відповідальності та покарання» [224, с. 325]. Дослідник пише, що кримінально-правова політика включає правові засоби впливу на злочинність та її детермінанти, правозастосовну та правоохоронну діяльність, заходи соціально-економічного, ідеологічного, культурологічного характеру [224, с. 324].

Реалізація обраного напрямку кримінальної політики потребує комплексу правових заходів, у тому числі й системи кримінальних покарань, спрямованих на боротьбу зі злочинністю. Це означає, що чинний інститут покарання повинен відповідати вектору кримінально-правової політики. Зміни в кримінально-правовій політиці держави мають наслідком внесення змін та поправок до діючої системи покарань. З метою проведення реформ інституту покарання виникає потреба у визначенні нових пріоритетів політики держави в питанні боротьби зі злочинністю.

Зміна напрямку кримінально-правової політики призвела до відходу від каральної парадигми інституту покарання СРСР та вибору політики пом'якшення кримінальної відповідальності. Проте, як зазначалося вище, чинником, який обумовлює проблеми в ході обраного напрямку політики держави щодо протидії протиправним проявам на сучасному етапі розвитку України, є відсутність розробленого і перевіреного часом правового механізму, призначеного для забезпечення високої ефективності кримінальної відповідальності в умовах здійснення політики її гуманізації.

Недостатність правових засобів та заходів, спрямованих на впровадження ідеї гуманізації кримінального покарання призводить не лише до низької ефективності вітчизняної системи покарань, а й слабкої кримінально-правової

політики в цілому. Ми погоджуємося з позицією В.І.Шакуна, який вказує, що «...влада так і не спромоглася виробити, а наука залишилась осторонь, ефективну кримінальну політику. На жаль, сучасна кримінальна політика в цілому, і кримінально-правова політика зокрема, виглядає непослідовною, суперечливою, нещирою, а нерідко відверто слабкою. З одного боку, проголошується пріоритет захисту особи та її невід'ємних прав і свобод, оголошується низка заходів щодо протидії злочинності, а з другого – організована злочинність ще ніколи не відчувала себе настільки вільно, зухвало нехтуючи законом та експлуатуючи широкі верстви населення» [276, с. 52].

Цілком слушно В.І.Загородников пише, що принцип гуманізму в кримінально-правовій сфері означає, що держава має обирати такий напрям у застосуванні примусових заходів, позбавлень та обмежень, який відповідатиме інтересам і суспільства в цілому, і окремої особи [66, 79].

Така позиція містить справедливе твердження, що принцип гуманізму в кримінальному праві базується на повазі до прав кожного учасника кримінально-правових відносин. Водночас, дотримання принципу гуманізму як основоположного принципу права полягає у повазі до прав і свобод кожної людини, незалежно від соціального статусу, кольору шкіри та віросповідання, статі та національності. Забезпечення поваги до прав людини потребує дієвого механізму захисту людини і громадянина від протиправних посягань. Потреба боротьби зі злочинністю вимагає застосування жорстких кримінальних покарань. Проте, збільшення каральної складової кримінального покарання суперечить політиці гуманізації кримінальної відповідальності. Тому на сучасному етапі розвитку держави ефективна протидія злочинності потребує гнучкої системи кримінальних покарань. Вирішення проблем дієвості вітчизняного інституту покарання вимагає застосування заходів кримінально-правового впливу, що призначені на виконання тих завдань кримінального законодавства, які за часів перебування України в складі СРСР виконував страх перед застосування жорсткої кари. Це означає, що реформування кримінального закону з метою приведення його у відповідність з європейськими нормами потребує розробки та

впровадження системи покарань, яка дозволить забезпечити високу ефективність кримінальної відповідальності в питанні виправлення злочинців та попередження злочинності водночас зі зменшенням розміру кари в кримінальному покаранні. В іншому випадку політика пом'якшення кримінального покарання неминуче призводить до зростання рівня злочинності.

Отже, неготовність вітчизняного інституту покарання до переходу від жорсткої репресивно-каральної парадигми до концепції гуманізації системи покарань призводить до численних порушень принципу гуманізму в кримінально-правовій сфері.

На наш погляд, вирішення зазначеної проблеми можливе шляхом введення кримінальних покарань, альтернативних позбавленню волі, що є ефективними в питанні перевиховання злочинців.

На кримінальну політику впливає не лише вектор зовнішньополітичного курсу держави, а й розвиток права. Розвиток міжнародного та вітчизняного права призводить до змін соціально-правового устрою держави. Зі зміною суспільного устрою протягом тривалого часу на території України був скасований класовий характер кримінальних покарань. Засада рівності перед законом і судом стала пріоритетною в ході розвитку вітчизняного інституту покарання.

Ми підтримуємо думку Я.Ф.Федорчукова, що остаточне затвердження засади рівності, в її нинішній формі, відбулося після закінчення Другої світової війни, що стало логічним наслідком того бурхливого процесу розвитку міжнародного права, початком якого було прийняття Статуту Організації Об'єднаних Націй та Загальної декларації прав людини [260, с.106]. Принцип рівності перед законом і судом є фундаментальним принципом вітчизняного правосуддя, що закріплений у п.2 ч.3 ст.129 Конституції України [103].

У п. 3 ч.1 ст.7 КПК України визначено, що зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких належить рівність перед законом і судом [128, с.9].

Принцип рівності перед законом і судом призвів до проголошення ідеї рівності як фундаментальної засади виконання кримінальних покарань. Це має

досить суттєве значення, тому що перетворення системи покарань потребують відповідної правової ідеології.

Заслуговує на увагу те, що політичні, економічні та духовні перетворення відображаються в ідеологічному просторі у формі свідомих ідей. Сукупність ідей, поглядів та концепцій становить суспільну ідеологію. Ідеологія є тим явищем, яке спрямовує діяльність людини на втілення ідеї в дійсність. Від домінуючих у соціальному середовищі ідей залежить напрямок та характер суспільних перетворень. Тому цілеспрямований вплив на ідеологічний клімат є дієвим інструментом коригуючого впливу на трансформаційні процеси в суспільстві. Це означає, що вдосконалення національної системи покарань потребує відповідного ідеологічного підґрунтя.

На нашу думку, ідеологічними чинниками ревізій інституту покарання є:

- домінуючі в суспільстві ідеї;
- пропаганда ціннісних орієнтирів, ідей та поглядів;
- релігія як одна з форм світогляду.

Система покарань, яку Україна успадкувала від Радянського Союзу, будувалася на комуністичній ідеології СРСР.

Цілком слушно А.І.Луцький зазначив, що за радянської доби право та правове регулювання підпорядковувалося цінностям класової ідеології; право і закон стали каральним інструментом примусового насадження ідей та ідеалів, що домінували як «політика партії», тобто обов'язкові для всіх настанови [144, с.115].

Побудова «держави європейського зразка» вимагає відходу від ідеології Радянського Союзу, розробки і втілення нових стандартів правових відносин між державою та людиною. З цією метою виникла потреба пошуку відповідних ідей, які повинні стати орієнтиром розвитку системи покарань.

Поряд з ідеєю рівності, принципом, який почав відігравати роль чинника ревізій вітчизняної системи покарань, є повага до людини і громадянина.

Принцип поваги до людини, її прав та свобод, з часу виходу України зі складу СРСР, став провідною ідеєю розвитку вітчизняного інституту покарання.

На нашу думку, дотримання принципу поваги до прав і свобод людини

потребує розробки та запровадження покарань, виконання яких дозволить максимально забезпечити можливість соціальної адаптації злочинців з метою їх виправлення. Повага до прав людини означає повагу до права засудженого на збереження соціальних зв'язків у суспільстві, набуття та реалізацію професійних навиків, утримання в умовах, які не призводять до зростання рівня жорстокості. Тому ідея поваги до людини є одним із визначальних чинників розробки та введення покарань, альтернативних позбавленню волі.

Дотримання принципів рівності, поваги до людини в ході виконання кримінального покарання потребує відповідного світогляду громадян. Цілком слушно І.Ф.Надольний пише, що світогляд – найвища форма самоусвідомлення людини, логічно впорядкована духовно-раціональна система осягнення світу. Ядром світогляду виступає інтегративне, духовне утворення, що спонукає до практичної дії, до певного способу життя, а також переконання, які поєднують раціональне з досвідним, теоретичне з практичним, спонукають людину до реалізації ідей у повсякденно-практичному їх бутті [184, с.53 – 54].

Отже, світогляд громадян – це система духовних уявлень, особистих поглядів і переконань, за допомогою яких людина усвідомлює сутність, напрямки призначення системи покарань та її ефективність у боротьбі зі злочинністю.

Одним з чинників формування суспільного світогляду, а також чинником впливу на інститут покарання, є релігія. Д.М. Угринович характеризує релігію як форму суспільної свідомості, що може бути науково зрозумілою лише як «специфічне відображення... первинної і визначальної соціальної структури. Релігія – надбудовна соціальна підсистема. Це означає, що генезис, сутність і зміна релігійної надбудови визначаються в кінцевому рахунку змінами у сфері суспільного буття» [253, с.96–97].

Відповідно до сучасної релігійної карти України, в Україні близько 38,1 млн. чоловік віросповідують християнство, 0,56 млн. є мусульманами, 6,69 млн. представниками невизнаних релігійних конфесій, 50 тис. – юдеї [258]. Наведена статистика свідчить, що в Україні найбільш поширеною релігією є християнство.

Релігійні настанови містять вказівки на гріховність ряду вчинків й обов'язок

людини дотримуватись релігійних заповідей та заборон. Загальною ознакою гріха та злочину є караність, тому що відплатою за їх вчинення є покарання. У принципах Старого Заповіту «око за око», «зуб за зуб» [15, с.90] закладений принцип відплати за вчинений злочин, відповідно до якого міра покарання повинна відповідати тяжкості суспільно небезпечного діяння. Регулятивний механізм кримінально-правової відповідальності, який визначає співвідношення міри покарання та розміру заподіяної шкоди як «рівне за рівне» є фундаментальним принципом інституту покарання і відомий під назвою принцип таліона. Принцип таліона (від лат. *lex talionis*, від *talio* – помста) – це принцип призначення покарання за злочин, згідно з яким міра покарання повинна повторювати або відтворювати заподіяну шкоду [229, с. 485].

Викладені спостереження дозволяють дійти висновку, що релігійні уявлення громадян про суспільно-шкідливі діяння та покарання за їх вчинення відіграли роль ідейного фундаменту в ході становлення інституту покарання. Водночас, релігійні настанови продовжують відігравати роль чинника, що визначає ціннісні орієнтації національної системи покарань.

Рівність людей перед Богом є однією з фундаментальних засад сучасних релігійних систем. Релігійні настанови містять вказівку на те, що кожна людина, незалежно від соціального статусу, кольору шкіри, віросповідання та статі підлягає покаранню за вчинення гріховних вчинків. Ідея рівності людини перед Богом є ідейним фундаментом засади рівності людини перед законом і судом.

На наш погляд, релігія залишається ефективним інструментом впливу на розвиток системи покарань тому, що використовує потужний засіб впливу на свідомість людини – віру. Віра – одна з найглибінніших підвалин духовності, – зазначає В.І.Шинкарук, – з'єднує любов з надією і забезпечує сприйняття майбутнього як здійснення чекань, сподівань, жадань, властивих цій любові, отже – ідеалів справді людського життя [282, с.145]. Сила релігійної віри полягає в тому, що віруюча людина сприймає релігійні заповіді, як єдину, найвищу істину, яка не потребує підтвердження шляхом раціонального осмислення. Тому віра в існування надприродних сил є дієвим засобом втілення суспільних ідеалів в

систему кримінальних покарань.

Заперечення насильства як ефективного інструменту викорінення зла закладено в заповіді Нового Завіту «Євангелія від Матвія» «Ви чули, що сказано: «Люби свого ближнього, і ненавидь свого ворога». А Я вам кажу: любіть ворогів своїх, благословляйте тих, хто вас проклинає, творіть добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто вас переслідує» [15, с.8]. Релігійні настанови щодо любові до ворогів містять вказівку на те, що перемога над злом можлива лише за умови скасування принципу відплати злом за зло. На наш погляд, заповідь Нового Завіту щодо любові до свого ворога містить настанову, що завдання страждань злочинцеві не є ефективним засобом його виправлення. Таке розуміння суспільно-небезпечного діяння та покарання за його вчинення схвалює політику гуманізації кримінальної відповідальності з релігійної точки зору та спроможне відігравати роль її ідейної основи.

Отже, релігійні норми визначають людську мораль та відіграють значну роль у процесі формування кримінальних норм. Релігія здійснила суттєвий вплив на формування національної, суспільної та правової свідомості сучасного суспільства. Тому релігійні заповіді є тим потужним ідейним підґрунтям, який потрібно використовувати з метою вдосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності вітчизняного інституту покарання та механізму його реалізації.

Висока ефективність виконання завдань, які перед державою і суспільством висуває потреба боротьби зі злочинністю, є однією з обов'язкових умов здійснення європейського поступу України.

Дослідженню впливу політики євроінтеграції на проведення реформ МРКВ присвячено наступний підрозділ дисертації.

3.2. Вплив процесів євроінтеграції на спрямованість реформ у механізмі здійснення кримінальної відповідальності в Україні

З вибором політики євроінтеграції України вплив права ЄС на розвиток національного кримінального законодавства посилюється з року в рік. Здійснення політики європейської інтеграції потребує від України ідеологічної спорідненості з європейською спільнотою, зближення вітчизняного законодавства та законодавства ЄС, слідування цінностям, що є спільними для всіх держав членів-ЄС.

Євроінтеграційні прагнення України призвели до того, що європейські цінності стали визначальним фактором розвитку вітчизняного кримінального права та орієнтирами реформування органів кримінальної юстиції. Дотримання принципів верховенства права, поваги до прав і свобод людини та громадянина, рівності людей у правах та принципів демократії потребує реалізації ефективної політики держави у сфері боротьби зі злочинністю, яка повинна відповідати як інтересам суспільства та держави, так й окремої особи. Слідування європейським цінностям, одночасно із суспільним осудом репресивно-каральної парадигми вітчизняної системи виконання покарань, обумовили спрямування кримінально-правової політики держави в напрямку гуманізації кримінальної відповідальності в Україні. На наш погляд, для розуміння сутності політики гуманізації заслуговує на увагу тлумачення поняття гуманізму. Так, згідно з «Великим тлумачним словником сучасної української мови», гуманізм – це ставлення до людини, пройняте турботою про її благо, повагою до її гідності, людяність [25, с. 266].

Отже, політика гуманізації кримінальної відповідальності проводиться з метою посилення гарантій дотримання прав осіб, по відношенню до яких застосовується кримінальне покарання. Гуманізація кримінально-правової відповідальності спрямована на адаптацію вітчизняного кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права до законодавства ЄС. Слідування принципу гуманізму є обов'язковою умовою реалізації політики

європейської інтеграції України.

Проте, як зазначалося вище, повага до прав засуджених є лише однією з умов дотримання принципу гуманізму, тому що гуманне ставлення до прав людини та громадянина в ході реалізації кримінальної відповідальності потребує забезпечення прав і свобод кожного учасника кримінального процесу. Дотримання поваги до прав людини в цілому можливе в разі забезпечення прав кожної особи у всіх сферах життєдіяльності суспільства, незалежно від її політичних, релігійних переконань, расових, гендерних ознак та ін.

Водночас, злочинність являє собою негативне, суспільно небезпечне явище, що становить загрозу заподіяння шкоди конституційним правам і свободам людини і громадянина, інтересам держави й суспільства, унаслідок чого посягає на цінності, дотримання та захист яких є обов'язковим для всіх держав членів-ЄС. Протиправна поведінка людини є чинником порушень принципів верховенства права та демократії. Це означає, що визначальною умовою дотримання принципу поваги до людини є ефективний захист її прав і свобод від злочинних посягань. Реалізація політики європейської інтеграції потребує ефективної протидії злочинності та дієвого соціально-правового механізму, що призначений для забезпечення високого рівня захисту конституційних прав громадян та суспільних інтересів від протиправних діянь.

Враховуючи суспільну небезпеку злочинних проявів, потреба протидії злочинності є нагальною як для країн членів-ЄС, так і країн, що висловлюють намір вступу до ЄС, на внутрішньодержавному і міжнародному рівні. Тому чільне місце серед напрямів, визначених в Угоді про асоціацію з ЄС, посідає боротьба зі злочинністю та корупцією; співробітництво у боротьбі з тероризмом; боротьба з легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванням тероризму; співробітництво у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів, прекурсорів та психотропних речовин; правове співробітництво [281, с.110].

Відповідно до ст. 1 КК України, завдання щодо забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина від злочинних посягань покладено на вітчизняне кримінальне законодавство [125, с. 6]. Як зазначалося вище, правовим заходом,

спрямованим на протидію протиправним проявам та виконання завдань ЗУпКВ, є кримінально-правова відповідальність. Кримінальна відповідальність відіграє фундаментальну роль у боротьбі зі злочинністю, тому що, на відміну від загальносоціальних засобів попередження злочинності, забезпечується державним примусом та реалізується безпосередньо у випадку вчинення кримінального правопорушення. Це означає, що дієвий захист прав людини від злочинних посягань можливий виключно в разі високої ефективності виконання завдань, що покладені на кримінально-правову відповідальність. Низька ефективність відновлювальної, виховної, запобіжної та інших функцій кримінальної відповідальності має наслідком порушення принципів гуманізму та верховенства права, поваги до прав людини і громадянина. Тому обов'язковою умовою реформування Кримінального законодавства України з метою приведення його у відповідність до вимог ЄС є вирішення проблем ефективності кримінально-правової відповідальності.

На наше переконання, визначальним чинником рівня дієвості кримінальної відповідальності є рівень ефективності механізму її реалізації.

В умовах політики євроінтеграції України проведення реформ механізму здійснення кримінальної відповідальності передбачає адаптацію вітчизняного законодавства до законодавства ЄС. У Концепції Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу зазначено, що «адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу – це поетапне прийняття та впровадження нормативно-правових актів України, розроблених з урахуванням законодавства Європейського Союзу» [213]. Одним із головних завдань Концепції є розвиток законодавства України у напрямі його наближення до законодавства Європейського Союзу та забезпечення високого рівня підготовки в Україні проектів законів та інших нормативно-правових актів [213].

Надалі, на виконання завдань Концепції Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, з метою адаптації вітчизняного законодавства до законодавства ЄС, Верховною Радою

України було прийнято ряд нормативно-правових актів.

У затвердженій Указом Президента України від 08.04.2008 року «Концепції реформування кримінальної юстиції» зазначено, що «завданням Концепції є створення науково обгрунтованої методологічної основи, визначення змісту та напрямів реформування системи кримінальної юстиції, а саме:

- гуманізація кримінального законодавства;
- удосконалення кримінальних процесуальних норм і суміжного законодавства, у тому числі з урахуванням світового досвіду;
- перебудова організаційно-функціональної структури кримінальної юстиції відповідно до норм реформованого законодавства;
- реформування процедури досудового розслідування;
- реорганізація системи органів досудового розслідування, функціональне відмежування їхньої діяльності від діяльності розвідувальних і контррозвідувальних органів;
- забезпечення ефективності кримінального судочинства;
- посилення захисту прав та інтересів потерпілих, гарантоване відшкодування завданої злочинном шкоди;
- створення умов для гуманізації сфери виконання кримінальних покарань;
- розвиток інституту пробації та розширення застосування відновних процедур і примирення» [104].

На наше переконання, «Концепція реформування кримінальної юстиції» від 08.04.2008 року визначає основні напрямки реформування кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства з метою їх зближення з законодавством ЄС. Потреба в досконалій нормативно-правовій основі, що призначена для виконання визначених у Концепції завдань, призвела до розробки та впровадження низки відповідних законодавчих актів.

15 квітня 2008 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін у Кримінальний та Кримінально-процесуальний кодекси України у зв'язку із гуманізацією кримінальної відповідальності» [69].

Зазначений Закон пом'якшив санкції ряду статей КК України. Так, із санкції

ст. 254 КК «Безгосподарське використання земель» було виключено покарання у вигляді позбавлення волі на термін до двох років. Покарання за скоєння злочину, передбаченого ч.3 ст. 286 КК України «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами», до моменту внесення змін, призначалося у вигляді позбавлення волі на строк від 7 до 12 років, було замінено на покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 5 до 10 років. За вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч.1 ст. 228 ККУ «Примушування до антиконкурентних узгоджених дій» покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 3 до 7 років, замінено на покарання у вигляді позбавлення волі строком від 2 до 5 років. У санкції ч.2 ст. 228 ККУ покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 7 до 12 років замінено на покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 3 до 6 років.

13.04.2012 року був прийнятий новий КПК України, нововведення якого заслуговують на увагу. Зокрема, у п.1 ст. 468 КПК передбачено можливість укладення угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим; у п.2 угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості [128, с.220]. Дія ст. 468 КПК поширюється лише на окремі статті КК України. Згідно п.4 постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 13 від 11.12.2015 року «Угоду про примирення може бути укладено у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої та середньої тяжкості, а також у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. У кримінальному провадженні щодо тяжких та особливо тяжких злочинів угода про примирення не укладається, за винятком кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, яке здійснюється щодо кримінальних правопорушень, визначених ст. 477 КПК» [202].

Право на укладання угод надає підозрюваному, обвинуваченому можливість уникнути неприємних обмежень особистого, майнового та іншого характеру, вид та розмір яких закріплені у санкції відповідної кримінально-правової норми, з одночасним виконанням правових обов'язків, спрямованих на відшкодування завданої шкоди та поновлення порушених скоєним злочином прав.

Зміст гуманізації інституту кримінальної відповідальності полягає не лише в пом'якшенні кримінально-правових санкцій та дотриманні прав людини в поводженні із засудженими, але й, насамперед, у забезпеченні по відношенню до останніх умов їхньої позитивної соціалізації. Тож при призначенні санкцій, пов'язаних із позбавленням волі, варто враховувати, що вони поглиблюють ступінь відчуження особистості від законослухняного соціуму та сприяють більш тісній її інтеграції з криміналітетом. Відповідно, такі санкції доцільно застосовувати лише в тих виняткових випадках, які передбачають необхідність ізоляції індивіда з міркувань суспільної безпеки.

Уникнення кримінального покарання у вигляді позбавлення волі:

– дозволяє уникнути засудженим місць неволі, соціальне середовище яких характеризується стійкими протиправними установками;

– сприяє збереженню засудженим соціально-корисних зв'язків у суспільстві (з родиною, трудовим колективом, знайомими і т.д.). Збереження соціальних зв'язків підвищує ймовірність соціальної адаптації злочинця.

З викладеного слідує, що інститут укладення угод у кримінальному провадженні, який був запроваджений з прийняттям КПК України від 13.04.2012 року, спрямований на пом'якшення кримінально-правової відповідальності, ефективного захисту прав потерпілих та виправлення особи, що скоїла злочин.

У ст.ст. 87, 88 КПК України закріплені поняття та ознаки недопустимості доказів, отриманих під час кримінального провадження. Ст. 87 КПК визначає недопустимість доказів, отриманих унаслідок істотного порушення прав та свобод людини, зокрема в ч.2 ст.87 КПК визначено недопустимість доказів, отриманих внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження [128, с.47]. У ст. 88 КПК закріплені ознаки, що означають недопустимість доказів та відомостей, які стосуються особи підозрюваного, обвинуваченого [128, с.48]. Отже, інститут недопустимості доказів у кримінальному процесі призначений для попередження порушень конституційних прав і свобод людини і громадянина в ході кримінального провадження.

Визначений ст. 62 Конституції України [80] та в п.10 ч.1 ст.7, ст.17 КПК України [128, с.12] принцип презумпції невинуватості покладає обов'язок доведення вини злочинця на спеціальні органи держави та захищає людину від необхідності доказування власної невинуватості в ході кримінального провадження.

Закріплена в п.4 ст.129 Конституції України [103] та в п.15 ч.1 ст.7, ст.22 КПК України [128, с.13] засада змагальності сторін забезпечує рівні права сторін і учасників кримінальних правовідносин на всіх стадіях кримінального процесу.

Зміни нормативно-правової основи, що забезпечує процес застосування кримінального покарання, закономірно призвели до перетворення виправно-трудового законодавства України в кримінально-виконавче.

У прийнятому кримінально-виконавчому кодексі України від 11.07.2003 р. було передбачено створення якісно нової класифікації установ за рівнями безпеки, як у Європі (відкритого типу, мінімального, середнього і максимального рівня безпеки), нову класифікацію і систему розподілу засуджених по установах. Чітке визначення мережі й типів цих установ дало можливість забезпечити роздільне тримання в них засуджених з урахуванням характеру і тяжкості вчиненого злочину, кількості судимостей, психологічних особливостей особи тощо [145, с. 11]. «...Із прийняттям нового закону про порядок і умови виконання та відбування покарання подальший рух до гуманізації кримінально-виконавчої системи не завершився, і, як справедливо зазначають окремі дослідники, за час дії КВК України до нього внесено значну кількість змін і доповнень гуманістичної спрямованості, що сприяють приведенню правового статусу засуджених до світових і європейських пенітенціарних норм і стандартів» [213, с. 144].

Отже, прийняття та введення в дію КВК України від 11.07.2003 р., КПК України від 13.04.2012 р., ЗУ «Про внесення змін у Кримінальний та Кримінально-процесуальний кодекси України у зв'язку із гуманізацією кримінальної відповідальності» від 15.04.2008 р., мають на меті посилення гарантій дотримання й захисту прав та свобод людини і громадянина в ході реалізації кримінальної відповідальності. Зазначені законодавчі акти призначені

для виконання визначених в «Концепції реформування кримінальної юстиції» від 08.04.2008 року завдань щодо реалізації політики гуманізації кримінальної відповідальності, реформування органів досудового розслідування, приведення кримінально-процесуального та суміжного законодавства у відповідність до стандартів ЄС.

Аналіз змін, внесених до кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавств дозволяє дійти висновку, що вплив процесів європейської інтеграції спрямований на:

- вдосконалення правового механізму протидії злочинності з метою забезпечення ефективного захисту суспільних інтересів від протиправних посягань;

- створення кримінально-виконавчої системи, яка дозволить достатньо ефективно забезпечити дотримання прав і свобод засуджених.

Проте, попри всі кроки України в напрямку реалізації політики європейської інтеграції, залишаються не вирішеними ряд проблем щодо захисту прав і свобод людини від протиправних проявів. Зокрема, заслуговує на увагу питання захисту прав осіб, які є потерпілими від вчинення кримінального правопорушення.

Як зазначалося вище, захист прав потерпілого від злочинних посягань потребує повного відшкодування спричиненої протиправним діянням шкоди.

Питання виплати потерпілому завданої шкоди є доволі дискусійним, тому що відшкодування шкоди є універсальним поняттям цивільного права і загальною формою цивільно-правової відповідальності.

Заслуговує на увагу позиція О.Ф.Скакун. Дослідниця вказує, що захисна (відновлювальна) функція юридичної відповідальності полягає у відновленні незаконно порушених суб'єктивних прав, примусовій реалізації невиконаних юридичних обов'язків. Особливо виявляється у цивільно-правовій відповідальності (відновлення майнового права, відшкодування моральної шкоди) [227, с. 475]. На наше переконання, позиція, відповідно до якої відшкодування шкоди відноситься лише до однієї з форм цивільно-правової відповідальності є

доволі сумнівною. Кримінальне правопорушення завдає шкоди правам людини та суспільним інтересам, посягає на громадський порядок та суспільні відносини, які перебувають під охороною кримінального закону. Обов'язком держави є захист прав і свобод людини від протиправних посягань. Кримінальна відповідальність є реакцією держави на вчинення злочину та заходом, спрямованим на виконання зобов'язань держави перед людиною, яка потерпіла від скоєння злочинного діяння. Захист прав людини і громадянина від злочинних проявів полягає не лише в застосуванні до злочинця визначеного законом кримінального покарання, а й у відшкодуванні завданої скоєним злочинним діянням шкоди. Тому завданням кримінально-правової відповідальності є усунення негативних наслідків скоєного кримінального правопорушення, зокрема відшкодування матеріальної, моральної та фізичної шкоди.

Віднесення відновлювальної (захисної) функції до однієї з функцій кримінальної відповідальності є доволі виправданим, враховуючи, що кримінальна відповідальність є однією з форм юридичної відповідальності. Це означає, що покладання проблеми компенсації, спричиненої вчиненим кримінальним правопорушенням шкоди, виключно до сфери регулювання цивільного і цивільно-процесуального законодавства, як такої, що не відноситься до завдань, покладених на кримінальну відповідальність, є помилковим. Позиція, відповідно до якої відшкодування завданої шкоди не належить до функцій кримінальної відповідальності, є чинником виникнення проблем ефективності механізму компенсації шкоди потерпілому.

Виконання обвинувального вироку суду, у тому числі в питанні виконання майнових зобов'язань, є завершальним етапом реалізації кримінальної відповідальності, тому визначає підсумковий результат застосування кримінальної норми. Низький рівень відшкодування завданої вчиненим злочином шкоди становить проблему дієвості відновлювальної функції кримінальної відповідальності та означає низьку ефективність виконання завдань, які покладені на кримінально-правову відповідальність відповідно до ст.1 КК України.

Недопустимим є також покладання обов'язку відшкодувати спричинену

вчиненим злочином шкоду на державу. Як зазначалося вище, компенсація шкоди за рахунок створених державою національних фондів призводить до появи свідомих мотивів отримання від держави незаконних виплат шляхом фальсифікації кримінальних проваджень.

На важливості відновлювальної функції кримінальної відповідальності акцентують увагу вітчизняні вчені. Зокрема І.І.Митрофанов вказує, що у зв'язку з адаптацією законодавства України до законодавства Європейського Союзу ще однією метою реалізації кримінальної відповідальності має стати мета відновлення порушених прав потерпілого та відшкодування йому заподіяної злочином шкоди [118, с. 208-209].

Ми поділяємо позицію І. Г. Богатирьова та А.В. Савченко що на сучасному етапі розвитку кримінального права, зважаючи на позитивний іноземний досвід, задля підсилення ролі відновлювальної функції кримінальної відповідальності резонним є встановлення нових гарантій виконання державою своїх зобов'язань із захисту прав особи, яка потерпіла від злочину, шляхом запровадження сплати у випадках, визначених законом штрафу на її користь [19, с. 134].

Заслуговує на увагу те, що законодавство кожної держави члена-ЄС спирається на документи Ради Європи. Відповідно до ч.3 ст.2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що схвалений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 2200А (XXI) від 16.06.1966 року, «кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується забезпечити будь-якій особі, права і свободи якої, визнані цим Пактом, порушено, ефективний засіб правового захисту, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні» [176].

Отже, адаптація вітчизняного законодавства до законодавства ЄС потребує розробки та впровадження ефективного правового механізму відшкодування спричиненої скоєним злочином шкоди потерпілому в ході притягнення злочинця до кримінально-правової відповідальності.

Позитивний досвід розвитку кримінально-виконавчої системи в країнах ЄС переконує в доцільності запровадження примусового відшкодування збитків, пов'язаних із порушенням суб'єктивних прав, як різновиду кримінальної (а не

лише цивільно-правової) відповідальності; адже така кримінально-правова санкція, як штраф, далеко не завжди забезпечує подібне відшкодування. До того ж, реформи в цьому напрямку в багатьох випадках дозволяють уникнути згаданих вище небажаних наслідків застосування санкції позбавлення волі.

Суттєвою проблемою ефективності відновлювальної функції кримінальної відповідальності є низька спроможність посадових осіб підприємств, установ, організацій відшкодувати заподіяну шкоду в разі вчинення злочинів у сфері господарської діяльності та злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Одним із шляхів вирішення зазначеної проблеми є впровадження в Україні інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб.

У країнах Європи, з метою протидії злочинності в господарській сфері, має місце тенденція щодо введення кримінально-правових санкцій до юридичних осіб. В 1978 р. Європейський комітет з питань злочинності Ради Європи рекомендував парламентам країн – членів Ради визнати юридичних осіб суб'єктами кримінальної відповідальності [1, с. 32].

Інститут кримінально-правової відповідальності юридичних осіб існує в кримінальному законодавстві ряду країн Європи, зокрема Великобританії, Бельгії, Данії, Ірландії, Ісландії, Нідерландів, Польщі, Румунії, Словенії, Фінляндії, Франції, Угорщини, Швейцарії тощо.

26 червня 1995 р. була підписана Конвенція про захист фінансових інтересів Європейських Співтовариств. Відповідно до цієї Конвенції держави – члени ЄС зобов'язані передбачити відповідальність юридичних осіб за підкуп іноземного державного службовця і повинні встановлювати «ефективні кримінальні покарання» тощо [16, с. 183].

Міжнародне співтовариство рекомендує всім державам посилювати відповідальність юридичних осіб. Такі рекомендації викладено в Міжнародній конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 р., Конвенції Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію від 27 січня 1999 р., Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності

від 15 листопада 2000 р., Конвенції ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 р. [16, с.183].

Законом України № 314-VII від 23.05.2013 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» КК України було доповнено розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» [212].

Відповідно до ст. 96-6 розділу XIV-1 КК України, до юридичних осіб застосовуються такі види заходів кримінально-правового характеру: 1) штраф; 2) конфіскація майна; 3) ліквідація. [125, с.46-47].

Проте, виникає закономірне питання, чи заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб являють собою одну з форм кримінальної відповідальності чи ні. Фактично, на сьогодні в теорії українського кримінального права сформовано дві основні концепції. Відповідно до першої, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є однією з форм кримінальної відповідальності, а відповідно до другої – ні. Останнім часом у деяких наукових працях зазначають, що заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є окремим видом юридичної відповідальності [67, с. 49].

Для отримання відповіді на зазначене питання заслуговує на увагу кримінальне право США, у якому як на рівні федерального кримінального законодавства, так і на рівні кримінальних законодавств штатів, регламентовано кримінальну відповідальність юридичних осіб. Зокрема, КК штату Огайо, передбачає в § 2901.23 кримінальну відповідальність організації, під якою розуміють корпорацію, створену з метою одержання прибутку або без такої мети, товариство з обмеженою відповідальністю, спільне ризиковане підприємство, неінкорпоровану асоціацію тощо. Кримінальну відповідальність корпорації передбачає також § 20.20 КК штату Нью-Йорк [251, с. 159–160]. Покарання, передбачені для корпорацій, мають майновий характер. Це штраф і конфіскація майна. У разі несплати штрафу на майно корпорації може бути накладено арешт [196, с. 95–96]. У кримінальних законах штатів Огайо та Нью-Йорк штраф та

конфіскація майна визначаються як види кримінальних покарань, в ЗУпКВ – як заходи кримінально-правового характеру. Тому, ми притримуємося тієї позиції, що закріплені в ст. 96-6 КК України заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, є однією з форм кримінально-правової відповідальності.

Але притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб неможливе з тієї причини, що юридична особа в кримінальному праві України не визнається суб'єктом злочину. Відповідно до принципів ЗУпКВ, суб'єктом злочину може бути лише фізична особа, осудна на час вчинення злочину.

Обґрунтованість застосування кримінальної відповідальності до юридичних осіб у теорії кримінального права виглядає доволі суперечливо. Цілком слушно Н.Ф.Кузнецова, будучи противником кримінальної відповідальності юридичних осіб, указує, що провина завжди є не чим іншим, як психічним ставленням особи до свого діяння. Цієї провини в юридичних осіб немає. Підставою кримінальної відповідальності, відповідно до принципу законності, є вчинення злочину (або наявність його складу). Подібного злочину, що завдає збитки, дії або бездіяльності, юридична особа теж учинити не може. Виходить, потрібно розділення Кримінального кодексу на дві системи принципів і підстав кримінальної відповідальності з покаранням [133, с.87]. Викладена позиція містить справедливу вказівку на те, що відповідальність юридичних осіб суперечить принципам індивідуалізації та вини кримінального права.

Серед прихильників встановлення кримінально-правової відповідальності для юридичних осіб заслуговує на увагу підхід французької дослідниці М.-Л.Расса, яка вважає, що юридична особа не може бути ототожнена з людьми, що входять до її складу. Вона має власну волю, що виражається в рішеннях, прийнятих більш-менш кваліфікованою більшістю її членів [132, с.49–51].

Проблема кримінальної відповідальності юридичних осіб є неоднозначною і в практиці кримінального права. З одного боку, покладання обов'язку виплати завданої державі шкоди та визначених законом штрафів на підприємство, установу або організацію обумовлює виникнення ризиків вчинення дій, що

спрямовані на ухилення від сплати визначених судом виплат шляхом:

– умисного доведення юридичних осіб боржників до банкрутства. (Притягнення до кримінальної відповідальності юридичної особи призводить до того, що посадова особа, яка скоїла кримінальне правопорушення, перебуває поза межами безпосереднього кримінально-правового впливу. Це надає злочинцю додаткові можливості щодо пошуку шляхів уникнення кримінально-правової відповідальності, зокрема покладання власної вини на юридичну особу з подальшим її закриттям через банкрутство);

– ухилення від кримінального покарання посадових осіб підприємств та організацій. (Притягнення до кримінальної відповідальності лише юридичної особи надає посадовим особам юридичної особи, що винні у скоєнні злочину, додатковий час для фальсифікації та приховування важливих доказів, зміни місця мешкання, роботи, та вчинення інших дій, що мають на меті уникнення покарання).

З іншого боку, неможливість застосування кримінальної відповідальності до юридичних осіб призводить до виникнення проблем її ефективності, тому що:

– притягнення до відповідальності лише керівника підприємства, установи або організації призводить до того, що інші посадові особи, які брали участь у прийнятті рішення на вчинення злочинних дій, уникають кримінального покарання;

– юридична особа може займатися злочинною діяльністю доволі тривалий час. Тому до кримінальної відповідальності притягується керівник, що виконував службові функції на час виявлення злочинного діяння. Це призводить до того, що винні посадові особи, які реалізовували злочинний намір до призначення чинного керівника на посаду, уникають кримінальної відповідальності;

– у разі виявлення злочинної дії до кримінальної відповідальності може бути притягнутий безпосередній виконавець протиправного діяння, а не юридична особа або її керівник, унаслідок чого злочинна діяльність стає вигідною для юридичної особи. Зокрема, на підприємствах виникають сприятливі умови для створення відділів, діяльність яких спрямована на підкуп посадових осіб

органів держави та налагодження корупційних зв'язків.

Отже, введення кримінальної відповідальності для юридичної особи за умови, якщо посадова особа, дії якої призвели до вчинення протиправного діяння, не підпадає під кримінальну відповідальність, має наслідком виникнення сприятливих умов для уникнення кримінального покарання фізичними особами, що скоїли злочин. Проте відсутність інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб є фактором проблем її ефективності.

На наш погляд, відсутність закріпленого в ЗУпКВ статусу суб'єкта злочину юридичної особи є суттєвою проблемою ефективності відновлювальної функції кримінальної відповідальності.

З метою вирішення зазначеної проблеми заслуговує на увагу те, що скоєння кримінального правопорушення юридичною особою має вираження в протиправних діях посадової особи підприємства, установи або організації в ході здійснення відповідної діяльності юридичною особою. Тому, на наше переконання, в Україні найбільш доцільним є впровадження інституту кримінально-правової відповідальності юридичних осіб, який передбачатиме кримінальну відповідальність юридичної особи одночасно з кримінальною відповідальністю посадових осіб, рішення та дії яких були спрямовані на реалізацію злочинної діяльності. Відмінність видів кримінальних покарань для юридичних і фізичних осіб повинна бути обумовлена різним рівнем деліктоздатності юридичної та фізичної особи. Для вирішення проблем відновлювальної функції, застосування одночасної (спільної) кримінальної відповідальності повинно передбачати, що в разі неможливості виконання юридичною особою кримінального покарання у вигляді штрафів через банкрутство або ліквідацію, обов'язок сплати несплачених штрафів покладається на фізичну особу. У разі невиконання матеріальних зобов'язань фізичною особою посадової особи, відповідно до рішення суду, на посадову особу підприємства, установи або організації повинно бути накладене покарання у вигляді позбавлення волі.

Забезпечення гарантій захисту прав і свобод людини та громадянина в разі

завдання їм шкоди внаслідок вчинення протиправного діяння полягає в тому, що кожна фізична та юридична особа, яку визнано потерпілою в ході кримінального процесу, мають право на отримання повного відшкодування спричиненої скоєним кримінальним правопорушенням шкоди. Захист інтересів держави та суспільства від злочинних посягань потребує цілковитого відшкодування несплачених сум податків, зборів, штрафів та інших обов'язкових платежів у ході застосування кримінальної відповідальності.

Згідно зі статистичними даними Генеральної прокуратури України, станом на 01.01.2017 року в Україні по 857 571 кримінальним правопорушенням рішення не прийнято, протягом 2017 року по 20 869 кримінальним правопорушенням особам вручено повідомлення про підозру, на кінець 2017 року кількість кримінальних правопорушень, по яких не прийнято рішення, становить 837 670 [234]. Отже, відсоток кримінальних проваджень, по яких особам повідомлено про підозру, по відношенню до кількості кримінальних проваджень, по яким не було прийнято рішення станом на 01.01.2017 року, становить приблизно 2,4 відсотка. Відсоток кримінальних проваджень, у яких протягом 2017 року оголошено повідомлення про підозру, по відношенню до кількості кримінальних проваджень, по яких не прийнято рішення, на кінець звітної періоду становить приблизно 2,5 відсотка.

Високий відсоток кримінальних правопорушень, по яких не прийнято рішення, указує на низький рівень ефективності соціально-правового механізму, що забезпечує виконання відновлювальної функції кримінальної відповідальності, тому що обов'язковою умовою відшкодування спричиненої скоєним злочином шкоди, у ході кримінального провадження, є встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, отримання достатніх доказів її вини та оголошення їй повідомлення про підозру.

На наш погляд, високий відсоток кримінальних правопорушень, по яких не прийнято рішення, є результатом вчинення й реєстрації злочинів, які залишаються не розкритими, та злочинів, у ході розслідування яких не виявилось можливим встановити всі обставини скоєння протиправного діяння та отримати достатні

докази вини злочинця.

Як було зазначено вище, неможливість розкриття злочинів та доведення вини злочинця у вчиненні кримінального правопорушення через відсутність необхідних доказів, є наслідком:

- негативного впливу соціокультурних факторів, таких як низький рівень правової свідомості, культури та виховання, наявність стійких протиправних установок та спотворених ціннісних пріоритетів на механізм застосування кримінальної відповідальності;

- недоліків чинного МРКВ.

Навіть у разі оголошення особі повідомлення про підозру та винесення обвинувального вироку суду, свідомі протиправні установки мають наслідком небажання засудженого відшкодувати заподіяну вчиненим злочином шкоду. Деформована правосвідомість злочинця сприяє пошуку можливих шляхів ігнорування обов'язку компенсації спричиненої шкоди, тому спроможна звести нанівець ефективність правового механізму відшкодування шкоди потерпілим від вчиненого злочину. Заслуговує на увагу підхід А.Є.Шевченко та О.Л.Стрельник, які вказують, що відновлювальну функцію необхідно розглядати не тільки як компенсацію шкоди, а й як здатність юридичної відповідальності відновлювати суспільні відносини, правопорядок, моральні якості правопорушника [277, с. 272]. На наше переконання, ототожнення відновлювальної та виховної функцій кримінальної відповідальності є помилковим. Проте зазначена позиція цілком виправдано акцентує увагу на важливості дієвого виховного впливу кримінального покарання для високої ефективності відновлювальної функції кримінальної відповідальності

Поряд із проблемами відновлювальної функції кримінально-правової відповідальності, зневажливе ставлення до норм права призводить до зростання рівня злочинності, а у випадку скоєння кримінального правопорушення – до пошуку можливих шляхів уникнення покарання.

На нашу думку, деформована правосвідомість має наслідком негативне ставлення до цінностей ЄС, зокрема зневажливе відношення до людини, її прав і

свобод. Це означає, що інтеграція України в ЄС потребує високого рівня правової свідомості та культури громадян.

Заслуговує на увагу те, що в переважній більшості випадків злочинці є носіями низького рівня правової свідомості, культури та виховання. Тому одним із найбільш ефективних шляхів підвищення рівня індивідуальної та суспільної правосвідомості є перевиховання осіб, що притягуються до кримінальної відповідальності. Особливо важливим є виправлення злочинців, які були визнані винними у скоєнні повторних, тяжких та особливо тяжких злочинів. Низька ефективність виховного впливу на осіб, що вперше притягуються до кримінальної відповідальності, є причиною рецидивної злочинності. Важливість перевиховання злочинця-рецидивіста пояснюється тим, що він є носієм стійких протиправних установок та спотворених ціннісних орієнтацій у суспільстві. Тому виправлення рецидивіста є важливою передумовою підвищення рівня правової свідомості й культури всього суспільства.

Проте в разі скоєння кримінальних правопорушень, які залишаються не розкритими, та таких, у яких через відсутність доказів неможливо доказати вину злочинця та притягнути його до кримінальної відповідальності, злочинець уникає кримінального покарання, і, як наслідок, виховного впливу кримінальної відповідальності.

Отже, рівень правосвідомості учасників кримінального процесу та дієвість виховної функції кримінальної відповідальності є взаємозалежними явищами. Правова свідомість громадян, зокрема посадових осіб органів кримінальної юстиції, є визначальним чинником ефективності процесу перевиховання правопорушників. Низький рівень правової свідомості, культури та виховання призводить до низької дієвості механізму, що забезпечує виконання виховної функції кримінально-правової відповідальності, а низька ефективність виховного впливу на злочинця є чинником зниження рівня правосвідомості.

На нашу думку, єдиним шляхом вирішення проблеми негативного впливу соціокультурних факторів на ефективність виховної функції кримінальної відповідальності, є впровадження дієвих заходів виправлення засуджених в

установах виконання покарань.

Слід зауважити, що віднесення завдання перевиховання злочинців виключно на загальносоціальні заходи попередження злочинності є помилковим, тому що згідно зі ст. 50 КК України [125, с. 21] виправлення засуджених є одним із завдань кримінального покарання.

Відмінною ознакою, яка надає кримінальній відповідальності перевагу над загальносоціальними заходами попередження злочинності в питанні перевиховання злочинців, є державний примус. Це означає, що заходи, які реалізуються в ході застосування покарання та спрямовані на перевиховання правопорушників, є елементами механізму, що спрацьовує для виконання покладених на кримінальну відповідальність завдань. Проте покарання, яке полягає лише в накладенні на злочинця кари, що тривалий час, зокрема за часів перебування УРСР у складі Радянського Союзу, виконувала весь спектр функцій, покладених на кримінально-правову відповідальність, не спроможне ефективно виконувати завдання перевиховання злочинців. Окрім того, застосування жорстких покарань суперечить політиці гуманізації кримінальної відповідальності.

На наш погляд, вирішення проблеми виправлення правопорушників потребує усунення детермінантів, що призвели до вчинення злочинцем кримінального правопорушення. Цілком слушно Суслонов П.Є. зазначає, що покарання – не тільки логічний наслідок злочину, реакція на нього, а й протидія джерелам злочину, дієвий засіб його попередження [240].

У країнах світу, зокрема ЄС, створені та успішно функціонують служби пробації, діяльність яких спрямована на виявлення і усунення причин та умов вчинення кримінальних правопорушень і розробки програми виправлення злочинців. Європейський досвід вказує на те, що застосування пробації є не лише ефективним заходом виправлення злочинців, а й цілком виправданим з економічної точки зору. Адже утримання засуджених в установах виконання покарань закритого типу обходиться державам набагато дорожче, ніж діяльність служби пробації (наприклад, у Фінляндії середня вартість на одного клієнта

пробації становить 2 800 євро, а на засудженого – 44 600 євро, у Швеції на пробацію витрачають в рік – 77 млн. євро, на тюрми – 324 млн. євро, а на СІЗО – 143 млн. євро [208].

За визначенням юридичної енциклопедії, пробація (лат. *probatio* – проба, випробування) – це вид покарання у Великобританії, США, яке полягає в накладенні певних обмежень на здійснення засудженим своїх прав і свобод, установленні спеціального нагляду за його поведінкою [17, с.146].

Створити в Україні службу пробації було рекомендовано ще у листопаді 2006 р. в оціночній доповіді експертів Європейського Союзу, яка стосувалася визначення пріоритетів та оцінки потреб широкомасштабного проекту реформування кримінально-виконавчої служби. Така популярність пробації в сучасних умовах зумовлена існуванням вагомого потенціалу запобігання рецидиву злочинів, економічною доцільністю для суспільства, а також моральною цінністю, яка дає змогу досягти мети кримінальної політики найбільш гуманними засобами. Запровадження в Україні служби пробації буде свідченням того, що держава не обмежує свободу людини без необхідності, система покарань не має характеру помсти, а кожна людина для суспільства є цінністю та її доля не байдужа державі [247; с. 70]

Кроком, спрямованим на створення служби пробації в Україні, зокрема прийняття ЗУ «Про пробацію» від 05.02.2015 р., стала ратифікація Верховною Радою України 16.09.2014 р. «Угоди про асоціацію з Європейським Союзом», у ст. 14 якої зазначено, що «в рамках співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки Сторони надають особливого значення утвердженню верховенства права та укріпленню інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів зокрема. Співробітництво буде спрямоване, зокрема, на зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості та боротьбу з корупцією. Співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки буде відбуватися на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод» [250].

Цілком слушно П.С.Івашук зазначає: «Сьогодні світова спільнота та,

зокрема, Європейський Союз розглядають пробацію не як альтернативу тюремному ув'язненню, а як заходи кримінально-правового реагування, що мають застосовуватися у першу чергу. До позбавлення волі вдаються лише у крайніх випадках, коли це відповідає інтересам безпеки потерпілого, суспільства або ресоціалізації правопорушника» [75, с.141].

Ключовою відмінністю системи пробації від існуючої в Україні системи виконання покарань, альтернативних позбавленню волі, є її соціальна складова, яка включає заходи соціальної реабілітації, соціальної допомоги, ресоціалізації, заходи соціальної підтримки та контролю, що мають вирішити завдання попередження повторного вчинення нових злочинів клієнтами [196, с.52].

Останні принципи та положення функціонування сучасної пробації викладені у рекомендаціях CM/Rec(2010)1 Комітету Міністрів Ради Європи, так званих Європейських правилах пробації [196, с.52].

Цими правилами пробація визначається як система виконання у суспільстві покарань, призначених правопорушнику, що включає коло заходів виховного впливу, таких як нагляд, контроль та надання допомоги, що мають на меті залучення засудженого до суспільного життя та забезпечення безпеки суспільства [196, с.52].

У країнах світу, у тому числі державах-членах ЄС, застосування до засудженого заходів виховного впливу відбувається під контролем органів пробації. Одним із завдань служби пробації є виправлення спотвореної правосвідомості, підвищення рівня правової культури й виховання злочинця. Отже, європейський досвід боротьби зі злочинністю демонструє, що обов'язковою умовою погашення судимості повинно стати виправлення злочинця, його становлення в ролі законослухняного члена суспільства. Для вирішення проблеми перевиховання злочинців, закінчення кримінальної відповідальності повинно наставати лише в тому разі, якщо засуджена до кримінального покарання особа, власною поведінкою доведе бажання і готовність становлення на шлях виправлення.

Визначальну роль у процесі виправлення злочинців та усунення

спричиненої кримінальним правопорушенням шкоди відіграють спеціальні органи держави. Тому дієвість МРКВ залежить від ефективності діяльності державних органів, що забезпечують реалізацію кримінально-правової відповідальності.

21.02.2005 року на Раді співробітництва ЄС – Україна, у Брюсселі, був підписаний новий План дій, відповідно до якого з метою дотримання пріоритетів спільної діяльності України і ЄС особливу увагу слід приділити подальшому посиленню стабільності та ефективності органів, що забезпечують демократію та верховенство права [200].

З цією метою виникла потреба реформування спеціальних органів держави, що забезпечують реалізацію кримінальної відповідальності.

У «Концепції реформування органів кримінальної юстиції» від 08.04.2008 р. зазначено, що «Реформування органів кримінальної юстиції має бути спрямовано на вдосконалення їхньої діяльності за європейськими стандартами з метою підвищення рівня захисту прав людини і основоположних свобод, посилення боротьби з кримінально-караними діяннями і, як наслідок, на зростання довіри населення до цих органів» [104].

Ми притримуємося тієї позиції, що для вирішення проблем досудового розслідування, які виникли внаслідок ліквідації стадії порушення кримінальної справи, потрібне реформування штатної структури Національної поліції України. З метою усунення проблеми перенавантаження слідчих назріла необхідність створення на базі підрозділів слідчих та кримінальної поліції підрозділу, повноваження посадових осіб якого повинні поєднувати функції слідчих та оперативно-розшукових співробітників. Створення нових підрозділів, розробка та впровадження на законодавчому рівні нормативно-правової основи їх діяльності, має на меті також усунення низької мотивації посадових осіб органів досудового розслідування в ході розкриття злочинів, а також протиріч у професійній діяльності слідчих та співробітників оперативно-розшукових підрозділів.

Обов'язковою умовою високої ефективності професійної діяльності органів та підрозділів, що забезпечують реалізацію кримінальної відповідальності, є

дієвий механізм отримання доказів вини злочинця. Тому з метою ефективного здійснення правосуддя наріла потреба створення якісної програми захисту майна, життя, здоров'я та особистих інтересів усіх учасників кримінального процесу, а також, у разі необхідності, членів їх сімей. На нашу думку, така програма повинна мати спрямування на аналіз і оцінку характеру виниклої небезпеки в кожному окремому випадку, обрання та здійснення відповідних заходів охорони, відшкодування матеріальних та інших витрат, пов'язаних із наданням показань. Зазначена програма також повинна бути призначена для мінімізації незручностей кримінального процесу, матеріального заохочення й надання відповідних пільг громадянам, що надають необхідні свідчення в процесі розкриття й розслідування злочинів.

Як зазначалося вище, відсутність чіткого трактування поняття «погрози» має наслідком виникнення проблем у ході притягнення до кримінально-правової відповідальності осіб, що висловили погрози на адресу свідків, їх родичів та інших учасників кримінального процесу. Для вирішення зазначеної проблеми заслуговує на увагу підхід В.В.Шаблистого, який указує, що «...не потребує доведення той факт, що з моменту сприйняття потерпілим погрози вбивством у нього завжди виникають негативні емоції у вигляді страху. Дія страху на свідомість та волю людини не може минути без певних негативних наслідків. Призначення слідчим судово-психологічної експертизи спрямовуватиметься саме на встановлення ступеня цих наслідків для психічного здоров'я людини» [275, с.36]. Тому, на наше переконання, учинення кримінального правопорушення за ст. ст. 129, 195, 345 КК України повинно вважатися закінченим із моменту фактичного висловлювання погроз вбивством на адресу потерпілого, свідка, або іншого учасника кримінального процесу, за умови, що погроза сприймається як реальна та спричинена шкода психічному здоров'ю людини.

Отже, реформування органів кримінальної юстиції потребує відповідного фінансування з боку держави, а також ефективного нормативно-правового забезпечення кримінальної відповідальності. Тому дослідженню питання нормативно-правової основи кримінальної відповідальності та проблем його

гармонізації з європейським законодавством присвячений наступний підрозділ дисертації.

3.3. Нормативно-правове забезпечення кримінальної відповідальності та проблеми його гармонізації з європейським законодавством

Реформування вітчизняного механізму застосування кримінально-правової відповідальності в умовах спрямування вектору політичного розвитку України в напрямку євроінтеграції вимагає адаптації нормативно-правового забезпечення кримінальної відповідальності до вимог ЄС.

У зв'язку з тим, що пріоритетні завдання та цілі кримінальної політики є одним з фундаментальних чинників розвитку кримінального закону, а спрямування державної політики визначає особливості становлення та розвитку системи законодавства, невідповідність концептуальних принципів кримінально-правової політики України та політики держав членів Європейського Співтовариства перешкоджає процесу зближення національного кримінального законодавства України та законодавства ЄС. Це означає, що проведення ефективних реформ ЗУпКВ, потребує узгодженості кримінальної політики України та політики ЄС.

Кримінальна політика ЄС, як складова загальної політики, спрямована на виконання тих завдань, що постають перед Європейським Співтовариством. Однією з пріоритетних цілей ЄС є слідування європейським цінностям, їх дотримання та захист. Виходячи з завдань Європейського Співтовариства, основними напрямками кримінально-правової політики ЄС у сфері визначення засад кримінальної відповідальності та покарання є створення ефективного соціально-правового механізму, що покликаний забезпечити захист прав і свобод людини від протиправних посягань, охорону прав осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні, зокрема осіб, по відношенню до яких застосовується кримінальна відповідальність.

Основним інструментом реалізації кримінально-правової політики є

кримінальний закон, завданням якого на сучасному етапі розвитку держави є захист громадського порядку, прав людини і громадянина від протиправних проявів. Кримінальна відповідальність відіграє роль правового заходу, що призначений для виконання вимог кримінального законодавства. На нашу думку, неспроможність юридичної основи забезпечити високу ефективність кримінальної відповідальності є проблемою її гармонізації з законодавством ЄС. Недоліки нормативно-правової основи кримінальної відповідальності та механізму її реалізації призводять до:

- низької дієвості кримінально-правової відповідальності. Як зазначалося вище, проблеми ефективності виконання функцій, покладених на кримінальну відповідальність, є однією з причин низького рівня захисту прав і свобод людини від злочинних посягань. Зокрема, відсутність ефективного виховного впливу на злочинців у ході притягнення їх до кримінальної відповідальності робить кримінальну відповідальність неефективною у сфері попередження і боротьби зі злочинністю;

- низької ефективності правового механізму забезпечення захисту прав учасників кримінального процесу;

- затягуванні кримінального процесу, низької ефективності досудового розслідування, судового розгляду, щодо доказування вини злочинця та встановлення всіх обставин скоєного кримінального правопорушення.

У разі встановлення юридичного факту вчиненого злочину, унаслідок якого спричинена фізична, матеріальна та моральна шкода потерпілому, задіюються кримінально-процесуальні норми Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК), які регламентують порядок стадій кримінального процесу [54, с. 198] та компенсації шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Відповідно до ст. 127 КПК України, яка визначає право на відшкодування шкоди, «підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення» [128, с. 64 – 65].

Іншим напрямком відшкодування завданого вчиненим злочином шкоди є подання потерпілим цивільного позову на стадії досудового розслідування. Стаття 128 КПК передбачає, що «особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно-небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння» [128, с. 65].

Повне або часткове задоволення цивільного позову судом закріплено в ч. 1 ст. 129 КПК України [128, с. 65]. У такому випадку, на засуджену особу, яка за рішенням суду визнається винною у вчиненні злочину, покладається обов'язок відшкодовувати завдану скоєним кримінальним правопорушенням шкоду. Але призначені для забезпечення процесу відшкодування шкоди норми права не усувають ризиків можливої несплати визначених судом виплат. Одним з прикладів неможливості виконання вироку суду в питанні погашення зобов'язань майнового характеру може бути економічна неспроможність особи, яка вироком суду визнана винною у вчиненні злочину, відшкодовувати завдані протиправним діянням збитки.

Інший ризик полягає у свідомому доведенні засудженою особою власного матеріального положення до неплатоспроможного стану з метою ухилення від виплат, спрямованих на відшкодування майнової шкоди [54, с. 198].

Залишається також невирішеним питання щодо компенсації спричиненої вчиненим злочином шкоди в разі, якщо засудженою є асоціальна особистість. Асоціальні особистості, у переважній більшості, не тільки неспроможні відшкодувати завданий вчиненим злочином майновий збиток через відсутність джерела доходу та власних матеріальних заощаджень, а й схильні до свідомого ігнорування приписів кримінально-виконавчих та цивільних норм, у тому числі визначеного в рішенні суду обов'язку відшкодовувати завдану шкоду.

За статистичними даними Міністерства юстиції України щодо звернення до

виконання рішень судів у частині майнових стягнень за перше півріччя 2016 року, за звітний період, унаслідок розкрадання, приватній власності було завдано майнового збитку на загальну суму 9 458 712 грн., з яких відшкодовано 254 059 грн. Сума відшкодування становить близько 2,7 відсотка від суми завданого збитку. У результаті вчинення інших злочинів приватній власності завдано збитку на 5 527 278 грн., з яких відшкодовано 1 586 512 грн., що становить 27 відсотків від загальної суми збитку [223].

Викладена статистика щодо звернень до виконання рішень судів у частині майнових стягнень свідчить про недосконалість нормативної бази механізму, що забезпечує відшкодування встановлених судом виплат. Слід зазначити, що тлумачення вказаної проблеми як такої, що підпадає виключно під юрисдикцію Міністерства юстиції в розрізі виконання судових рішень, вбачається необґрунтованим з ряду причин, а саме:

– тому що для виконання обвинувального вироку необхідний державно-владний примус спеціальних органів держави, що забезпечують реалізацію кримінальної відповідальності;

– у разі, якщо засуджений зазнав призначеного судом покарання у вигляді позбавлення або обмеження особистих прав та свобод за вчинений злочин, кримінальне покарання вважається виконаним, що значною мірою знижує мотивацію злочинця на відшкодування фізичної, матеріальної та моральної шкоди.

Заслуговує на увагу ст. 1177 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України «Відшкодування (компенсація) шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення». Відповідно до ч.2 ст.1177 ЦК: «Шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та порядку, передбачених законом» [267]. «Правила ст. 1177 ЦК передбачають покладення обов'язку відшкодувати шкоду, завдану майну фізичної особи внаслідок злочину, на державу. Особливість даної норми полягає в наявності спеціальних обставин, необхідних для виникнення такого обов'язку в державі: а) наявність тільки

майнової шкоди; б) шкода завдана внаслідок вчинення злочину; в) потерпілим є фізична особа; г) не встановлено особу, яка вчинила злочин, або вона є неплатоспроможною» [267]. Проте, як справедливо зазначає В.М.Тертишник, «у чинній редакції указаної норми, як і в самому КПК України чи іншому законі, ні випадків, «передбачених законом», ні самого порядку відшкодування потерпілому шкоди за рахунок державного бюджету України не передбачено. Відредагована «майстрами законотворчості» стаття стала юридично «недієздатною» [244, с. 365].

На нашу думку, спеціальні обставини, які необхідні для приведення в дію ст. 1177 ЦК, обумовлюють виникнення корисливих мотивів подання завідомо неправдивих повідомлень про вчинення злочину, кримінальна відповідальність за що передбачена ст. 383 КК України [125, с. 179], з метою отримання неправомірної компенсації майнової шкоди за рахунок Державного бюджету України. Такий недолік обумовлює виникнення корупційних дій в органах держави. Водночас, вчинення протиправних дій становить загрозу зниження ефективності реалізації перспективної відповідальності.

Іншим недоліком ст. 1177 ЦК є той факт, що у випадку скоєння злочину, який залишається нерозкритим, майнові зобов'язання щодо відшкодування шкоди покладаються на державу, наслідком чого є заподіяння матеріальної шкоди державному бюджету. У подальшому, у разі розкриття злочину, для компенсації витрат державних коштів потрібна зворотна вимога до особи, яка вчинила злочин. У такому разі відшкодування майнового боргу за рахунок держави можливе лише за умови, якщо людина, що вчинила кримінальне правопорушення, є сплатоспроможною.

Вочевидь, питання компенсації майнової шкоди, спричиненої внаслідок скоєння кримінального правопорушення, яке залишиться не розкритим та у випадку несплатоспроможності злочинця, у наукових працях вчених залишається невирішеним.

Вирішення зазначених проблем потребує розробки та впровадження нормативно-правової основи МРКВ, що спрямована на забезпечення високої

ефективності кримінальної відповідальності, а також захист прав і свобод кожного учасника кримінального процесу, в тому числі засуджених на стадії виконання судових рішень. Отже, здійснення кримінально-правової політики, що відповідає стратегії розвитку ЄС, потребує реформування механізму, який забезпечує застосування кримінальної відповідальності.

На наш погляд, пріоритетним завданням реформування нормативно-правового забезпечення кримінальної відповідальності та механізму її реалізації є забезпечення високої ефективності кримінально-правової відповідальності в досягненні наступних цілей:

- усунення шкідливих наслідків скоєння кримінального правопорушення;
- притягнення правопорушника до покарання, що відповідає тяжкості вчиненого злочину та відновлює порушену справедливість;
- викорінення детермінантів, що призвели до вчинення злочину, зокрема виправлення злочинця, його адаптації в ролі законослухняного громадянина;
- швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень.

Ми дотримуємося тієї точки зору, що кінець кримінальної відповідальності настає з моменту погашення або зняття судимості. Тому вирішення проблеми ефективності кримінально-правової відповідальності потребує, щоб припинення судимості наставало в разі досягнення цілей кримінального законодавства. Це означає, що внесення змін до нормативно-правового забезпечення кримінальної відповідальності з метою адаптації вітчизняного кримінального закону до законодавства ЄС потребує переосмислення умов зняття або погашення судимості.

Слід зазначити, що ототожнення моменту припинення судимості у зв'язку із закінченням строків погашення судимості після остаточного виконання кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі або покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, або зняттям судимості відповідно до ст. 91 КК України, за умови, якщо шкода, завдана скоєним злочином, залишається не відшкодованою, та кінця ретроспективної кримінально-правової відповідальності є таким, що

призводить до проблем ефективності правового механізму компенсації спричиненої шкоди та суперечить меті застосування кримінальної відповідальності.

Заслуговує на увагу проблема відшкодування шкоди, завданої державі в разі вчинення злочинів у сфері господарської діяльності, а також злочинів, суб'єктивна складова яких характеризується вираженням корисливим мотивом.

На наш погляд, підвищення дієвості правового механізму компенсації завданої шкоди, потребує введення додаткових, а також збільшення чинних штрафів на користь держави в разі вчинення злочинів:

– у сфері господарської діяльності, зокрема за ст.ст. 200 «Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення», 203-1 «Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва», 203-2 «Зайняття гральним бізнесом», 204 «Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів», 205 «Фіктивне підприємництво», 205-1 «Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців», 206 «Протидія законній господарській діяльності», 206-2 «Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації», 209 «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом», 209-1 «Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму», 210 «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням», 211 «Видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону», 212 «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), 212-1 «Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», 213 «Порушення

порядку здійснення операцій з металобрухтом», 216 «Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених контрольних марок», 218-1 «Доведення банку до неплатоспроможності», 219 « Доведення до банкрутства», 220-1 «Порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності», 220-2 «Фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензій фінансової установи», 222 «Шахрайство з фінансовими ресурсами», 222-1 «Маніпулювання на фондовому ринку», 223-1 «Підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів», 223-2 «Порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів», 224 «Виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів», 227 «Умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції», 229 «Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару», 231 «Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю», 232 «Розголошення комерційної або банківської таємниці», 232-1 Незаконне використання інсайдерської інформації», 232-2 «Приховування інформації про діяльність емітента», 233 «Незаконна приватизація державного, комунального майна» КК України;

– злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів за ст.ст. 309 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту», 310 « Посів або вирощування снотворного маку або конопель», 311 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів», 312 «Викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем», 313 «Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення

наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням», 318 «Незаконне виготовлення, підроблення, використання чи збут підроблених документів на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів», 319 «Незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин», 320 «Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів», 321 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів», 322 «Незаконна організація або утримання місць для вживання одурманюючих засобів» КК України;

– кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян за ст.ст. 351-1 «Перешкоджання діяльності Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України», 353 «Самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи», 354 «Підкуп працівника підприємства, установи чи організації», 356 «Самоправство», 357 «Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження», 358 «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів», 359 «Незаконні придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації» КК України; злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг за ст.ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем», 364-1 «Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми», 365-2 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги», 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою», 368-2 «Незаконне збагачення», 368-3 «Підкуп службової особи юридичної особи

приватного права незалежно від організаційно-правової форми», 368-4 «Підкуп особи, яка надає публічні послуги», 369 «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі», 369-2 «Зловживання впливом» КК України.

Для вирішення проблеми відновлювальної функції кримінально-правової відповідальності, погашення судимості, у разі вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 200, 201, 203-1, 203-2, 204, 205, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 210, 211, 212, 212-1, 213, 216, 218-1, 219, 220-1, 220-2, 222, 222-1, 223-1, 223-2, 224, 227, 229, 231, 232, 232-1, 232-2, 233, 351-1, 353, 354, 356, 357, 358, 359, 364, 364-1, 365-2, 368, 368-2, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України, повинно наставати після виконання майнових зобов'язань засудженого перед потерпілим та сплати несплачених сум податків, зборів та інших обов'язкових платежів у бюджети та державні цільові фонди.

Окрім того, застосування жорстких фінансових санкцій, розміри яких запобігають виникненню свідомого корисливого мотиву на скоєння кримінального правопорушення, призначене для підвищення дієвості попереджувальної функції кримінально-правової відповідальності.

Отже, у разі завдання шкоди фізичній або юридичній особі внаслідок вчинення злочину або кримінального проступку, кінець кримінальної відповідальності повинен наставати за умови відшкодування потерпілому матеріальної, моральної та фізичної шкоди, а у випадку завдання збитку державі – за умови виконання майнових зобов'язань засудженого перед державою.

Тому, з метою вирішення проблеми низької ефективності захисної функції кримінальної відповідальності, для погашення судимості недостатньо вимог, закріплених у ст. 91 КК України [125, с.40], недостатньо умов закінчення строків погашення судимості відповідно до ст. 89 КК України [125, с.39]. Обов'язковою умовою припинення судимості повинно стати відшкодування завданої вчиненим кримінальним правопорушенням шкоди.

Враховуючи викладене, з метою вирішення проблеми низької ефективності відновлювальної та попереджувальної функцій кримінальної відповідальності, ми

пропонуємо доповнити:

– КК України статтею 88-1 «Умови погашення судимості», відповідно до якої «Особа визнається такою, що не має судимості, за умови закінчення строків погашення судимості, передбачених ст. 89 КК України, лише в разі відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також сплати несплачених сум податків, штрафів та інших обов'язкових платежів до бюджетів та державних цільових фондів»;

– статтю 91 КК України «Зняття судимості» пунктом 4. «Зняття судимості допускається лише після відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також сплати несплачених сум податків, штрафів та інших обов'язкових платежів до бюджетів та державних цільових фондів», п.4 ст.91 КК України «Порядок зняття судимості встановлюється Кримінальним процесуальним кодексом України» вважати п.5 ст.91 ККУ:

– статтю 18 КК України «Суб'єкт злочину» пунктом 3. «Суб'єктом злочину є юридична особа, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку».

Створення ефективного механізму відшкодування спричиненої вчиненим злочином шкоди в ході притягнення злочинця до кримінальної відповідальності є одним із пріоритетних напрямків реформування нормативно-правового забезпечення кримінальної відповідальності.

Проте, як зазначалося вище, ефективний захист прав і свобод людини від протиправних посягань, зокрема висока ефективність механізму відшкодування спричиненої шкоди потребує перевиховання злочинця, викорінення деформацій його правосвідомості та підвищення рівня правової культури. Тому іншим концептуальним напрямком реформування механізму застосування кримінальної відповідальності з метою його (МРКВ) адаптації до законодавства ЄС є створення ефективної системи виправлення засуджених осіб у ході виконання кримінальних покарань. На наш погляд, в умовах впровадження політики гуманізації кримінальної відповідальності, спрямованість кримінального покарання на перевиховання злочинця, його ресоціалізацію і адаптацію в ролі законослухняного громадянина, повинна стати альтернативою карально-

репресивній концепції системи виконання покарань СРСР. Заходи виховного впливу на засудженого повинні виконувати ті функції кримінальної відповідальності, які за часів СРСР були покладені на страх перед застосуванням жорсткої кари.

Накладення кари на злочинця, як розплати за скоєний злочин, не є достатнім для усунення причин й умов, що призвели до скоєння протиправного діяння, зокрема виправлення злочинця та попередження його протиправної поведінки в подальшому. Тому в Україні, з метою реформування органів кримінальної юстиції відповідно до стратегії розвитку законодавства ЄС, виникла потреба в пошуку нових методів перевиховання злочинців у ході застосування до них кримінальних покарань. Одним із шляхів вирішення зазначеної проблеми є створення служби пробації, діяльність якої спрямована на усунення соціальних та культурних детермінантів виникнення злочинності. На наш погляд, застосування пробації повинно бути спрямовано на:

- виправлення злочинців. Викорінення деформацій правосвідомості осіб, що схильні до скоєння протиправних діянь, є важливим напрямком в боротьбі зі злочинністю тому, що спотворена правосвідомість та низький рівень правової культури є визначальним чинником формування протиправної поведінки;

- усунення соціальних, економічних, політичних та інших передумов, що сприяли вчиненню протиправного діяння.

Учинення кримінального правопорушення є результатом негативного ставлення людини до чинного права та правової реальності. Тому окремим напрямком спрямування службової діяльності кримінально-виконавчої служби повинно бути дослідження психологічних аспектів формування протиправної поведінки. Посиленої уваги потребує виявлення тих факторів, які призводять до виникнення конфлікту особистих інтересів людини та норм права. Заслугове на увагу позиція Я.З Ковальчук, яка вказує, що якщо наслідувати діалектичні уявлення у відображенні картини розвитку громадського буття, то недоліки і прорахунки макрорівня громадського життя здатні виступати детермінантами тих або інших злочинних проявів, знаходять своє продовження й розвиток у

феноменах, віднесених до мікрорівня соціалізації особи. Мікросередовище може посилити або ослабити вплив макросередовища, що не може не враховуватися при розгляді питання про формування особи, адже позитивне мікросередовище у змозі певною мірою нейтралізувати негативний вплив макросередовища, якщо такий має місце [81, с.177]. Отже, перевиховання злочинця вимагає позитивного впливу соціального середовища, поваги до його прав і свобод. Поміщення особи в місця позбавлення волі є виправданим у тому разі, якщо соціальне середовище в місцях неволі характеризується стійкими правомірними установками. Викорінення деформацій правосвідомості злочинця можливе лише за умови набуття позитивного досвіду правових відносин між людиною та державою, правомірної поведінки та ведення законослухняного способу життя.

У вітчизняному кримінально-виконавчому законодавстві передбачено застосування ряду правових засобів, спрямованих на усунення детермінантів злочинності, зокрема виправлення і ресоціалізацію засуджених. Так, згідно із ч.3 ст.6 КВК «Основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив» [129]. У ч.4 ст. 6 КВК зазначено, що «Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених застосовуються з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів вчиненого кримінального правопорушення та поведінки засудженого під час відбування покарання» [129].

Але висока дієвість механізму практичної реалізації засобів виправлення та ресоціалізації засуджених, що закріплені в ч.3,ч.4 ст.6 КВК України викликає сумнів. Зокрема, на наше переконання, для забезпечення високої ефективності виховного впливу на злочинців не є достатніми засоби перевиховання в разі, якщо засуджена особа має алкогольну або наркотичну залежність. Водночас, низька дієвість кримінального покарання в питанні усунення детермінантів злочинності має наслідком низьку ефективність кримінальної відповідальності як інструменту боротьби зі злочинністю.

На наш погляд, у випадку, якщо засуджений є наркозалежним, висока ефективність виховної функції кримінальної відповідальності можлива лише за умови примусового лікування від наркотичної залежності.

В Україні примусове лікування засуджених законодавчо закріплене в розділі XIV КК України «Інші заходи кримінально-правового характеру» [125, с. 41-45]. У ст. 92 ККУ «Поняття та мета примусових заходів медичного характеру» зазначено, що «примусовими заходами медичного характеру є надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу, в спеціальний лікувальний заклад з метою її обов'язкового лікування, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь» [125, с. 41]. В ч.1 ст. 96 КК України «Примусове лікування» зазначено, що «примусове лікування може бути застосоване судом, незалежно від призначеного покарання, до осіб, які вчинили злочини та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб» [125, с. 43]. Визначення примусових заходів медичного характеру як психіатричної допомоги звужує застосування заходів кримінально-правового характеру лише до психічно хворих осіб у разі скоєння ними кримінального правопорушення. Але, на нашу думку, така позиція суперечить диспозиції ч.1 ст. 96 КК України, тому що злочинцями, що мають хворобу, яка становить небезпеку для здоров'я інших осіб, є не лише психічно хворі особи, а й особи, що мають наркотичну або алкогольну залежність навіть на початковій стадії розвитку хвороби. Недаремно, що практично з перших вітчизняних підручників після відродження в СРСР кримінологічної науки у 60-ті рр. ХХ ст. стало традицією розглядати зв'язок злочинності з пияцтвом й алкоголізмом, підкреслюючи високу криміногенність цих негативних явищ. Цьому питанню відводилися окремі глави і розділи [112]. Результати досліджень показують, що від 60 до 90 % насильницьких злочинів вчиняються в стані алкогольного сп'яніння [5, с.40]. Заслуговує на увагу кримінально-правова статистика деяких країн Європи. Так, у Нідерландах встановлено причину вчинення тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи під

впливом алкоголю в чотирьох із п'яти випадків. У Швеції три чверті таких злочинів припадають на частку тих, що вчинені під впливом алкоголю. У загальній кількості обстежених Н.С.Лобосом осіб, які вчинили вбивства, зловживання алкоголем виявлено у 86 % випадків, причому 80 % із цих осіб є типовими представниками з неблагополучних сімей, у яких систематично зловживали алкоголем або наркотиками, засуджувалися й відбували покарання один або двоє батьків [142, с. 134].

Аналізуючи дані судової статистики, також приходимо до висновку, що більшу кількість засуджених у сфері обігу наркотичних засобів складають саме особи, що допускають немедичне вживання наркотиків (всього засуджено за перше півріччя 2016 року – 5012 осіб, з них – 3068 за частиною 1 статті 309 ККУ, 945 – за частиною 2 статті 309 ККУ) [72].

Після відбування покарання, у разі вчинення злочинів за ст.ст. 309, 310, 311, 316 КК України, злочинець продовжує бути наркозалежним, що має наслідком вчинення ним протиправних діянь у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, надалі. Окрім того, наркотична залежність є чинником, що робить поведінку злочинця суспільно небезпечною, а також провокує його на скоєння злочинів корисливої спрямованості з метою отримання засобів для придбання наркотичних речовин. Особа, яка страждає на наркотичну залежність, схильна до набуття деформацій правової свідомості. Невдоволення власним соціальним статусом та рівнем матеріального добробуту, безробіття та ведення аморального способу життя, внутрішній психологічний протест проти встановленого порядку правових відносин є визначальними факторами формування поведінки наркозалежної особи. Отже, наркотична залежність є тим соціальним чинником, який призводить до зростання злочинності, формування протиправної поведінки та ігнорування норм права.

Низька дієвість кримінального покарання в питанні усунення детермінантів злочинності має наслідком низьку ефективність кримінальної відповідальності як інструменту боротьби зі злочинністю.

Цікавим є досвід країн світу, зокрема європейських, у питанні примусового лікування злочинців від наркоманії. Кримінальне законодавство Австрії (параграф 22, 24 КК Австрії), Аргентини (стаття 27-2 КК Аргентини), Болгарії (стаття 92 КК Болгарії), Данії (параграф 55-57 КК Болгарії), Польщі (стаття 93, 96 КК Польщі) передбачає направлення на примусове лікування від наркоманії осіб до спеціалізованих медичних установ. Однак, таке лікування не звільняє наркозалежну особу від кримінальної відповідальності. На неправомірну поведінку такої особи здійснюється двоаспектний вплив: призначення певного виду покарання та примусового лікування одночасно або з відстрочкою відбування покарання [216, с. 359]. Кримінальне законодавство Великої Британії відрізняється своєю особливістю щодо підходу у вирішенні питання про примусове лікування від наркоманії осіб, що вчинили злочин. У випадку, якщо особа вчинила кримінальне правопорушення невеликої або середньої тяжкості, вона може бути направлена на примусове лікування від наркоманії з подальшим контролем за її поведінкою (Закон про злочин та інше порушення порядку 1998 року) замість призначення покарання [251, с. 344]. Примусове лікування від наркоманії не відноситься до видів кримінальних покарань, тому становить альтернативу кримінальній відповідальності. Федеративна Республіка Німеччина також підтримує політику лікування наркозалежних правопорушників. Так, відповідно до Федерального Закону «Про наркотичні засоби» передбачається можливість відстрочки виконання вироку у випадку, якщо особа вчинила злочин на підґрунті наркозалежності, а санкція статті встановлює максимальне покарання у вигляді позбавлення волі строком не більше 2 років. У такій ситуації суд ухвалює рішення про направлення особи на лікування. В подальшому особа може бути звільнена від відбування призначеного покарання за умови успішного результату лікування від залежності [216, с. 357-358].

Проте, на наш погляд, позиція, відповідно до якої примусове лікування від наркоманії є альтернативою кримінальній відповідальності, а не одним з її видів, є помилковою. Призначення судом наркозалежній особі примусового лікування від наркотичної залежності є наслідком скоєння нею суспільно-небезпечного,

кримінально-караного діяння. На наше переконання, лікування від алкоголізму та наркоманії, як примусовий захід кримінально-правового впливу, за своєю сутністю та ознаками, повинен стати додатковим видом кримінального покарання, що може бути приєднане до основного покарання та призначене для усунення детермінантів скоєння кримінального правопорушення. З метою вирішення проблем низької ефективності виховної та попереджувальної функцій кримінальної відповідальності, примусові заходи медичного характеру до наркозалежних осіб повинні застосовуватися не лише в разі скоєння злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення, але й всього спектру діянь, що визнані злочинними та є караними відповідно до КК України. У випадку вчинення наркозалежною особою злочину кінець кримінальної відповідальності повинен наставати за умови виконання відповідного основного покарання, а також додаткового покарання у вигляді проходження процедури застосування примусових заходів медичного характеру, що призначена для лікування особи від наркотичної залежності.

У разі скоєння злочину в стані алкогольного сп'яніння, або особою, яка перебуває на обліку в наркологічному диспансері як така, що має алкогольну залежність, вирішення проблем ефективності виховної функції кримінальної відповідальності потребує застосування примусових медичних заходів у випадку, якщо кримінальне правопорушення скоєне в стані алкогольного сп'яніння, або особою, яка перебуває на обліку в наркологічному диспансері як така, що має алкогольну залежність, або особою, яку в ході кримінального провадження визнано такою, що страждає від алкоголізму. В іншому разі, після відбування покарання, алкоголізм як причина вчиненого злочину залишається невилікуваним та в подальшому є чинником, який обумовлює скоєння повторних протиправних діянь.

З метою усунення детермінантів злочинності ми пропонуємо:

– доповнити ст. 51 КК України «Види покарань» п.13 «Примусове лікування від наркотичної та алкогольної залежності»;

– внести зміни до п.2 ст. 52 КК України «Основні та додаткові покарання» з «Додатковими покараннями є позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та конфіскація майна» на «Додатковими покараннями є позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, примусове лікування від наркотичної та алкогольної залежності та конфіскація майна».

Реформування МРКВ потребує переосмислення сутності та функціональних характеристик кримінально-правової відповідальності. Її трактування, як обов'язку засудженого перетерпіти неприємні обмеження особистого, майнового та іншого характеру, звужує розуміння кримінально-правової відповідальності до накладення визначеної кримінальним законом кари на злочинця. На наш погляд, найбільш доцільним є наступне визначення: «Кримінальна відповідальність – різновид юридичної відповідальності, що полягає в застосуванні до особи, що вчинила кримінальне правопорушення, державного примусу, з метою реалізації обмежень особистого, майнового та іншого характеру, заходів виховного впливу та обов'язку відшкодування спричиненої шкоди».

Висновки до розділу 3

1. Через те, що необхідними умовами збалансованого та ефективного функціонування системи покарань (як, власне, і будь-якого системного утворення) є взаємоузгодженість її внутрішніх компонентів та органічне «вписування» цієї системи в її зовнішнє оточення (соціокультурне, економічне, політичне, ідеологічне тощо), визначення шляхів її удосконалення передбачає попереднє виявлення відповідних внутрішніх та зовнішніх чинників її ревізії, пов'язаних з порушенням згаданих умов.

2. До домінуючих зовнішніх чинників реформування національного інституту кримінальної відповідальності та механізму її реалізації слід віднести ті радикальні соціально-економічні, політико-правові та культурно-ідеологічні зміни в Україні, що були спричинені її виходом із складу СРСР та обранням курсу на

євроінтеграцію. Внутрішні ж чинники такого реформування пов'язані здебільшого з економічною невиправданістю ряду компонентів вітчизняної карної системи та їх низькою ефективністю в плані реалізації виховної, охоронної, відшкодувальної та запобіжної функцій кримінальної відповідальності.

3. Зміст гуманізації інституту кримінальної відповідальності полягає не лише у пом'якшенні кримінально-правових санкцій та дотриманні прав людини у поводженні з засудженими, але й, насамперед, у забезпеченні по відношенню до останніх умов їхньої позитивної соціалізації. Тож при призначенні санкцій, пов'язаних з позбавленням волі, варто враховувати, що вони поглиблюють ступінь відчуження особистості від законослухняного соціуму та сприяють більш тісній її інтеграції з криміналітетом. Відповідно, такі санкції доцільно застосовувати лише у тих виняткових випадках, які передбачають необхідність ізоляції індивіда з міркувань суспільної безпеки.

4. Позитивний досвід розвитку кримінально-виконавчої системи в країнах ЄС переконує в доцільності запровадження примусового відшкодування збитків, пов'язаних із порушенням суб'єктивних прав як різновиду кримінальної (а не лише цивільно-правової) відповідальності; адже така кримінально-правова санкція, як штраф, далеко не завжди забезпечує таке відшкодування. До того ж, реформи в цьому напрямку в багатьох випадках дозволять уникнути згаданих вище небажаних наслідків застосування санкції позбавлення волі.

5. У зв'язку із зазначеними обставинами, КК України пропонується доповнити статтею 88-1 «Умови погашення судимості», відповідно до якої «Особа визнається такою, що не має судимості, за умови закінчення строків погашення судимості, передбачених ст. 89 КК України, лише в разі відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також сплати несплачених сум податків, штрафів та інших обов'язкових платежів до бюджетів та державних цільових фондів»; ст. 91 КК України «Зняття судимості» – доповнити пунктом 4: «Зняття судимості допускається лише після відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також сплати несплачених

сум податків, штрафів та інших обов'язкових платежів до бюджетів та державних цільових фондів»; п. 4 ст. 91 КК України вважати п. 5 цієї статті.

6. Вагомим засобом підвищення ефективності механізму реалізації кримінальної відповідальності (зокрема, шляхом сприяння соціальній адаптації суб'єктів останньої) є створення служби пробації, сфера діяльності якої охоплювала б достатньо широкий діапазон контрольних-виховних заходів, заходів соціальної підтримки та професійно-технічного навчання, щоб забезпечити належний рівень ресоціалізації засуджених (з огляду на переорієнтування інституту кримінальної відповідальності до пріоритету виправної функції перед каральною).

7. З метою кращої реалізації відшкодувальної функції кримінальної відповідальності доцільно запровадити інститут такої відповідальності для юридичних осіб (як це має місце у законодавствах більшості європейських держав). Відповідно, ст. 18 КК України «Суб'єкт злочину» пропонується доповнити пунктом 3: «Суб'єктом злочину є юридична особа, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку». Однак при цьому слід ретельно скоординувати цей інститут з нормативно-правовими основами кримінальної відповідальності фізичних (посадових) осіб так, щоб унеможливити уникнення відповідальності фізичної особи шляхом покладання власної вини на юридичну особу чи навпаки.

8. Однією з суттєвих проблем дієвості сформованого в Україні механізму реалізації кримінальної відповідальності є надмірна перевантаженість слідчих на стадії досудового розслідування. Шляхом до її вирішення є створення структур (на базі підрозділів слідчих та кримінальної поліції), повноваження посадових осіб яких поєднуюватимуть функції слідчих та оперативно-розшукових співробітників. Запровадження таких структур сприятиме підвищенню службової мотивації співробітників ОВС у ході розкриття злочинів, а також нівелюватиме протиріччя в професійній діяльності слідчих та співробітників оперативно-розшукових підрозділів.

9. Вирішення проблеми ефективності реалізації виховної функції кримінальної відповідальності потребує застосування примусових медичних заходів до осіб, що страждають на алкоголізм та наркотичну залежність. Зокрема, у разі вчинення злочинів за ст. ст. 309, 310, 311, 316 КК України, а також у випадку скоєння злочину наркозалежною особою, кримінальна відповідальність повинна закінчуватися за умови повного проходження засудженим програми лікування від наркоманії (що відображено у пропозиціях щодо змін та доповнень до ст. ст. 51 та 52 КК України).

10. Для більш ефективної діяльності органів та підрозділів, що забезпечують реалізацію кримінальної відповідальності, потребується створення чіткої програми захисту майна, життя, здоров'я та особистих інтересів усіх учасників кримінального процесу, а також членів їхніх сімей. Особливої уваги потребує розробка програми щодо матеріального заохочення й надання відповідних пільг громадянам, які надають необхідні свідчення в процесі розкриття та розслідування злочинів.

ВИСНОВКИ

1. Сучасний етап суспільно-політичного розвитку України дедалі чіткіше виявляє й загострює суперечності вітчизняного механізму реалізації кримінальної відповідальності (МРКВ), а саме: невідповідність його ключових спрямувань низці основоположних правових цінностей європейської спільноти, на інтеграцію з якою взято курс нашою державою; доволі низький коефіцієнт його дієвості в плані досягнення цілей кримінально-виконавчих заходів на тлі високого рівня корупції практично в усіх ланках системи забезпечення кримінальної відповідальності; суттєві розбіжності в нормативно-правових основах функціонування інституту покарання в Україні та в країнах ЄС тощо. Тим самим набуває значущості докорінне реформування цього механізму, яке потребує, у свою чергу, ґрунтовного філософсько-правового аналізу чинників та напрямів згаданого реформування у структурно-функціональному, культурно-ціннісному та соціально-політичному аспектах.

2. Визначення головних напрямків таких реформ передбачає вивчення залежностей ефективності МРКВ, з одного боку, від внутрішньої структурно-функціональної узгодженості його компонентів, а з іншого – від специфіки зовнішнього (культурно-історичного та суспільно-політичного) контексту його функціонування. Саме такі залежності мають бути покладені в основу критеріальних вимірів адекватності нормативно-правової бази, що регулює як кримінально-правові відносини загалом, так і діяльність органів кримінально-виконавчої системи зокрема.

3. Структурно-функціональний аналіз МРКВ є методологічною основою дослідження його дієвості та визначення критеріальних показників останньої. До таких показників можна віднести: а) міру взаємної відповідності та функціональної злагодженості складових цього механізму; б) міру сприяння наявної системної організації МРКВ виконанню охоронної, регулятивної, каральної, відновлювальної, запобіжної та заохочувальної функцій кримінальної відповідальності; в) динаміку розкриття злочинів (позитивний чи негативний

характер цієї динаміки свідчатиме, відповідно, про зниження чи підвищення індексу ефективності МРКВ). При цьому необхідні умови настання кримінальної відповідальності мають передбачати не лише розкриття злочину та встановлення істини по справі, але й заходи в плані відновлення соціальної справедливості.

4. У той час, як основним об'єктивним компонентом у системі МРКВ є норми кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права, визначальним суб'єктивним його компонентом є правосвідомість (як самих суб'єктів, так і об'єктів застосування МРКВ), від базових орієнтирів якої істотно залежить характер, ступінь, спрямованість та ефективність реалізації кримінальної відповідальності на усіх її рівнях. При цьому в разі відсутності належної кількісної міри регулятивного потенціалу правових механізмів відчутно гальмуються процеси якісного визначення позитивних орієнтирів правосвідомості та стрімко нівелюється значущість права у суспільних відносинах (що призводить, врешті-решт, до поширення правового нігілізму).

5. Трансформації в культурно-ціннісній сфері життя суспільства зумовлюють потребу в реформуванні інституту кримінальної відповідальності в плані його узгодження зі змінами в ієрархії суспільнозначущих орієнтирів. Зокрема, посилюється тенденція до гуманізації (приведення до відповідності невід'ємним правам людини) цього інституту та механізму його реалізації, а також зміщення акценту від домінанти каральної функції кримінальної відповідальності до превалювання її відновлювальної та заохочувальної функцій. Як переконує досвід європейських країн, таке реформування зрештою зумовлює підвищення дієвості МРКВ та сприяє його суспільному визнанню.

6. Соціально-політична динаміка сучасної України в руслі євроінтеграційних процесів є вагомим онтологічним детермінантом реформування МРКВ. Головним вектором спрямування цієї динаміки є перехід до пріоритету самоорганізаційної моделі суспільно-політичних відносин перед адміністративно-командною моделлю; тож правопорядок перестає бути завданням виключно відповідних державних органів, стаючи завданням усього суспільства. У цьому плані потребується розробка державної програми

заохочення громадян до співпраці з органами правопорядку, програми захисту свідків, служби пробації, чіткої системи відшкодування заподіяних матеріальних та моральних збитків та забезпечення соціальної адаптації осіб, що відбули покарання.

7. Чинники трансформацій будь-якого системного утворення слід шукати в його об'єктивному тяжінні до внутрішньої та зовнішньої збалансованості. У цьому плані до домінантних зовнішніх чинників реформування національної системи здійснення кримінальної відповідальності належать ті радикальні соціально-економічні, політико-правові та культурно-ідеологічні зміни (що суттєво дисбалансиують цю систему), спричинені виходом України зі складу СРСР та обранням курсу на євроінтеграцію. Внутрішні ж чинники такого реформування пов'язані здебільшого з економічною невиправданістю ряду компонентів вітчизняної карної системи та їх низькою ефективністю в плані реалізації виховної, охоронної, відшкодувальної та запобіжної функцій кримінальної відповідальності.

8. Гуманізація інституту кримінальної відповідальності передбачає забезпечення належних умов позитивної соціалізації засуджених. Тож при призначенні санкцій, пов'язаних з позбавленням волі, варто враховувати те, що вони поглиблюють ступінь відчуження особистості від законослухняного соціуму та сприяють зміцненню її зв'язків із кримінальним середовищем. Відповідно, такі санкції доцільно застосовувати лише у випадках необхідності ізоляції особи з міркувань суспільної безпеки.

9. Позитивний досвід розвитку кримінально-виконавчої системи в країнах ЄС переконує в доцільності запровадження примусового повного відшкодування збитків, пов'язаних з порушенням суб'єктивних прав, як різновиду кримінальної (а не лише цивільно-правової) відповідальності. У зв'язку з цим пропонується доповнити КК України статтею 88-1 «Умови погашення судимості» та статтю 91 КК України «Зняття судимості» відповідним новим пунктом. Адже кримінально-правова санкція у вигляді штрафу далеко не завжди забезпечує таке відшкодування. До того ж, реформи в цьому напрямку в багатьох випадках

дозволять уникнути згаданих вище небажаних наслідків застосування санкції позбавлення волі.

10. З метою кращої реалізованості відшкодувальної функції кримінальної відповідальності варто запровадити інститут такої відповідальності для юридичних осіб (як це має місце в законодавствах більшості європейських держав). Відповідно, ст. 18 КК України «Суб'єкт злочину» пропонується доповнити пунктом 3: «Суб'єктом злочину є юридична особа, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку». Однак при цьому слід ретельно скоординувати згаданий інститут з нормативно-правовими основами кримінальної відповідальності фізичних (посадових) осіб так, щоб унеможливити уникнення відповідальності фізичної особи шляхом покладання власної вини на юридичну особу чи навпаки.

11. Вагомим засобом підвищення ефективності механізму реалізації кримінальної відповідальності (зокрема, шляхом сприяння соціальній адаптації суб'єктів останньої) є створення служби пробації, сфера діяльності якої охоплювала б достатньо широкий діапазон контрольних-виховних заходів, заходів соціальної підтримки та професійно-технічного навчання, щоб забезпечити належний рівень ресоціалізації засуджених (з огляду на переорієнтування інституту кримінальної відповідальності до пріоритету виправної функції перед каральною).

12. Однією з суттєвих проблем дієвості сформованого в Україні механізму реалізації кримінальної відповідальності є надмірна перевантаженість слідчих на стадії досудового розслідування. Шляхом до її вирішення є створення структур (на базі підрозділів слідчих та кримінальної поліції), повноваження посадових осіб яких поєднують функції слідчих та оперативно-розшукових співробітників. Запровадження таких структур також нівелюватиме протиріччя у професійній діяльності слідчих та співробітників оперативно-розшукових підрозділів.

13. Вирішення проблеми ефективності реалізації виховної функції кримінальної відповідальності потребує застосування примусових медичних

заходів до осіб, що страждають на алкоголізм та наркотичну залежність. Зокрема, у разі вчинення злочинів за ст. ст. 309, 310, 311, 316 КК України, а також у випадку скоєння злочину наркозалежною особою, кримінальна відповідальність повинна закінчуватися за умови повного проходження засудженим програми лікування від наркоманії (що відображено у пропозиціях щодо змін та доповнень до ст. ст. 51 та 52 КК України).

14. Для більш ефективної діяльності органів та підрозділів, що забезпечують реалізацію кримінальної відповідальності, потребується створення чіткої програми захисту майна, життя, здоров'я та особистих інтересів усіх учасників кримінального процесу, а також членів їх сімей. Особливої уваги потребує розробка програми щодо матеріального заохочення і надання відповідних пільг громадянам, які надають необхідні свідчення в процесі розкриття та розслідування злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абакумова Ю. В. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльна характеристика. *Право та державне управління*. 2016. № 1 (22). С. 32–41.
2. Азаров Д. С. Диференціація кримінальної відповідальності та судова дискреція: утопія і реальність. *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань* : тези доп. та повідомл. учасників Міжнар. симпозиуму, 23–24 верес. 2011 р. Львів, 2011. С. 5–9.
3. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. М. : Юрид. лит. 1981. 361 с.
4. Аналіз стану здійснення судочинства у 2016 р. *Судова влада України* : [сайт]. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/FC0243F91293BFEEC22580E400478576](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/FC0243F91293BFEEC22580E400478576).
5. Антонян Ю. М. Психология убийства. М. : Юрист, 1997. 304 с.
6. Ащенко О. М., Човган В. О. Українське пенітенціарне законодавство у світлі стандартів Комітетів проти катувань ООН та Ради Європи / [передм. М. М. Гнатівського] ; за заг. ред. Є. Ю. Захарова. Харків : Права людини, 2014. 332 с.
7. Багрий-Шахматов Л. В. Уголовная ответственность и наказание. Минск : Вышэйш. школа, 1976. 384 с.
8. Балаянц М. С. Фундаментальные правовые ценности современного общества : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2007. 176 с.
9. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 185–207.
10. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с.
11. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. М. : ИНФРА-М.2004. 184 с.
12. Беляев Н. А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях. Ленинград : Ленингр. ун-т, 1963. 186 с.
13. Берзін П. С. Механізм кримінально-правового регулювання. *Право і громадянське суспільство* : наук. журн. 2014. № 1. С. 45–66.

14. Бесчастний В. Кримінологічний аналіз стану злочинності в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 207–213.
15. Библия. Книги священного писания Ветхого и Нового завета канонические. В русском переводе с параллельными местами и приложениями. Украинское библейное общество. Киев, 1997. 303 с.
16. Бідна О. І. Вимоги Європейського Союзу до адаптації кримінального законодавства України щодо конфіскації майна до права ЄС. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 135. С. 179–188. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2016_135_20
17. Богатирьова О. І. Теоретико-прикладні засади впровадження пробації в Україні : монографія. Київ : Дакор, 2013. 368 с.
18. Богатирьов І., Савченко А. Кримінальна відповідальність як сучасна проблема кримінального права України. *Кримінальне право*. 2016. № 2. С. 133–137.
19. Богунов С. О., Копотун І. М., Пузирьов М. С. Пенітенціарні системи України та Норвегії: порівняльно-правовий аналіз : посібник / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Державна пенітенціарна служба України, 2012. 52 с.
20. Борисов В. І., Фріс П. Л. Поняття кримінально-правової політики. *Політика у сфері боротьби зі злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми* : монографія / за заг. ред. проф. П. Л. Фріса та проф. В. Б. Харченка. Івано-Франківськ –Харків, 2016. 419 с.
21. Брайнин Я. М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве. М. : Госюриздат, 1963. 275 с.
22. Бринзанська О. В. Реформування судової системи у Республіці Польща: можливість врахування в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 6. С. 104–109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2017_6_18.
23. Букалов О. П. Кримінальні покарання в Україні : статистичний огляд. Донецьк : Донецький Меморіал, 2007. 34 с. URL: <http://ukrprison.org.ua/files/docs/1227623025.pdf>.

24. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2007. 992 с.
25. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
26. Вереша Р. В. Поняття та підстава кримінальної відповідальності. *Право України*. 2006. № 12. С. 97–103.
27. Вереша Р. В. Суб'єктивні елементи підстави кримінальної відповідальності : підручник. Київ : Атіка, 2006. 740 с.
28. Визначення предмета правової філософії. Співвідношення філософії права з іншими філософськими та юридичними дисциплінами. *Підручники онлайн* : [сайт]. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/2438/32/>.
29. Віденська декларація : прийнята Радою Європи від 25 черв. 1993 р. *Верховної Ради України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_189.
30. Відшкодування потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням : методика / С. С. Чернявський, А. А. Вознюк, Д. О. Алексеєва-Процюк. Київ : Нац. акад. внутр. справ., 2017. 112 с.
31. Воднік В. Д. Специфіка соціологічного аналізу злочину. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. Вип. 1. С. 211–219.
32. Вопленко Н. Н. Правосознание и правовая культура : учеб. пособ. Волгоград : ВолГУ, 2000. 52 с.
33. Воропаев С. А. Уголовная ответственность в механизме уголовно-правового регулирования : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2016. 211 с.
34. Галицький І. В. Місце толерантності в правовому менталітеті та політико-правовій думці українського суспільства. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 44–48.
35. Ганзенко О. О. Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави Україна : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Запоріжжя, 2002. 198 с.
36. Гегель Г. В. Ф. Философия права. М. : Мысль, 1990. 524 с.

37. Генеральна прокуратура України : [сайт]. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=12173&libid=100820&c=edit&_c=fo.
38. Герцен А. О развитии революционных идей в России. Произведения 1851–1872 годов. *Герцен А. Собрание сочинений* : в 30 т. М. : АН СССР, 1956. Т. 7. 452 с.
39. Гнасевич Н. В. Опорний конспект лекцій з навчальної дисципліни «Теорія міжнародних відносин». Тернопіль : Тернопіль. нац. екон. ун-т, 2018. 163 с. URL: http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/32234/1/опорний_конспект_лекцій.pdf.
40. Гнатенко Є. С. Деякі питання визначення меж кримінальної відповідальності. *Вісник Академії митної служби України*. Серія : Право. 2014. № 2 (13). С. 136–140.
41. Головатий С. Верховенство права : монографія : у 3 кн. Київ : Фенікс, 2006. 1747 с.
42. Грищук В. К., Пасека О. Ф. Встановлення кримінальної відповідальності колективних суб'єктів в зарубіжних державах: до історії проблеми. *Право України*. 2011. № 9–10. С. 42–49.
43. Грищук О. В. Генеза прав людини на компенсацію моральної шкоди: теоретично-правовий вимір. *Європейські перспективи*. 2013. № 1. С. 5–11.
44. Грищук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина : навч. посіб. для студ. юрид. ф-тів вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2006. 568 с.
45. Грищук В. К. Поняття, види, підстави і форми реалізації кримінальної відповідальності. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 50–65.
46. Грищук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини : монографія. Хмельницький : Хмельницький ун-т управління та права, 2012. 736 с.
47. Грищук О. В. Людська гідність у праві: філософські проблеми. Київ : Атіка, 2007. 432 с.
48. Гумін О. М. Йосипів А. О. Злочинність та безробіття: актуальні проблеми та взаємозв'язок. *Судова та слідча практика в Україні*. 2018. Вип. 7.

С. 59–63.

49. Гуцуляк М. Я. Гуманізація виконання кримінальних покарань в Україні у контексті міжнародних стандартів поведіння із засудженими. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2009. Вип. 21. С. 180–187.

50. Денисова Т. А. Основні тенденції діяльності держави у сфері застосування кримінальних покарань. *Вісник Львівського університету*. Серія : Юридична. 2010. Вип. 50. С. 260–267.

51. Державна служба статистики. Кількість зареєстрованих безробітних за професійними групами у 2018 році (за даними державної служби зайнятості). *Державна служба статистики України* : [сайт]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

52. Дзьобань О. П. Українська національна правова ментальність: специфіка філософсько-правової рефлексії. *Методологічні проблеми правової науки* : матеріали Міжнар. наук. конф. (Харків, 13–14 груд. 2002 р.). Харків, 2003. С. 132–133.

53. Дмитрієнко Ю. М. Чому українська правова свідомість більш універсально та традиційно статусна, аніж правова свідомість України? *Dynamiska naukowych badan – 2010* : materiały VI Międzynarodowej naukowo- praktycznej konferencji. Volume 5. Pravo. Premysl : Nauka i studia, 2010. С. 74–84.

54. Драган І. В. Ефективність механізму реалізації кримінальної відповідальності: соціокультурний аспект. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 1. С. 191–201.

55. Драган І. В. Інститут покарання в культурно-ціннісному вимірі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2018. № 1. С. 198–208.

56. Драган І. В. Правосвідомість як визначальний компонент механізму реалізації кримінальної відповідальності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 226–236.

57. Драган І. В. Соціально-політична динаміка як чинник трансформацій інституту покарання та механізму його реалізації. *Європейський політико-правовий дискурс*. 2018. Т. 5, № 3. С. 81–87.

58. Дуюнов В. К. Механизм уголовно-правового воздействия: теоретические основы и практика реализации : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2001. 50 с.
59. Дуюнов В. К. Уголовно-правовое воздействие: теория и практика. М. : Научная книга, 2003. 520 с.
60. Евдеева Н. В. Интегративные теории правопонимания в современной России : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Нижний Новгород, 2005. 20 с.
61. Европейская конвенция про компенсацию ущерба жертвам криминальных преступлений : подписана 24 ноября 1983 года в Страсбурге. *Сборник документов Совета Европы в области защиты прав человека и борьбы с преступностью*. М., 1998. С. 81–85.
62. Євхутіч І. М. Мораль і право як суспільні інститути: проблеми осмислення в умовах побудови громадянського суспільства. *Європейські перспективи*. 2012. № 2. С. 87–93. URL: <http://www.nbu.gov.ua/ejournals/FP/2012-1/12eimpgc.pdf>.
63. Ждиняк Н. П. Механізм реалізації забороняючих кримінально-правових норм: поняття та окремі питання ефективності. *Вісник Львівського університету*. Серія : Юридична. 2011. Вип. 52. С. 326–333.
64. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
65. Загородников Н. И. О пределах уголовной ответственности. *Советское государство и право*. 1967. № 7. С. 39–46.
66. Загородников Н. И. Советская уголовная политика и деятельность органов внутренних дел. М. : Юрид. лит., 1979. 100 с.
67. Задоя К. П. Правова природа заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб. *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 4. С. 42–53.
68. Закон України Про виконавче провадження : від 02 черв. 2016 р. № 1404-

VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 30. Ст. 542. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>

69. Закон України Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності : від 15 квіт. 2008 р. № 270-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 24. Ст. 236. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/270-17>.

70. Закон України Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : від 18 берез. 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.

71. Закон України Про пробацію : від 5 лют. 2015 р. № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19>.

72. Звіт про склад засуджених осіб за перше півріччя 2016 року. *Судова влада України* : [сайт]. URL: <http://court.gov.ua/>.

73. Зубкова В.И. Уголовное наказание и его социальная роль : теория и практика. М. : НОРМА, 2002. 304 с.

74. Ильин И. А. Путь духовного обновления. *Путь к очевидности*. М., 1993. С. 81–322.

75. Івашук П. С. Політика України щодо впровадження інституту пробації. *Від громадянського суспільства – до правової держави* : XIV міжнар. наук. конф. студентів та молодих вчених : зб. тез доп. Internet-конф. (27 квіт. 2018 р., м. Харків). Харків, 2018. С. 138–142.

76. Історія держави і права України : підручник : у 2 т. / [В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін.]. Київ : Ін Юре, 2000. Т. 1. 648 с.

77. Каменський Д. В. Концептуальні ознаки економічної злочинності в Україні та США: у пошуках спільного та відмінного. *Правові проблеми сучасності: теорія та практика* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (28 берез. 2019 р.). Маріуполь, 2019. С. 10–15.

78. Каменський Д. В. Порівняльно-правовий аналіз кримінального права України та федерального кримінального права США в частині призначення

покарань за економічні злочини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 4. С. 227–231. URL: http://www.isej.org.ua/4_2015/61.pdf

79. Карпов Н. С., Габро О. І. Державний захист та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у судочинстві за законодавством України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 17. С. 254–266.

80. Кобко-Одарий В. С. Украинский правовой менталитет и его основные детерминанты. *Право і суспільство*. 2017. № 1. С. 9–13.

81. Ковальчук З. Я. Особливості психології особистості неповнолітнього правопорушника. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія : Психологічна : зб. наук. пр. / гол. ред. В. Л. Ортинський. 2008. Вип. 1. С. 175–183.

82. Козаченко О. В., Адаменко К. А. Нові підходи до дефініції закону про кримінальну відповідальність у зв'язку з розширенням меж кримінально-правового регулювання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція : зб. наук. праць. 2018. Вип. 33. С. 122–125.

83. Козаченко О. В. Архітектоніка кримінально-правового впливу: кримінальна відповідальність та стадії її реалізації. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2017. Вип. 2 (9). С. 42–62.

84. Козаченко О. В. Архітектоніка кримінально-правового впливу: поняття, властивості та система кримінально-правових заходів. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2017. Вип. 1(8). С. 22–40.

85. Козаченко О. «Багатоколіїність» здійснення кримінально-правового впливу – вимога сьогодення. *Юридичний вісник*. 2013. № 1. С. 81–87.

86. Козаченко О. В., Горта О. М. Тенденції сучасної кримінально-правової політики щодо гуманізації кримінальної відповідальності (de lege lata, ferenda). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. Вип. 4. С. 165–169.

87. Козаченко О. В. Дефініція та ознаки обмежувальних заходів. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-*

розшукової діяльності : тези II Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький 2 берез. 2018 р.). Хмельницький, 2018. С. 48–50.

88. Козаченко О. В., Колбіна К. О. Функції кримінальної відповідальності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2018. Вип. 4, т. 2. С. 62–67.

89. Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи в Україні : підручник. Миколаїв : Іліон, 2015. 143 с.

90. Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи: культуро-антропологічний вимір : монографія. Миколаїв : Іліон, 2011. 504 с.

91. Козаченко О. В. Критерії ефективності кримінально-правових заходів в науковому доробку професора Л. В. Багрій-Шахматова. *Кримінальне право в умовах глобалізації* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 25 трав. 2018 р.). Одеса, 2018. С. 25–27.

92. Козаченко О. В., Мусиченко О. М. Культуро-антропологічний вимір справедливості кримінально-правового впливу: світові здобутки та національні надбання. *Гуманітарний дискурс: політика, управління, влада* : колективна монографія / за заг. ред О. А. Івакіна, І. В. Шамши, Д. В. Яковлева. Одеса : Гельветика, 2015. С. 120–135.

93. Козаченко О. В. Обмежувальні заходи та їх роль в забезпеченні ефективності кримінально-правового впливу. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (18–19 жовт. 2018 р.) / [редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред) та ін.]. Харків, 2018. С. 351–356.

94. Козаченко О. Ознаки та властивості кримінально-правових заходів примусового та заохочувального впливу. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані* : монографія / за ред. проф. О. В. Козаченка, проф. Є. Л. Стрельцова. Миколаїв, 2016. С. 31–51.

95. Козаченко О. В. Ознаки та властивості обмежувальних кримінально-правових заходів. *Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий*

виміри : XIV Міжнар. наук.-практ. конф. [«Від громадянського суспільства – до правової держави»] : зб. тез доп. Харків, 2018. С. 7–10.

96. Козаченко О. В. Поняття та властивості кримінально-правових заходів. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»* / голов. ред. М. В. Афанасьєва ; МОН України ; НУ «ОЮА». Одеса, 2015. Т. 16. С. 87–95.

97. Козаченко О. В. Стадії та етапи кримінальної відповідальності. *Сучасна університетська правова освіта і наука* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лют. 2018 р.). Тернопіль, 2018. Т. 1. С. 312–314.

98. Козаченко О. В. Функції кримінально-правових заходів (культуро-антропологічний підхід). *Сучасне кримінальне право: наукові нариси* : монографія / за ред. Н. А. Мирошніченко, Є. Л. Стрельцов ; [передм. С. В. Ківалов]. Одеса, 2017. 488 с.

99. Козаченко О. В. Функціональні характеристики системи кримінально-правових заходів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2013. № 5. С. 170–175.

100. Коментар до статті 129 КК України «Погроза вбивством». *Юридичні послуги Online* : [сайт]. URL: <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/127.php>.

101. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : учинено в Римі 4 листоп. 1950 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

102. Кон И. С. Психология юношеского возраста: проблемы формирования личности. М. : Просвещение, 1979. 175 с.

103. Конституція України : прийнята 28 черв. 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

104. Концепція реформування кримінальної юстиції України : затв. указом Президента України від 08 квіт. 2008 р. № 311/2008. *Верховна Рада України* :

[сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>.

105. Коржанський М. Й. Презумпція невинуватості і презумпція вини : монографія. Київ : Атіка, 2004. 216 с.

106. Костан О. В., Руснак В. М., Бугина В. В. Роль і значення правового менталітету для забезпечення ефективності конституційного законодавства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2015. Вип. 35, ч. II, т. I. С. 101–104.

107. Костицький М. В., Кушакова-Костицька Н. В. Між Євразією та Європою: перспективи розвитку державно-правової системи України. *Стратегія розвитку правової системи України в умовах євроінтеграції* : матеріали наук.-теорет. конф. (18 трав. 2018 р.) / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2018. С. 17–21.

108. Костицький М. В. Справедливість як засіб і як ціль у виправленні і ресоціалізації засуджених: філософське осмислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2018. Вип. 1–2. С. 5–14.

109. Краткий толковый словарь украинского языка : более 6750 слов / под ред. Д. Г. Гранчишина. [2-е изд., перераб. и доп.]. Киев : Рад. шк., 1988. 320 с.

110. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права : елементарний курс. [2-ге вид.]. Харків : Одиссей, 2008. 432 с.

111. Крижанівський А. Ф. Феноменологія правопорядку: поняття, виміри, типологія. Одеса : Фенікс, 2006. 196 с.

112. Криминологія : учебник / под ред. И. И. Карпеца, В. Н. Кудрявцева, Н. Ф. Кузнецовой, А. Б. Сахарова. М. : Юрид. лит., 1976. 439 с.

113. Кримінальна відповідальність та форма її реалізації : підручник / [О. В. Козаченко, О. М. Мусиченко, О. М. Сидоренко та ін.] ; за ред. проф. О. В. Козаченка. Миколаїв : Іліон, 2015. 142 с.

114. Кримінальне право. Загальна частина : мультимедійний навч. посіб. *Національна академія внутрішніх справ* : [сайт]. URL: http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_zag/Files/Leks/T3/T3_P1.html.

115. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. Київ :

Істина, 2011. 1112 с.

116. Кримінальне право зарубіжних країн : в 3 т. : підручник для бакалаврату та магістратури / отв. ред. Н. Є. Крилова. [5-е вид.]. М. : Юрайт, 2016. Т. 2. Загальна частина. Франція, Німеччина, Італія, Японія. 254 с.

117. Кримінальне право України : Загальна частина : конспект лекцій – довідник / О. В. Козаченко, О. М. Мусиченко. Миколаїв : Іліон, 2017. 298 с.

118. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / ред. І. І. Митрофанов. Кременчук : Щербатих О. В., 2009. 646 с.

119. Кримінальне право України : особлива частина : підручник / [Ю. В. Баулін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. [4-те вид., переробл. і допов.]. Харків : Право, 2010. 608 с.

120. Кримінальний кодекс Іспанії / під ред. Н. Ф. Кузнецової і Ф. М. Решетнікова. М. : Зерцало, 1998. 213 с.

121. Кримінальний кодекс Республіки Польща / під ред. В. Л. Менчинського ; [пер. на укр. мову В. С. Станіч]. Київ : ОВК, 2016. 138 с.

122. Кримінальний кодекс України : прийнятий 28 груд. 1960 р. *ЛІГА:ЗАКОН* : [сайт]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0006.html.

123. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [О. М. Алієва та ін.] ; відп. ред. Є. Л. Стрельцов. [7-е вид., перероб. і допов.]. Харків : Одіссей, 2011. 824 с.

124. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. [5-те вид., допов.]. Харків : Право, 2013. Т. 1 : Загальна частина / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]. 376 с.

125. Кримінальний кодекс України : нормат. докум. з урахуванням останніх змін в редакції станом на 01 верес. 2018 р. Київ : ВВП НОТІС, 2018. 230 с.

126. Кримінальний кодекс Української РСР : від 23 серп. 1922 р. *Збірник законень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1922 рік*. Харків, 1922. Ст. 583.

127. Кримінальний кодекс Української РСР : від 08 черв. 1927 р. *Збірник законень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1927 рік*. Харків, 1927. № 26–27.
128. Кримінальний процесуальний кодекс України. Суми : ВВП Нотіс, 2012. 292 с.
129. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 лип. 2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/1129-15>.
130. Кримінально-правові заходи в Україні : підручник / за ред. професора О. В. Козаченка. Миколаїв: Іліон, 2015. 216 с.
131. Кропачев Н. М. Механизм уголовно-правового регулювання : дисс. ... д-ра юрид. наук в формі науч. доклада : 12.00.08. СПб., 2000. 59 с.
132. Крылова Н. Е. Основные черты нового Уголовного кодекса Франции. М. : ИНФРА, 1996. 124 с.
133. Кузнецова Н. Ф. Цели и механизмы реформы Уголовного кодекса. *Государство и право*. 1992. № 6. С. 82–94.
134. Курляндский В. И. Уголовная ответственность и меры общественного воздействия. М. : Юрид. лит., 1965. 142 с.
135. Лазутина Г. В. Профессиональная этика журналиста : учеб. пособ. М. : Аспект Пресс, 2000. 131 с.
136. Лейкина Н. С. Личность преступника и уголовная ответственность. Ленинград : Ленингр. ун-т, 1968. 130 с.
137. Лейст О. Э. Содержание (объем) понятия “юридическая ответственность”. *Проблемы теории государства и права* / под ред. М. Н. Марченко. М., 2006. С. 480–483.
138. Лисодєд О. В. Закріплення міжнародних та європейських стандартів поведіння із засудженими у кримінально-виконавчому законодавстві України (на прикладі Закону України від 8 квітня 2014 р. № 1186-VII). *Питання боротьби зі злочинністю*. 2015. Вип. 30. С. 64–76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2015_30_8.

139. Литвинов О. М., Митрофанов І. І. Концептуальна модель механізму реалізації кримінальної відповідальності : монографія. Харків : Золота миля, 2017. 180 с.
140. Литвинов О. М., Митрофанов І. І. Методологічні підходи до вирішення проблем функцій норм кримінального права. *Вісник Кримінологічної асоціації України* : зб. наук. пр. 2017. № 2 (16). С. 81–91.
141. Лобода Ю. П. Проблема правової ідентичності, або для чого потрібна категорія правової традиції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2008. № 4. С. 84–86.
142. Лобос Н. С. Убийцы: некоторые черты психофизики преступников (со снимками преступников). М. : СГА, 2008. 159 с.
143. Лукашевич В. З. Привлечение к уголовной ответственности в советском уголовном процессе. *Вестник Ленинградского ун-та*. 1980. Вып. 4. С. 51–58.
144. Луцький А. І. Ідеологічні чинники впливу на розвиток сучасної української держави. *Вісник Прикарпатського університету*. Серія : Політологія. 2014. Вип. 8. С. 114–120.
145. Львовчкін В. А. Концептуальні питання реформування кримінально-виконавчої системи. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2002. № 7. С. 3–12.
146. Макарова О. Правовий нігілізм і правовий ідеалізм: реалії сьогодення. *Підприємство, господарство і право*. 2009. № 1 (157). С. 76–78.
147. Малахов В. А. Етика : курс лекцій : навч. посіб. для студ. вищ.навч.закл. [6-е вид.]. Київ : Либідь, 2006. 384 с.
148. Мальський М. З., Мацяк М. М. Теорія міжнародних відносин. *Учебники онлайн* : [сайт]. URL: <http://uchebnik-besplatno.com/uchebnik-mejdunarodnie-otnosheniya/teoriji-geografichnogo-determinizmu.html>.
149. Маляренко В. Т., Войтюк І. А. Відновлювальне правосуддя: можливості запровадження в Україні. *Відновне правосуддя в Україні*. 2005. № 1–2. С. 17–34.
150. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. [2-е изд.]. М. : Политиздат, 1966.

Т. 39. 701 с.

151. Менше 40 % українців виступають за відновлення смерної кари. Дані опитування Соціологічної групи «Рейтинг». *Дзеркало тижня*. 2017. 26 червня. URL: https://dt.ua/UKRAINE/menshe-40-ukrayinciv-vistupayut-za-vidnovlennya-smertnoyi-kari-246713_.html.

152. Меркулова В. О. Кримінальна відповідальність: окремі теоретичні та соціальноправові аспекти : монографія. Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2007. 224 с.

153. Микитчик О. В. Злочин як соціальне явище: філософсько-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2002. 202 с.

154. Митрофанов І. І. Актуальні проблеми регулювання відповідальності у кримінальному праві : монографія. Одеса : Фенікс, 2017. 450 с.

155. Митрофанов І. І. «Еквілібристика» кримінально-правового законотворення та проблеми застосування. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 16. С. 114–122.

156. Митрофанов І. І. Загальне поняття кримінально-правових відносин. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 15. С. 91–99.

157. Митрофанов І. І. Засоби кримінально-правового впливу на юридичних осіб. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 2. С. 126–134.

158. Митрофанов І. І. Зв'язок норм кримінального права та кримінально-правових відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2018. Вип. 48, т. 2. С. 82–85.

159. Митрофанов І. І. Категорії кримінального права: вимисел чи реальність? *Вісник Кримінологічної асоціації України* : зб. наук. пр. 2016. № 2 (13). С. 46–57.

160. Митрофанов І. І. Кримінальна відповідальність і механізм кримінально-правового регулювання. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 17. С. 97–105.

161. Митрофанов І. І. Кримінальне, кримінальне процесуальне і

кримінально-виконавче право: проблеми взаємозв'язку. *Вісник Кримінологічної асоціації України* : зб. наук. пр. / [редкол. Т. А. Денисова, О. М. Джу́жа, В. П. Ємельянов та ін.]. 2014. № 8. С. 104–118.

162. Митрофанов І. І., Лисенко І. В. Захворювання як наслідок учинення злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2019. Вип. 57, т. 2. С. 66–70.

163. Митрофанов І. І., Лисенко І. В. Кваліфікуючі ознаки тяжкого тілесного ушкодження. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 20. С. 134–143.

164. Митрофанов І. І., Лисенко І. В. Нова ознака тяжких тілесних ушкоджень. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 21. С. 77–86.

165. Митрофанов І. І. Механізм реалізації кримінальної відповідальності: у чому дискусійність? *Вестник Южного регионального центра Национальной академии правовых наук Украины*. 2016. № 7. С. 167–175.

166. Митрофанов І. І. Можливості «вільного плавання» кримінально-виконавчого права. *Вісник Кримінологічної асоціації України* : зб. наук. пр. 2017. № 1 (15). С. 188–198.

167. Митрофанов І. І. Необхідність розробки механізму реалізації відповідальності наукою кримінального права. *Право і суспільство*. 2010. № 4. С. 173–179.

168. Митрофанов І. І. Поняття та види юридичних фактів у кримінальному праві. *Вісник Кримінологічної асоціації України* : зб. наук. пр. 2014. № 7. С. 63–77.

169. Митрофанов І. І. Проблеми пропуску процесуальних строків. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2015. № 3. С. 129–137.

170. Митрофанов І. І. Роль правосвідомості в механізмі реалізації кримінальної відповідальності. *Формування правосвідомості в молоді України* : матеріали І регіон. наук.-практ. конф., присвяч. 50-річчю Кременчуц. держ. ун-ту

ім. М. Остроградського (Кременчук, 15–16 квіт. 2010 р.). Кременчук, 2010. С. 8–11.

171. Митрофанов І. І. Система покарань у механізмі реалізації кримінальної відповідальності *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція : зб. наук. пр. 2013. Вип. 5. С. 194–198.

172. Митрофанов І. І. Суб'єкт злочинів проти довілля: окремі аспекти. *Вісник Кримінологічної асоціації України* : зб. наук. пр. 2015. № 2 (10). С. 120–133.

173. Митрофанов І. І. Функції норм кримінального права. *Наше право*. 2016. № 1. С. 88–94.

174. Митрофанов І. І. Що ж регулюється кримінальним правом? *Наше право*. 2016. №. 1. С. 92–98.

175. Михайлов О. О. Юридична особа як суб'єкт злочину: іноземний досвід та перспективи його застосування в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 190 с.

176. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнято 16 груд. 1966 р. ГА ООН. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

177. Молдован А. В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США : навч. посіб. Київ : Центр учбової літ., 2005. 352 с.

178. Мусиченко О. М. Вимоги до кримінального закону в світлі практики Європейського суду з прав людини. *Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри* : XIV міжнар. наук.-практ. конф. [«Від громадянського суспільства – до правової держави»] : зб. тез доп. Харків, 2018. С. 265–268.

179. Мусиченко О. М. Відновлення соціальної справедливості як мета кримінальноправових заходів. *Кримінальне право в умовах глобалізації* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25 трав. 2018 р.). Одеса, 2018. С. 142–144.

180. Мусиченко О. М. Вплив гармонізації на якість кримінального закону (на прикладі криміналізаційних процесів). *Кримінально-правове забезпечення*

сталого розвитку України в умовах глобалізації : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (12–13 жовт., 2017 р.) / [редкол.: В. Я. Тацій, (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін.]. Харків, 2017. С. 509–513.

181. Мусиченко О. М. Зрозумілість кримінального закону як один з факторів забезпечення ефективності кримінально-правового впливу. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані* : монографія / за ред. професорів О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв, 2016. С. 320–344.

182. Мусиченко О. М. Принципи зовнішнього оформлення кримінального закону як передумова його ефективності. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18–19 жовт. 2018 р.) / [редкол.: В. Я. Тацій, (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін.]. Харків, 2018. С. 503–507.

183. Мусиченко О. М. Якість кримінального закону України в умовах глобалізації. *Концептуальні основи кримінальної законотворчості* : матеріали між нар. наук.-практ. конф. (19 жовт. 2017 р., м. Одеса) / відп. ред. В. О. Туляков, Є. Л. Стрельцов. Одеса, 2017. С. 543–550.

184. Надольний І. Ф. Світогляд – ключова проблема пізнання та діяльності людини. *Вісник НАДУ при Президентові України. Серія : Соціальна філософія*. 2015. № 4. С. 50–54.

185. Назимко Є. С. Розвиток інституту покарання в Україні: історичний метод пізнання. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. № 11. С. 1–6.

186. Наказ № 974/5/467/609/280 від 03 квіт. 2018 р. «Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк». *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0408-18>.

187. Науково-практичний коментар Кримінального Кодексу України / [Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

188. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. [11-те вид., переробл. та допов.]. Київ : Дакор» 2019. 1384 с.

189. Неживець О. М. Основні причини, умови та механізм, що детермінують злочинну поведінку жінок. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2012. № 3. С. 119–122.

190. Новий Кримінальний процесуальний кодекс України: коментарі, роз'яснення, документи / відп. ред. В. С.Ковальський. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 408 с.

191. Ной И. С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве. Саратов : Саратов. ун-т, 1962. 208 с.

192. Огаренко Т. О. Соціальні фактори регулювання правової системи: проблемне поле дослідження. *Держава та регіони*. Серія : Право. 2013. № 2. С. 28–32.

193. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2012–2017 рр. *Судова влада України* : [сайт]. URL: https://court.gov.ua/userfiles/ogliad_2012-2015, 2016, 2017.pdf.

194. Огурцов Н. А., Наумов А. В., Понятие уголовной ответственности. *Труды высшей следственной школы МВД СССР*. Волгоград, 1969. Вып. 1. С. 159–164.

195. Олефір Л. І. Вплив соціально-виховної роботи на суб'єктів пробації. *Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх* : матеріали наук. семінару (Київ, 17 берез. 2016 р.). / відп. ред. В. А. Кирилук. Київ, 2016. С. 52–54. URL:

http://ikvsu.kvs.gov.ua/sites/default/files/imce/materiali_naukovogo_seminaru_reformuvannya_sistemi_kriminalnoyi_yusticiyi_shchodo_nepovnlitnih_v_ukrayini_17_bereznya_2016_r._0.pdf

196. Павлов В. Г. Субъект преступления в уголовном праве (историко-правовое исследование). М. ; Санкт-Петербург : Герда, 1999. 119 с.

197. Пащенко О. О. Криміналізація та соціальна обумовленість. *Вісник*

Асоціації кримінального права України. 2017. № 1 (8). С. 41–76.

198. Петров Р. Європейські “спільні цінності” : імплікації для України. *Право України*. 2006. № 10. С. 110–112.

199. Пионтковский А. А. Уголовная ответственность и наказание. *Курс советского уголовного права* : в 6 т. / [А. А. Пионтковский, Н. А. Стручков, П. С. Ромашкин и др.]. М., 1970. Т. 3. Наказание. 350.

200. План дій «Україна – Європейський Союз». Європейська політика сусідства» : схв. Кабінетом Міністрів України від 12 лют. 2005 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_693#Text

201. Плебанек О. В. Ментальность как научная категория. *Ментальность этнических культур* : материалы междунар. науч. конф. (Санкт–Петербург, 9–10 июня 2005 г.). СПб., 2005. С.7–16.

202. Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод : постанова ВССУ № 13 від 11 груд. 2015 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15>.

203. Полубинская С. В. К вопросу о целях наказания. *Проблемы совершенствования уголовного закона*. М., 1990. С. 96–99.

204. Пономаренко Ю. А. Юридична особа як суб’єкт кримінальної відповідальності. *Актуальні проблеми правознавства України* : тези доп. і наук. повідом. студ. наук. конф. / за заг. ред. М. І. Панова ; Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Харків, 1996. С. 57–58.

205. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24 жовт. 2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання». *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 6. С. 14–25.

206. Пояснювальна записка до проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування покарання у виді довічного позбавлення волі. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=52660&pf35401=318463>

207. Право Європейського Союзу : нормат. матеріали / за ред. І. В. Яковюка. Харків : Право, 2019. 500 с.

208. Практика виконання альтернативних покарань. URL: <http://uk.xlibx.com/4pedagogika/1272779-6-biblioteka-pracivnika-kriminalno-vikonavchoi-inspekciinforma-ciyniy-byulet-en-specialniy-vipusk-praktika-vikon.php>.

209. Прес-релізи та звіти – КМІС. *Київський міжнародний інститут соціології* : [сайт]. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=584&page=3>.

210. Про внесення змін в Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації : Закон України від 18 лют. 2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 11. Ст. 127.

211. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодекси України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України від 18 квіт. 2013 р. № 222-VII. *Офіційний вісник України*. 2013. № 46. Ст. 1629.

212. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб : Закон України від 23 трав. 2013 р. № 314-VII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/314-18>.

213. Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 21 листоп. 2002 р. *Офіційний вісник України*. 2002. № 50. Ст. 2233.

214. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (2013–2016 рр.) : статистична інформація Генеральної прокуратури України. *Генеральна прокуратура України* : [сайт]. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

215. Пузирьов М. С., Лисенко М. І. Реалізація принципу гуманізму

виконання і відбування покарання в умовах ізоляції засуджених. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 141–145.

216. Пушкар Г. М. Примусове лікування від наркоманії як інший кримінально-правовий захід: ефективність та необхідність застосування. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані* : монографія / за ред. О. В. Козаченка, проф. Є. Л. Стрельцова. Миколаїв, 2016. С. 345–360.

217. Рабинович П. М. Социалистическое право как ценность. [2-е изд., стереотип.]. Одесса : Юрид. лит., 2006. 168 с.

218. Резолюція № (76) 10 про деякі заходи покарання, альтернативні позбавленню волі : прийнята Радою Європи від 09 берез. 1976 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_050.

219. Рішення у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) : рішення Конституційного суду України від 27 жовт. 1999 р. № 9-рп/99. *ЛИГА:ЗАКОН* : [сайт]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KS99009.html.

220. Рішення у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) : рішення Конституційного суду України від 29 груд. 1999 р. № 11-рп/99. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99>.

221. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 654-р від 13 верес. 2017 р. «Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/654-2017-%D1%80>.

222. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2007. 596 с.

223. Сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/>.

224. Северин А. Ю. Завдання кримінально-правової політики. *Молодий вчений*. 2016. №. 11 (38). С. 324–328.
225. Сердюк П. П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права : монографія. Запоріжжя : Акцент, 2012. 799 с.
226. Сидоренко С. М. Шляхи реалізації Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України на сучасному етапі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 4. С. 149–156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2013_4_24.
227. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. [4-те вид., допов. і перероб.]. Київ : Алерта, 2013. 524 с.
228. Скулиш Є. Д., Митрофанов І. І. Механізм реалізації кримінальної відповідальності: Окремі питання поняття та структури. *Європейські перспективи*. 2015. № 7. С. 114–121.
229. Словарь иностранных слов / под ред. А. Г. Спиркина, И. А. Ачкурина, Р. С. Карпинской. М. : Русский язык, 1986. 608 с.
230. Смирнов В. Г. Функции советского уголовного права : предмет, задачи и способы уголовно-правового регулирования . Ленинград : ЛГУ, 1965. 188 с.
231. Смоленский М. Б. Правовой менталитет – фактор формирования правовой культуры как основы гражданского общества. *Известие вузов. Северокавказский регион*. Серия : Общественные науки. Приложение. 2002. № 1. С. 70–79.
232. Сотула О. С. Кримінально-правова охорона життя людини у країнах романо-германської правової сім'ї (порівняльне теоретико-правове дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2016. 424 с.
233. Становский М. Н. К вопросу о понятии и формах реализации уголовной ответственности. *Правовая политика и правовая жизнь*. 2005. № 4 (21). С. 128–138.
234. Статистична інформація. *Генеральна прокуратура України* : [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820&c=edit&_c=fo.

235. Сташис В. В. Роль і значення покарання в системі запобігання злочинності. *10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 13–14 жовт. 2011 р.) / [редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін.]. Харків, 2011. С. 40–44.

236. Стебницький О. Л. Формування служби пробації в країнах Балтії після розпаду СРСР. *Сучасна наука-пенітенціарній практиці* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 жовт. 2013 р.). Київ, 2013. С. 570–573.

237. Ст. 7 Закону України Про оперативно-розшукову діяльність : від 18 лют. 1992 р. № 2135-ХІІ. *Kodeksy.com.ua* : [сайт]. URL: http://kodeksy.com.ua/pro_operativno-rozshukovu_diyal_nist/statja-7.htm.

238. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу. *Політика і час*. 2000. № 3–4. С. 29–34.

239. Сошко А. А. Концепції справедливого покарання у розвитку кримінального права. *Молодіжний науковий вісник Української академії банківської справи Національного банку України*. URL: <http://bulletin.uabs.edu.ua/store/jur/2011/48c64aeebd4078fb26291ebdc94f5787.pdf>.

240. Суслонов П. Е. Философские аспекты проблемы правового принуждения (теоретико-мировоззренческие аспекты проблемы наказания) : монографія. Екатеринбург : Урал. Юрид. ин-т МВД России, 2002. 100 с.

241. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. Харків : Школа, 2006. 1008 с.

242. Тарасюк І. В., Мацюк В. В. Функціонування пенітенціарних систем Великої Британії, Франції, Німеччини у порівнянні з Україною. *Сучасна наука-пенітенціарній практиці* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 жовт. 2013 р.) / Ін-т кримінально-виконавчої служби. Київ, 2013. С. 580–582.

243. Тарбагаев А. Н. Ответственность в уголовном праве. *Изв. вузов. Правоведение*. 1994. № 3. С. 102–106.

244. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина :

підручник. Академічне видання. Київ : Алерта, 2014. 440 с.

245. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Особлива частина: підручник. Академічне видання. Київ : Алерта, 2014. 420 с.

246. Ткаченко А. В. Імплементція міжнародно-правових норм у кримінально-виконавче законодавство України. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. 2014. № 1. Спец. вип. С. 158–161.

247. Ткачова О. В. Інститут пробації в Україні: історичний досвід і сучасний стан. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2016. Вип. 4, т. 2. С. 68–71.

248. Торбас О. О. Момент закінчення досудового розслідування: аналіз соціологічного дослідження серед працівників правоохоронних органів. *Проблемні питання застосування КПК України в сучасних умовах* : матеріали круглого столу до 80-річчя професора А. Я. Дубинського (Київ, 4 квіт. 2014 р.). Київ, 2014. С. 204–207.

249. Тугаринов В. П. Марксистская философия и проблема ценности. *Проблема ценности в философии* / под ред. А. Г. Харчева, Т. Н. Горштейн, М. А. Киселя и В. П. Тугаринова. М. ; Л., 1966. С. 14–24.

250. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством і його державами-членами, з іншої сторони : учинено в м. Брюссель 21 берез. 2014 р. *Комітет з питань інтеграції України до Європейського Союзу* : [сайт]. URL: <http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/doccatalog/document?id=56219>

251. Уголовное право буржуазных стран. Общая часть : сб. законодат. актов. М. : Юрид. лит., 1990. 836 с.

252. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть : учеб. пособ. / под ред. и с предисл. И. Д. Козочкина. М. : Омега-Л ; Ин-т междунар. права и экономики им. А. С. Грибоедова, 2003. 514 с.

253. Угринович Д. М. Введение в религиоведение. [2-е изд., доп.]. М. : Мысль, 1985. 270 с.

254. Удалова Л. Д. Прийняття рішення про здійснення спеціального досудового розслідування. *Актуальна проблеми досудового розслідування* : зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 1 лип. 2015 р.) / НАВС. Київ, 2015. С. 61–64.

255. Удалова Л. Д. Тимчасове вилучення майна: проблемні питання. *Актуальні питання теорії і практики криміналістичної науки* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 50-тій річниці кафедри криміналістики та судової медицини (м. Київ, 19 груд. 2014 р.). Київ, 2015. С. 32–34.

256. Удалова Л. Д., Токаренко К. В. Закриття кримінального провадження : монографія. Київ : Кафедра, 2017. 168 с.

257. Указ Президента України від 08 листоп. 2012 р. № 631/2012 «Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631/2012>

258. Україна релігійна статистика. *Місіонерське служіння. Комітет зовнішніх місій* : [сайт]. URL: <http://missiya.in.ua/misionerski-pojizdki/oglyad-krajin/145-ukrajina-religijna-statistika>.

259. Універсальний словник-енциклопедія. *Словopedia* : [сайт]. URL: <http://slovopedia.org.ua/29/53409/21521.html>.

260. Федорчуков Я. Ф. Специальные принципы международной защиты прав человека : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. М., 2002. 148 с.

261. Философия человека: традиции и современность : сб. обзоров. М., 1991. Вып. 2. 222 с.

262. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. [2-ге вид., переробл. і доповн.]. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с.

263. Фріс П. Л. Ефективність кримінально-правової політики. *Проблеми вдосконалення кримінально-правових засобів протидії злочинності органами внутрішніх справ* : міжвуз. наук.-практ. конф. (30 вересня 2005 р.). Львів, 2005. С. 17–25.

264. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія. Київ : Атіка, 2005. 332 с.
265. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи в Україні : в 2 т. / [упор. Г. О. Радов, І. Резник]. Київ : РВВ КІВС, 1998. Т. 1. 680 с.
266. Хряпінський П. В. Кримінально-правові заходи заохочення у публічному праві України. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані* : монографія / за ред. професорів О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв, 2016. С. 87–108.
267. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
268. Цимбалюк М. М. Онтологія правосвідомості: теорія та реальність : монографія. Київ : Атіка, 2008. 288 с.
269. Червонюк В. И. Теория государства и права. : учеб. пособ. М. : ИНФРА, 2003. 256 с.
270. Чернишова Н. В. Кримінальне право України. (Загальна частина) : навч. посіб. Київ : Атіка, 2003. 287 с.
271. Чи близькі українцям європейські цінності: соціальне дослідження. *Дніпроград. Вісник небайдужих громадян* : [сайт]. URL: https://dniprograd.org/2017/12/01/chi-blizki-ukraintsyam-evropeyski-tsinnosti-sotsialne-doslidzhennya_62822
272. Чистяков А. А. Механизм формирования основания уголовной ответственности : монография. Рязань : РИПиЭ, 2000. 149 с.
273. Чистяков А. А. Теоретические и методологические проблемы учения об уголовной ответственности и механизме, формирующем ее основание : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Рязань, 2003. 56 с.
274. Чомахашвілі О. Ш., Микитась І. М. Зарубіжний досвід діяльності системи виконання покарань. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. Число 3. С. 133–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2011_3_20.
275. Шаблистий В. В. Реальність як обов'язкова ознака погрози вбивством

та особливості її встановлення органами внутрішніх справ. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. Вип. 1. С. 29–37.

276. Шакун В. І. Влада і злочинність. Київ : Пам'ять століть, 1997. 226 с.

277. Шевченко А., Стрельник О. Відновлювальна функція юридичної відповідальності. *Публічне право*. 2012. № 4 (8). С. 269–275.

278. Шемшученко Ю. С. Відповідальність юридична. *Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка*. Київ, 2007. С. 105.

279. Шестаков Д. А. Криминология : краткий курс. Преступность как свойство общества. СПб. : Лань, 2001. 264 с.

280. Шеховцова Л. І. Щодо моменту виникнення та закінчення кримінальної відповідальності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 326–329.

281. Шило О. Г. Проблема адаптації кримінально процесуального законодавства України до права Європейського Союзу: доповідь на Східноєвропейському форумі з правової реформи «20 років Конституції України: європейська правова традиція і український контекст – виміри правової реформи» (19–20 трав. 2016 р.). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3 (86). С. 102–110.

282. Шинкарук В. І. Віра, Надія, Любов. *Віче*. 1994. № 3. С. 140–150.

283. Шумило М. Є. Досудові і судові докази у КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 82–86.

284. Шумило М. Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 2. С. 40–48.

285. Шумило М. Є. Юридична конструкція доказів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 59–67.

286. Щербина О. В. Сучасні проблеми функціонування системи виконання покарань та їх вплив на ресоціалізацію засуджених. *Науковий вісник Львівського університету внутрішніх справ*. Серія : Юридична. 2013. Вип. 2. С. 357–367.

287. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Київ : Парламентське вид-во, 2018. 661 с. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/do-parlamentu-napravleno-schorichnu-dopovid-upovnovazhenogo-z-prav-yudini/>

288. Юнг К. Г. Душа и миф: шесть архетипов / [пер. с англ.]. М. – Киев : Совершенство - Port-Royal, 1997. 384 с. URL: https://cpp-p.ru/wp-content/uploads/2015/08/f-8XT1NhfwDLIxdTJ0M_XLnBkZg.pdf

289. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Укр. енцикл., 2001. Т. 3. К–М. 789 с.

290. Юрій М. Ф. Етногенез та менталітет українського народу : навч. посіб. Чернівці, 1997. 235 с.

291. Як змусити стандарти працювати : практ. посіб. по ефективному застосуванню міжнародних тюремних правил / “Донецький Меморіал”. Донецьк : Східний видавничий дім, 2001. 212 с.

292. Янчук О. Б. Роль соціальної роботи у реалізації завдань майбутньої пробації України. *Міждисциплінарні проблеми соціальної роботи: психологічні, соціологічні, правові аспекти* : тези доп. на Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28 лют. 2014 р.) / Фак-тет психології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Київ, 2014. С. 1–10.

293. Яремко О. М. Кара як мета покарання: філософсько-правове дослідження. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 5. С. 434–437.

294. Яремко О. М. Проблема покарання в філософсько-правовій думці античності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2005. № 2. С. 344–350.

295. Ященко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: теоретичний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2014. Вип. 7. С. 199–202.

296. Akers Ronald L., Jensen Gary F. Empirical Status of Social Learning Theory of Crime and Deviance: The Past, Present, and Future. *Advances in Criminological*

Theory / eds.: T. Francis Cullen, J. P. Wright, K. R. Blevins. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 2006. Vol. 15. P. 37–76.

297. Allen K. Moral Responsibility and the Natural Order: A thesis submitted to the Department of Philosophy in conformity with the requirements for the degree of Master of Arts / Queen's University. Kingston, Ontario, Canada, 2007. 68 p.

298. Ashworth A. Four threats to the presumption of innocence. *The International Journal of Evidence & Proof*. 2006. 10 E&P. P. 241–279.

299. Ashworth A., Horder J. Principles of Criminal Law. 7th ed. Oxford : Oxford University Press, 2013. 544 p.

300. Ashworth A., Zedner L. Defending the Criminal Law: Reflections on the Changing Character of Crime, Procedure, and Sanctions. *Criminal Law and Philosophy*. 2008. Vol. 2. No. 1. P. 21–51.

301. Bayles M. D. Character, purpose and criminal responsibility. *Law and Philosophy*. 1982. Vol. 1. No. 1. P. 5–20.

302. Binding K. Systematisches Handbuch der deutschen Rechtswissenschaft. Leipzig: Duncker und Humblot, 1885. Vol. 1. 927 s.

303. Brown L. N. General principles of law and the English legal system. New perspectives for a common law of Europe / M. Cappelletti. Leyden; London; Boston: European University Institute, 1978. P. 173–178.

304. Buikhuisen W., Bontekoe E. H. M., Plas-Korenhoff C. V. D., Bumen van S. Characteristics of Criminals: The Privileged Offender. *International Journal Law and Psychfarry*. 1984. Vol. 7. P. 301–313.

305. Crime, fear of crime, environment, and mental health and wellbeing: Mapping review of the ories and causal pathways / Theo Lorenc, Stephen Clayton, David Neary, Margaret Whitehead, Mark Peticrew, Hilary Thomson, Steven Cummins, Amanda Sowden, Adrian Renton. *Health & Place*. 2012. № 18. P. 757–765.

306. Criminal Code of the Netherlands: Netherlands, March 3, 1881, according to the October 10, 2012 addition. URL: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.

307. Coon D., Mitterer J. O. Introduction to Psychology: Gateways to Mind and

Behavior with Concept Maps and Reviews Wadsworth Cengage Learning. New York, 2012. 770 p.

308. Dix G. E. Criminal Law. Seventeenth edition. Austin: University of Texas, 2002. 355 p.

309. Dudorov O. O., Kamensky D. V. Criminal liability for corruption offenses in Ukraine: some latest developments. *The institutionalization of public relations in the fight against corruption: the experience of countries of Eastern and Western legal traditions (universal theoretical framework for relevant anti-corruption law of Ukraine)* : Collective monograph. Volume 1. Tallinn: Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2019. 432 p. (P. 247–272).

310. Federal Rules of Evidence. URL: <http://federalevidence.com/rules-of-evidence>.

311. Finkelstein C. Responsibility for Unintended Consequences. *Ohio State Journal of Criminal Law*. 2005. Vol. 2. P. 579–599.

312. Gaberle A. Dowody wsadowym procesie karnym. Warszawa: Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2010. 416 s.

313. Gwladys Gilliéron & Martin Killias. The Prosecution Service Function within the Swiss Criminal Justice System. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/159154497.pdf>

314. How Criminal Investigations Are Initiated. Internal Revenue Service. URL: <https://www.irs.gov/compliance/criminal-investigation/how-criminal-investigations-areinitiate>.

315. Yourrow H. Ch. The margin of appreciation doctrine in the dynamics of European human rights jurisprudence. Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1996. 224 p.

316. Kodeks postepowania karnego: Ustawazdnia 6 czerwca 1997 r. (Dz.U. Nr89, poz. 555zp6n. zm.). Kodekskarny. Kodeks postepowania karnego; 30. wydanie; stan prawny: wrzesien 2016 r. Warszawa: C. H. Beck, 2016. 481 s.

317. Lonneke S. Pre-Trial Detention: The Presumption of Innocence and Article 5 of the European Convention on Human Rights Cannot and Does Not Limit its Increasing Use. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2009.

No. 17. P. 165–180.

318. Manov N.S., Frantsiforov Y.V., Yuldoshev R.R. Criminal process of the Republic of Tajikistan. Dushanbe: “TAJPRINT”, 2017. 494 p. (377).

319. Maringele S. European Human Rights Law. The work of European Court of Human Rights illustrated by an assortment of selected cases. Hamburg: Anchor Academic Publishing, 2014. 144 p.

320. Mitrofanov I. The value of the mechanism of criminal legal regulation for law-making. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2019. Special Issue № 1. P. 177–183.

321. Muzila L., Morales M., Mathias M., Berger T. On the take: criminalizing illicit enrichment to fight corruption. The World Bank. 2012. URL: <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-9454-0>.

322. Penal Code. Official Publication of the Government of the Republic of Afghanistan. Issue N 13. Serial N 347. Date 15 Mizan 1355 (7 October 1976). Decree N 910 dated 31 Sunbula 1355 (21 September 1976) of the Prime Ministry. P. 1. URL: http://www.geneva_academy.

323. Philip Traest. Judicial Control on the Gathering and Reliability of Technical Evidence in a Continental Criminal Justice System. P. 13. URL: <http://www.isrcl.org/Papers/Traest.pdf>.

324. Segev R. Responsibility and Moral Luck: Comments on Benjamin Zipursky, Two Dimensions of Responsibility in Crime, Tort, and Moral Luck. *Theoretical Inquiries in Law*. 2007. Vol. 1. P. 39–46.

325. Simons K. W. Mistake of Fact or Mistake of Criminal Law? Explaining and Defending the Distinction. BU Law Working Paper. 2008. № 8-32 (Nov. 17). 35 p.

326. The Swedish code of judicial procedure (SFS 1998:605). URL: https://www.government.se/contentassets/a1be9e99a5c64d1bb93a96ce5d517e9c/theswedish-code-of-judicial-procedure-ds-1998_65.pdf.

327. Travis Lawrence F., Edwards Bradley D. Introduction to Criminal Justice. Eight Ed. New York: Routledge, 2015. 530 p.

328. Turkish Criminal Code: Turkey, Law No. 5237 of September 26, 2004, according to February 15, 2016 addition. URL: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.

329. Veresha Roman V. Criminal and Legal Characteristics of Criminal Intent. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2016. Vol. VII, Winter. No. 7(21). P. 1881–1890.

330. Veresha Roman V. Determination Motive Through the Prism of the General Concept of the Motives of Human Behaviour. *International Journal of Environmental and Science Education*. 2016. Vol. 11. No. 11. P. 4739–4750.

331. Veresha Roman V. Mistake of Criminal Law and its Influence on the Classification of Crime. *International Journal of Environmental and Science Education*. 2016. Vol. 11. No. 15. P. 8017–8025.

332. Veresha Roman V. Problem of Determining the Chance (Casus) in Criminal Law. *International Journal of Environmental and Science Education*. 2016. Vol. 11. No. 17. P. 10241–10252.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Результати анкетування працівників правоохоронних органів:
(МВС України, ДКВС України, 957 осіб, в %)**

Таблиця А

Питання та відповіді	Кількість осіб, які дали відповіді	Відсоток %
1. Ваша посада:		
а) оперативний співробітник поліції	448	46,9
б) співробітник слідчого підрозділу поліції	463	48,4
в) дільничний офіцер поліції	31	3,2
г) оперуповноважений ДКВС	7	0,7
д) молодший інспектор ДКВС	8	0,8
2. Стаж роботи в правоохоронних органах:		
а) до 5 років	584	61,0
б) 5 – 10 років	253	26,3
в) 10 – 15 років	109	11,3
г) більше 15 років	11	1,4
3. Ваша освіта:		
а) вища юридична	525	54,9
б) вища (інша)	34	3,5
в) незакінчена вища юридична	398	41,6
4. Як Ви вважаєте, розміри покарань, що встановлені Кримінальним кодексом України є:		
а) досить суворими	109	11,4
б) недостатньо суворими	311	32,5
в) достатньо суворими	365	38,2
г) важко відповісти	172	17,9
5. Як Ви вважаєте, наскільки виправданою в питанні забезпечення високої ефективності кримінальної відповідальності та ефективного захисту прав громадян від протиправних посягань є політика гуманізації кримінального покарання:		
а) достатньо виправданою	98	10,2
б) зовсім невиправданою	97	10,1
в) важко відповісти	762	79,7
6. Як Ви вважаєте, чи достатньо ефективним є кримінальне покарання в питанні виправлення злочинців:		
а) зовсім неефективним	445	46,5
б) достатньо ефективним	14	1,5
в) важко відповісти	498	52,0
7. Ваше ставлення до скасування смертної кари:		
а) позитивне	395	41,3

б) негативне	402	42,0
в) важко відповісти	160	16,7
8. Якщо Ваше ставлення до скасування смертної кари позитивне, то чому:		
а) смертна кара, як вид покарання, є грубим порушенням права людини на життя	12	3,1
б) позбавлення людини життя не виправдовує завдань кримінальної відповідальності	295	74,6
в) такий вид покарання суперечить принципам демократичного суспільства	5	1,2
г) важко відповісти	83	21,1
9. Якщо Ваше ставлення до скасування смертної кари негативне, то чому:		
а) смертна кара, як вид покарання, один з найбільш ефективних стримуючих факторів проти скоєння особливо тяжких та тяжких злочинів	398	99,1
б) окремі правопорушники заслуговують лише на смертну кару	3	0,7
в) важко відповісти	1	0,2
10. Як Ви вважаєте, інститут покарання в Україні потребує реформування, чи має залишатися у такому ж стані:		
а) потребує невідкладного реформування	512	53,5
б) потребує кардинального вдосконалення	116	12,2
в) потребує внесення правок	4	0,4
г) не потребує реформування	2	0,2
д) важко відповісти	323	33,7
11. Якщо інститут покарання потребує реформування, то чому?		
а) система покарань потребує відповідності міжнародним стандартам із захисту прав людини	98	19,2
б) пріоритетним завданням системи покарань повинно бути виховання засудженого	45	8,7
в) суворість покарань не відповідає тяжкості вчиненого злочину	53	10,3
г) покарання є надто суворими	19	3,7
д) покарання є надто м'якими	58	11,3
е) важко відповісти	239	46,8
12. Якщо інститут покарання не потребує реформування, то чому?		
а) система покарань в Україні є достатньо ефективною	0	0
б) економічне становище в Україні не дозволяє провести успішні реформи	2	100
в) важко відповісти	0	0
13. Як Ви вважаєте, що є причиною виникнення проблеми низької ефективності реалізації кримінальної відповідальності?		
а) злочини, що залишаються нерозкритими	956	99,9
б) кримінальні провадження, в яких неможливо доказати вину злочинця по причині відсутності достатніх доказів	54	5,6
в) латентна злочинність	1	0,1
г) важко відповісти	1	0,1
14. Як Ви вважаєте, в чому причина того, що злочин залишається нерозкритим або вину злочинця неможливо довести у встановленому законом порядку		

а) небажанні співпрацювати зі слідством осіб які стали свідками скоєного протиправного діяння	956	99,9
б) Небажанні співпрацювати зі слідством осіб, що є потерпілими від скоєння кримінального правопорушення	455	47,5
в) низької професійної кваліфікації посадових осіб органів держави, що забезпечують реалізацію кримінальної відповідальності	0	0
г) недосконалості нормативно-правового забезпечення кримінальної відповідальності	102	10,6
д) важко відповісти	0	0
15. В чому має вираження небажання співпрацювати зі слідством осіб, що стали свідками протиправного діяння		
а) в приховуванні важливих речових доказів	957	100
б) в небажанні надавати важливі свідчення	956	99,9
в) у фальсифікації речових доказів	1	0,1
г) наданні завідомо неправдивих показань	801	83,6
д) приховуванні злочину	422	44,0
16. В чому має вираження небажання співпрацювати зі слідством осіб потерпілих від кримінального правопорушення		
а) в приховуванні важливих речових доказів	957	100
б) в небажанні надавати важливі свідчення	957	100
в) приховуванні злочину	956	99,9
17. Що є причиною небажання співпрацювати зі слідством?		
а) низький рівень правової культури та правової свідомості	957	100
б) деформації правосвідомості	956	99,9
в) наявність протиправних установок	956	99,9
г) низький рівень соціальної адаптації особи	928	96,9
д) незахищеність осіб учасників кримінального провадження від вчинення протиправних дій з метою примушування до відмови від надання важливих показань та речових доказів	455	47,5

**Результати анкетування осіб, що мають статус потерпілого в кримінальному провадженні:
(712 осіб, в %)**

Таблиця Б

Питання та відповіді	Кількість осіб, які дали відповіді	Відсоток %
1. Як Ви вважаєте, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України є ефективними в питанні правового забезпечення захисту прав осіб потерпілих від протиправних посягань:		
а) так	43	6,0
б) ні	607	85,3
в) важко відповісти	62	8,7
2. Якщо Кримінальний Кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України не є ефективним в питанні правового забезпечення захисту прав осіб потерпілих від протиправних посягань, то чому?		
а) матеріальна, моральна та фізична шкода, у разі притягнення злочинця до кримінальної відповідальності, залишається невідшкодованою	605	99,7
б) кримінальне покарання є слабким стримуючим фактором проти скоєння кримінальних правопорушень	356	58,6
в) кримінальне покарання є неефективним в питанні виправлення злочинців	512	84,3
г) більшість злочинів залишається нерозкритими, що призводить до уникнення відповідальності злочинцями	565	93,0
3. Якщо Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України є ефективними в питанні правового забезпечення захисту прав осіб потерпілих від протиправних посягань то чому?		
а) шкода, спричинена скоєним кримінальним правопорушенням, у разі притягнення злочинця до кримінальної відповідальності відшкодовується повністю	1	2,3
б) кримінальне покарання є ефективним стримуючим фактором проти скоєння кримінальних правопорушень	43	100
в) кримінальне покарання є ефективним в питанні виправлення злочинців	24	55,8
4. Як Ви вважаєте, розміри покарань, що встановлені Кримінальним кодексом України є:		
а) досить суворими	5	0,7
б) недостатньо суворими	619	86,9
в) достатньо суворими	4	0,5
г) важко відповісти	84	11,7
5. Як Ви вважаєте, наскільки виправданою в питанні забезпечення високої ефективності кримінальної відповідальності та ефективного захисту прав громадян від протиправних посягань є політика гуманізації кримінального покарання:		
а) достатньо виправданою	54	7,5
б) зовсім невиправданою	235	33,0
в) важко відповісти	423	59,1
6. Як Ви вважаєте, чи достатньо ефективним є кримінальне покарання в питанні виправлення злочинців:		

а) зовсім неефективним	556	78,0
б) достатньо ефективним	47	6,6
в) важко відповісти	109	15,3
7. Як Ви вважаєте, на що повинна бути спрямована кримінальна відповідальність для забезпечення високої ефективності охорони прав і свобод людини і громадянина від злочинних посягань:		
а) на повне відшкодування шкоди завданої спричиненим кримінальним правопорушенням	712	100
б) на виправлення правопорушника	712	100
в) на попередження злочинів (як стримуючий фактор)	712	100
8. Як Ви вважаєте, яка умова є обов'язковою для ефективного виправлення злочинців у ході виконання кримінальних покарань?		
а) перебування в місцях позбавлення волі, умови в яких відповідають міжнародним стандартам, вимогам поваги до прав людини	601	84,4
б) покарання повинно бути достатньо суворим, відповідати тяжкості скоєного злочину	709	99,6
в) дотримання поваги до прав людини в ході притягнення злочинця до кримінальної відповідальності	155	21,7
г) важко відповісти	1	0,1
9. Як Ви вважаєте, які зміни потрібно ввести до Кримінального кодексу України для підвищення ефективності відшкодування шкоди потерпілому ?		
а) кримінальна відповідальність повинна закінчуватися лише в разі повного відшкодування матеріальної, моральної та фізичної шкоди	712	100
б) у разі відсутності відшкодування потрібно ввести більш суворе покарання за невиконання рішення суду щодо відшкодування шкоди	709	99,6
в) важко відповісти	1	0,1
10. Як Ви вважаєте, інститут покарання в Україні потребує реформування, чи має залишатися у такому ж стані:		
а) потребує невідкладного реформування	3	0,4
б) потребує кардинального вдосконалення	5	0,7
в) потребує внесення правок	5	0,7
г) не потребує реформування	1	0,1
д) важко відповісти	698	98,0
11. Якщо інститут покарання потребує реформування, то чому?		
а) система покарань потребує відповідності міжнародним стандартам із захисту прав людини	0	0
б) пріоритетним завданням системи покарань повинно бути виховання засудженого	3	100
в) суворість покарань не відповідає тяжкості вчиненого злочину	3	100
г) покарання є надто суворими	0	0
д) покарання є надто м'якими	3	100
е) важко відповісти	0	0
12. Якщо інститут покарання не потребує реформування, то чому?		
а) система покарань в Україні є достатньо ефективною	0	0
б) економічне становище в Україні не дозволяє провести успішні реформи	1	100
в) важко відповісти	0	0

**Аналітична довідка за результатами вивчення кримінальних
проваджень у справах про злочини проти власності та про спричинення
тілесних ушкоджень**

На протязі 2016–2017 років вивчено 181 кримінальне провадження щодо скоєння злочинів проти власності та умисне спричинення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості (за ст. 185 Кримінального кодексу України – 96 проваджень, ст. 186 – 7 проваджень, ст. 187 – 2, ст. 190 – 4, ст. 121 – 5, ст. 122 – 12, ст. 125 – 55). За результатами розглянутих справ 5 осіб було звільнено від кримінальної відповідальності (2,6%); засуджено 190 осіб: із них 17 осіб – до позбавлення волі (8,7%); 64 особи – до обмеження волі (32,8%); 38 особам призначено штраф (19,5%); 71 особа звільнені від відбування покарання з випробуванням (36,4%). З числа потерпілих по зазначеним кримінальним провадженням 144 особи вважають, що захист прав людини від протиправних посягань полягає у застосуванні до правопорушника покарання, яке за розміром відповідає тяжкості скоєного злочину (79,6%); 181 особа – у цілковитому відшкодуванні потерпілому спричиненої шкоди (100,0%); 54 особи – у застосуванні до правопорушника заходів виправного характеру з метою попередження можливості вчинення протиправних діянь в подальшому (29,3%); 135 осіб – у тому, що страх перед покаранням виконує функцію запобігання кримінальним правопорушенням (74,6%). Завдана скоєним злочином шкода була відшкодована повністю за двома кримінальними справами (1,1%); за вісьмома кримінальними справами шкода відшкодована частково (4,4%). По 7 кримінальним справам питання відшкодування спричиненої шкоди не розглядалося, оскільки не було подано цивільний позов. Станом на грудень місяць 2019 року із числа засуджених у 37 осіб судимість погашена у зв'язку із закінченням строку погашення судимості (18,6%), жодна особа, з числа тих у кого судимість погашена, не відшкодовували спричинену шкоду (0,0%).

На протязі 2018–2019 років вивчено 187 кримінальне провадження щодо скоєння злочинів проти власності та умисне спричинення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості (за ст. 185 Кримінального кодексу України – 98

проваджень, ст. 186 – 3 проваджень, ст. 187 – 1, ст. 190 – 9, ст. 121 – 3, ст. 122 – 9, ст. 125 – 64). За результатами розглянути справ 11 осіб було звільнено від кримінальної відповідальності (5,2%); засуджено 199 осіб: із них 18 осіб – засуджено до позбавлення волі (8,6%); 62 особи – до обмеження волі (29,8%); 41 особам призначено штраф (19,7%); 78 осіб звільнені від відбування покарання з випробуванням (37,5%). З числа потерпілих по зазначеним кримінальним провадженням 165 особи вважають, що захист прав людини від протиправних посягань полягає у застосуванні до правопорушника покарання, яке за розміром відповідає тяжкості скоєного злочину (88,2%); 187 осіб – у цілковитому відшкодуванні потерпілому спричиненої шкоди (100,0%); 54 особи – у застосуванні до правопорушника заходів виправного характеру з метою попередження можливості вчинення протиправних діянь в подальшому (25,7%); 135 осіб – у тому, що страх перед покаранням виконує функцію запобігання кримінальним правопорушенням (72,2%). Завдана скоєним злочином шкода була відшкодована повністю за 2 (двома) кримінальними справами (1,0%); за 14 (чотирнадцятьма) кримінальними справами шкода відшкодована частково (7,5%). По 9 кримінальним справам питання відшкодування спричиненої шкоди не розглядалося, оскільки не було подано цивільний позов. Станом на грудень місяць 2019 року із числа засуджених у 12 осіб судимість погашена у зв'язку із закінченням строку погашення судимості (6,0%), троє осіб, з числа тих у кого судимість погашена, частково відшкодували шкоду (1,5%).

Факторами низького відсотку відшкодування спричиненої шкоди є відсутність закріпленої в ЗУпКВ обов'язковості відшкодування спричиненої скоєним кримінальним правопорушенням матеріальної, моральної та фізичної шкоди; низька сплатоспроможність підозрюваних та обвинувачених; пошук можливості ухилення від відшкодування шкоди. Чинником підвищення рівня відшкодування шкоди є закріплений в Кримінальному процесуальному кодексі порядок укладення угод між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим.

Акти впровадження

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор
Національного інституту
стратегічних досліджень
О.Литвиненко

«20» 11 2019 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження
Драгана І.В. на тему: «Філософсько-правові засади реформування механізму
реалізації кримінальної відповідальності в сучасній Україні» на здобуття
наукового ступеня кандидата юридичних наук

Комісія у складі:

Голова - Сменковський А.Ю., заступник директора Національного інституту
стратегічних досліджень

Члени комісії - Бурбела Тетяна Миколаївна, заступник завідувача відділу
Національного інституту стратегічних досліджень, Юлдашев Рустам Енверович,
головний консультант Національного інституту стратегічних досліджень

цим Актом засвідчує, що окремі результати дисертаційного дослідження
Драгана І.В. на тему: «Філософсько-правові засади реформування механізму
реалізації кримінальної відповідальності в сучасній Україні», зокрема щодо
напрямків реформування механізму реалізації кримінальної відповідальності,
використовуються в діяльності Національного інституту стратегічних досліджень
України.

Голова комісії

Сменковський А.Ю.

Члени комісії

Бурбела Т.М.

Юлдашев Р.Е.

«20» листопада 2019р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший заступник начальника Управління
правового забезпечення Служби безпеки України
полковник юстиції

 Д. Заскока

« 18 » _____ 11 _____ 2019 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження

Драгана І.В. на тему: «Філософсько-правові засади реформування
механізму реалізації кримінальної відповідальності в сучасній Україні»
на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Комісія у складі:

Голови - полковника юстиції Заскоки Д.О., першого заступника начальника
УПЗ СБУ;

Членів комісії:

підполковника юстиції Карпенка О.В., начальника 3 служби УПЗ СБУ;
майора юстиції Медведєва М.В., старшого консультанта (з правових питань)
2 відділу 1 служби УПЗ СБУ;

цим Актом засвідчує, що окремі результати дисертаційного дослідження
Драгана І.В. на тему: «Філософсько-правові засади реформування механізму
реалізації кримінальної відповідальності в сучасній Україні», зокрема щодо
структурних блоків механізму реалізації кримінальної відповідальності,
використовувалися Управлінням правового забезпечення СБ України при
підготовці пропозицій до проекту Закону України «Про оперативно-розшукову
діяльність» (реєстр. № 2129 від 02.09.2019 р.).

Голова комісії

полковник юстиції

Д. Заскока

Члени комісії

підполковник юстиції

О.Карпенко

майор юстиції

М.Медведєв

« 18 » _____ 11 _____ 2019р.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Драган І.В. Ефективність механізму реалізації кримінальної відповідальності: соціокультурний аспект. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 1. С. 191–201.

2. Драган І.В. Правосвідомість як визначальний компонент механізму реалізації кримінальної відповідальності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. № 1. С. 226–236.

3. Драган І.В. Інститут покарання в культурно-ціннісному вимірі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2018. № 1. С. 198–208.

4. Драган І.В. Соціально-політична динаміка як чинник трансформацій інституту покарання та механізму його реалізації. *Європейський політико-правовий дискурс*. 2018. № 3. С. 81–88.

5. Драган І.В. Проблемні питання реформування механізму реалізації кримінальної відповідальності в Україні в контексті політики європейської інтеграції. *Європейський політико-правовий дискурс*. 2019. № 4. С. 8.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Драган І.В. Роль правосвідомості при застосуванні норм кримінального права. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права*: матеріали III-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) (Кременчук, 4-5 грудня 2015 р.). Кременчук, 2015. С. 62–67.

7. Митрофанов І.І., Драган І.В. Проблеми покарання за корупційні злочини. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права*: матеріали III-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) (Кременчук, 4-5 грудня 2015 р.). Кременчук, 2015. С. 116–120.

8. Драган І.В. Проблемні питання та перспективи впровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні. *Правова система*

держави: сучасні тенденції та фактор розвитку: матеріали науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 5–6 квітня 2019 року). Івано-Франківськ, 2019. С. 79–83.

9. Драган І.В. Роль економічних чинників ревізій національної системи покарань та механізму її реалізації в умовах європейської інтеграції України. *Пріоритетні напрямки модернізації системи права*: матеріали науково-практичної конференції (Суми, 17 травня 2019 року). Суми, 2019. С. 64–68.

10. Драган І.В. Релігія як ідеологічний чинник оптимізації національної системи покарань. *Стратегічні пріоритети розвитку економіки, обліку, фінансів та права в Україні та світі*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 23 січня 2020 року). Полтава, 2020. С. 54–56.